

ACTA IUVENUM

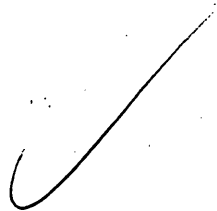
Sectio Historica

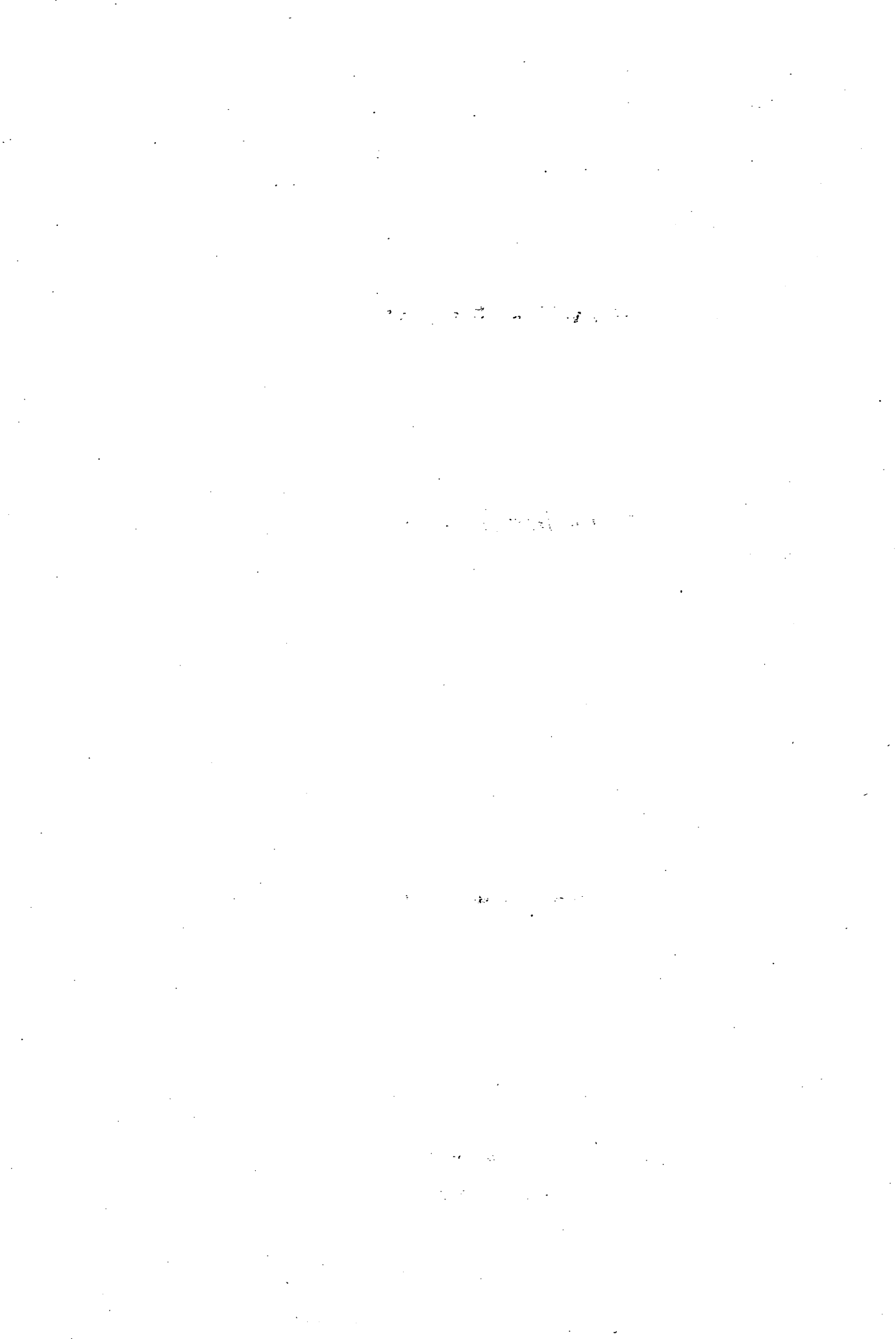

Tomus VIII.

Szeged

1975

51526

A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara
Diákköri Tanácsának kiadványa

A C T A J U V E N U M

Sectio Historica

Tomus VIII.

Szeged

1975

Szerkesztette:

Dr. HEGYI ANDRÁS
egyetemi tanársegéd

*

T A R T A L O M

Dr. SZÁNTÓ IMRE:	Ajánlás	5
CSILLIK ÉVA:	Fejezetek a déli szlávok Balkánra telepedésének történetéből Szent Demeter csodáinak tükrében.	7
Témavezető: Dr. Szádeczky-Kardoss Samu egyetemi tanár		
BODONYI ILONA:	A magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok új koncepciójáról	20
Témavezető: Dr. Kristó Gyula egyetemi docens		
MADARAS LÁSZLÓ:	A kettős honfoglalás elméletének néhány településtörténeti problémája.	32
Témavezető: Dr. Róna Tas András tudományos főmunkatárs		
FONT MÁRTA:	Az orosz-magyar kapcsolatok néhány kérdése a XII. században.	55
Témavezető: Dr. Kristó Gyula egyetemi docens		
FRITSI ERZSÉBET:	A morvamezei csata Ottokar űz der Geul Rimes krónikájában.	72
Témavezető: Dr. Karácsonyi Béla egyetemi docens		
NAGY MÁRTA:	Andrej Rubljov Troica-ja a XIV-XV. század történelmi-társadalmi és művészeti jelenségeinek tükrében.	94
Témavezető: Dr. Perincz István egyetemi adjunktus		
GOMBOS ZSUZSA:	A török-francia diplomáciai kapcsolatok és Magyarország 1520-1528	107
Témavezető: Dr. Szántó Imre egyetemi tanár		

NÉMETH IZABELLA:	A napóleoni uralom osztályjellege . . .	116
Témavezető: Dr. Székely Lajos egyetemi docens		
CSILLAG ANDRÁS:	Pulszky Ferenc a szabadságharc szolgálatában	123
Témavezető: Dr. Mérei Gyula egyetemi tanár		
KÖRMENDY ÉVA:	Az aradi tizenhárom nézetei az 1848-49- es forradalom és szabadságharc döntő feladatairól	135
Témavezető: Dr. Mérei Gyula egyetemi tanár		
BÖGRE ÁGNES:	Franciaország gazdasági fejlődése a második császárság korában	149
Témavezető: Dr. Székely Lajos egyetemi docens		
LIPTÁK DOROTTYA:	A Gömbös-kormány külpolitikájának e- gyes kérdései a magyar történeti iro- dalom tükrében	180
Témavezető: Dr. Mérei Gyula egyetemi tanár		
BODONYI ILONA - VÁLYI KATALIN:	A Taurus Gumigyár fiatal munkásainak helyzete	206
Témavezető: Dr. Somlyai Magda tudományos főmunka- társ		

Ajánlás

Ebben az évben immár második alkalommal bocsátjuk a nyilvánosság elé a hallgatóink tudományos tevékenységének legjobb produktumaiból összeállított Acta Historica Juvenumot. Ez a tény önmagában is jelzi, hogy a kutatómunka szenvedélyének oktatóink által elhintett magvai termékeny talajra találtak hallgatóink körében, hogy van igény a szakma fortélyainak minél alaposabb elsajátítására, a történettudomány titkainak megismerésére.

Az itt szereplő tematika sokrétűsége önmagában is imponáló. Még rokonszenvesebb azonban az, hogy szinte valamennyi dolgozat kitűnik a problémafelvetés ujszerűségével, a kimunkálás alaposságával, a következtetések szerény, de annál határozottabb és megalapozottabb kimondásával, szilárd marxista-leninista szemléletmódjával. Egyik-másik munka aktuális történész-vitáinkhoz is értékes adalékokkal szolgál, kérdőjeleket állítva nehezen megdönthetőnek vélt koncepciók után.

Az értékes tanulmányok megformálásához nagy segítséget nyújtott Intézetünk tudományos diákköre, amely alkotó fóruma volt a hallgatói próbálkozásoknak. Köszönet illeti ugyanakkor azokat az oktatókat is, akik időt, fáradságot nem ismerve egyengették az utat tanítványaik előrehaladása előtt.

A kötetben szereplő dolgozatok nagy része szerepelt a nemrégén megrendezett debreceni Országos Tudományos Diákköri Konferencián és többségük figyelmet, elismerést váltott ki a szakemberek körében is. Mindez további erőfeszítéseink számára megfelelő alapot, ösztönzést biztosít.

Szeged, 1975. június 16.

Dr. Szántó Iare
egyetemi tanár
a Történész Szakcsoport elnöke

FEJEZETEK A DÉLI SZLÁVOK BALKÁNRA TELEPEDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉ-
BÓL SZENT DEMETER CSODÁINAK TÜKRÉBEN /MUTATVÁNY A "MIRACU-
LA S. DEMETRII" I 12-15 UJ SZÖVEGMEGÁLLAPÍTÁSÁNAK TANULSÁ-
GAIBÓL/†

CSILLIK ÉVA V. éves orosz-latin-görög szakos hallgató

Bevezető megjegyzések

Móra Ferenc Aranykoporsója világában, a késő római császárság nagy keresztényüldözéseinek az idején /304-306 körül/ börtönében lándzsadöfésekkel kivégezték azt a Démétrioszt, aki korábban talán /?/ a római hadseregben is szolgált, ám az üldözött kereszténység állhatatos hirdetésével kihívta maga ellen a tetrarchia négy uralkodója egyikének a haragját. Igen valószínű /ha nem is tökéletesen biztos/, hogy valójában eredetileg Sirmiumnak, a 300-as évek elején a négy császári rezidencia egyikének volt a martirja Demeter. Nem hiába viseli az antik Sirmium ma a Mitrovica /eredetileg Dimitrovica/ elnevezést és szerepel a magyar középkor emlékeiben Szévaszentdemeter néven. Persze a birodalmi kormányzat Sirmiumban székelő főhatóságainak, hivatalainak jó része Thessalonikébe telepedett át Illyricum praefectura helytartóságával együtt akkor, amidőn a Száva menti várost a barbár /gót, hun, gepida, avar/ invéziók egyre éllandóbban fenyegették, hogy végül elragadják azt a császári kormányzattól. Alighanem /?/ ezzel a fokozatosan lezajlott áttelepüléssel kapcsolatosan vált Sirmium helyett

---

† A dolgozat az Országos Diákköri Konferencián első díjat nyert a zsüri dicséretével.

Thessaloniké a Demeter-kultusz központjává, a martiromság állítólagos színhelyévé, "Szent Demeter városává". Ennek nyomán épült fel s több tűzvész után mindig ujja épült Thessaloniké nagyszerű Demeter-bazilikája, ahol az ősi altemplom maradványai ma is a "Miracula Sancti Demetrii" elbeszéléseinek a világát idézik, hangulatát őrzik, akárcsak több korai mozaikábrázolás magában a templomban. Egyetemünk székhelyének, Szegednek a legrégebb keresztény épületmaradványa, a Dóm téri "Dömötör-torony" pedig sok egyéb adattal együtt arról vall, hogy a viszonylag közeli Sirmium-Szávaszentdemeter-Mitrovica szentkultusza észak felé is kisugárzott, a kereszténységre térő Magyarország déli részén is hatott.

A keleti egyház október 26-én ünnepli bizánci idők óta Demeter martiromságát /míg néhány nyugati martyrologiumban október 8-hoz kapcsolódik Szent Demeter vértanúsága, egyik feltételezett társáé Lupusé pedig augusztus 23-hoz különböző emlékekben/. Kevés olyan szent akad, akinek alakjáról olyan nagy számú irodalmi alkotás /passio, acta, miracula, laudatio, homilia/ szól a bizánci irodalomban /és a bizánci hatás alatt kifejlődő szláv hagiográfiában/ mint Démétrios, a Megalomartyr /"Nagymartir"/.

A neki tulajdonított csodák alig áttekinthető tömegéből kiemelkedik azoknak a csodás beavatkozásoknak a sora, amelyekkel a VI. és VII. századokban a Balkánt előzőnlő még pogány szlávok /és avarok meg protobulgárok/ ostromaival, kalandozásaival, garázdálkodásaival szemben nyújtott a kegyes hiedelem szerint védelmet a szent a maga városa, Thes-

saloniké keresztény lakosságának /vagy egyes thessalonikéi-
eknek/. E csodaelbeszélések eredeti szerzői ugyanis - mint
a következőkben erről még szó lesz - az események kortár-
sai sőt sokszor részesei voltak s így hiteles tanuként val-
lanak a Maurikios /582-602/, Phokas /602-610/, Hérakleios
/610-641/ császárok alatti, valamint az ezt követően a VII.
század utolsó évtizedeiig terjedő történelmi epizódokról, a-
melyek Thessalonikét érintették. Elsőrendű értékű kutatók, ha
sikerül elbeszélésükben a tényeket a hozzájuk tapadó babonás
csodahit képzelődéseitől elválasztani, s ez többnyire nem
megoldhatatlan feladat.

Tennivalók "Demeter csodái" két első könyvének a szövegmegál-
lapítása területén

A párizsi Bibliothèque Nationale 1517 számmal jelzett
görög kódex a XII. században íródott pergamentre; egykor Ma-
zarin biboros tulajdonát képezte. A 253 levélből álló kézi-
rat különféle Szent Demeter alakjával foglalkozó írásokat tar-
talmaz. A 12-206 foliumokon huszonegy caputba osztva, pro- és
epilógussal ellátva Demeter különböző csodáiról olvasunk. A
szöveg vizsgálatából világosan kitetszik, hogy az első 15 ca-
putot /a nyomtatott kiadások beosztása szerint az I. könyv
1-15 fejezetét/ János /Ioannés/ thessalonikéi érsek írta a
VII. század első évtizedei táján, az utolsó 6 caputot /a nyom-
tatott kiadások II. könyvének 1-6 fejezetét/ pedig egy isme-
retlen szerző valamikor ugyanezen század utolsó évtizedei-
ben. A második könyv anonim auctora tudatosan kapcsolta mon-
danivalóját János érsek elbeszéléséhez, az első könyv foly-

tatásának szánta irását. /A II 6 szövegének egy része lapkihullás miatt hiányzik a párizsi kéziratból; tartalmát Demeter csodáinak későbbi feldolgozásaiból, így Ioannés Staurakios elbeszéléséből rekonstruálták idáig. Nem sikerült a szakirodalomból megállapítanom, hogy az athosi "Esphigm. 44" jelzésű XII-XIII. századi kódex 53^v-55^v oldalai is csonkán tartalmazzák-e a szóban forgó fejezetet; az athosi kéziratok Sp.P.Lambros-féle nagy katalógusához ugyanis nem tudtam hozzájutni Szegeden./

Szent Demeter csodáinak két könyve legalább két szempontból különleges figyelemre tarthat igényt. Egyfelől a bizánci irodalom egy sajátos műfajának, a harcosszentek legendáinak egyik reprezentatív alkotása ez a mű. Másfelől - s ez, mint fentebb már említettük, különösen fontos - a korai szláv történelemnek, illetve ezen belül a balkáni szláv betelepülés folyamatának kevés hiteles és egykorú forrása közé tartozik a két hagiografikus könyv. Különleges jelentősége egyébeken mellett tükröződik abban a tényben is, hogy a leglényegesebbre szorító tankönyvek /mint pl. a Graciansz-kij-Szkazkin-féle "Középkori történeti chrestomathia"/ sem lehetnek meg eme alapvető kútforrás felhasználása, egy-egy részletének idézése nélkül, amennyiben a szláv történelem kezdeteit megvilágítani kívánják. Vagy, hogy csodaelbeszélésünknek egy másik különös figyelmet érdemlő vonatkozására is utaljak: ez a kútforrás a korai időkre vonatkozóan az egyetlen részletesebb tájékoztatónk a szlávoknak Thessalonikével való kapcsolatba kerüléséről, ahol utóbb a szláv írásbeliség megteremtői, Cirill és Metód születtek, hivatásukra készül-

tek s ahonnan históriaformáló térítő utjukra indultak.

Alapvető kutfőről van tehát szó egy világtörténelmi jelentőségű folyamat megismeréséhez. Annál meglepőbb, hogy ennek az alapvető forrásnak mind a mai napig akárcsak megközelítőleg is kielégítő kiadása nem áll a tudomány rendelkezésére. A János érsek írta első könyv vonatkozásában például nincs olyan edíció, amelyben legalább a párizsi vezérkézirat olvasatairól kimerítő tájékoztatást találna a kutató. Természetesen még kevésbé kaphat a szakember képet egy sor más releváns kódex szövegvariánsairól. /A Demeter csodáit forrásként használó történészek még csak tudatában sem látszanak lenni annak, hogy mekkora a száma azoknak a kéziratoknak, amelyek olvasatait még ezután kell feltárni; tanulságos ebből a szempontból Franjo Barišić "Miracles de St. Démétrius comme source historique" című kötete [Beograd 1953] kéziratokról számot adó lapjainak az összevetése a kódexekről mindmáig legkimerítőbben tájékoztató mű megfelelő részletével: F. Halkin, Bibliotheca Hagiographica Graeca I., Bruxelles 1957, p.154-159, Auctarium, Bruxelles 1969, p.59./

Az elmondottak értelmében - addig is, míg végre megjelenik majd a Miracula Sancti Demetrii két helyről is begigért /vö. Balkan Studies vol. 11, 1970. p.229-230; Revue des Études Sud-Est Européennes 12, 1974, p.409-410/, de mindmáig hiába várt kritikai edíciója -, úgy gondolom, a kutatásnak valami szerényke szolgálatot tehettem azzal, hogy a Párizsból Szegedre megküldött fotokópia alapján a vezérkézirat textusáról pontosan számot adó kiadást készítettem, az I 12-15 caputokat dolgozván fel így, amelyek a szlávoknak

/és avaroknak/ legelső Thessaloniké elleni vállalkozásait beszélik el. A párizsi kéziraton túl két vatikáni kódex olvasatait is kollacionáltam ugyancsak fotokópia alapján; az egyik a Vaticanus Graecus 797 /saec. X-XI/, amelyben a 13-15, a másik a Vaticanus Graecus 821 /saec. XI/, amelyben a 12 és 15 fejezetek olvashatók. Megjegyzem, hogy a 12 caput eredeti /Ioannés érsektől származó/ szövegének az általam összevetetteken kívüli további kódexéről nem ad hírt a szakirodalom; ezen a ponton tehát szövegmegállapításom a teljes direkt szöveghagyomány feltárását jelenti.

Mutatvány kézirat kolláció tanulságai

Az első avar-szláv támadások elbeszélésének új kolláció alapján helyreállított görög szövegét interpretációval, magyar fordítással is elláttam. Mindez együtt persze sokkal több, semhogy a maga egészében az Országos Diákköri Konferencia megszabott dolgozatterjedelmébe beleférjen. Legyen szabad éppen ezért itt csak néhány olyan passzust mutatványképpen ismertetnem, amelyikből kitetszik: a kézirati hagyomány teljes vagy legalábbis az eddiginél teljesebb kiaknázása hogyan ad a mostanáig rendelkezésre álló Cornelius Byeus-féle /Migne Patrologia Graecájának 116. kötetében újra lenyomtatott/ textusnál nyelvileg sokkal kielégítőbb szöveget és hogyan szolgál itt-ott teljesen új történelmi tanulságokkal is. Demeter csodáinak négy általam feldolgozott caputjából /I 12 = §§ 93-106, 13 = §§ 107-118, 14 = §§ 119-148, 15 = §§ 149-157/ egy-egy példát hozok a mondottak illusztrálására.

A 94 paragrafus elején álló mondat az eddigi kiadás szerint nyelvtanilag teljességgel következetlen felépítést mutatott, értelmét legfeljebb gyanithatta az olvasó, de az világosan nem volt kivehető a textusból. A párizsi kéziratban a $\kappa\acute{\alpha}\lambda\upsilon$ után $\epsilon\acute{\iota}$ $\kappa\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu$ szavak is ott állnak és ezekkel a mondat grammatikailag éppé, értelmileg teljessé válik. Az előző paragrafusban a szerző jelezte, hősének, Szent Demeternek a háborus időkben végrehajtott csodáiról kíván szólni a következőkben; "... ha valamennyit, amelyről tudunk és hallottunk, említeni szándékozánk, írásunkat mérhetetlen hosszuvá tennénk", közli az olvasóval az új szövegmegállapítás szerint immár jól érthető mondat, hogy aztán az érsek annak közlésével folytassa: csak néhány kiragadott példát ír le Demeter rengeteg háborus csodatétele közül, amelyeknek száma különben mindig újjakkal gyarapodik.

A modern szakirodalomban /beleértvén számos szovjet munkát is/ két nézet áll egymással szemben. Az egyik szerint a Iohannes érsek által előbb /a 12-ik caputban/ elbeszélte szláv támadás Thessaloniké ellen időben is megelőzte a később /a 13-15-ik caputokban/ ismertetett /586-ra vagy 597-re datálható/ avar-szláv ostromot. A másik nézet szerint szerzőnk nem tartja magát a csodák elbeszélésében a történelmi időrendhez: a 13-15 fejezetekben leírt egyházas ostrom előbb történt a 12 fejezetben elbeszélte éjszakai támadásnál. Alighogy a párizsi kódex fotokópiája Szegedre érkezett, megállapíthattam, hogy a 115-ik paragrafus egy mondata, amely a Euseb-féle kiadásban csak megcsonkítva ol-

vanható, a vezérkéziratban teljesebb és grammatikailag is kielégítőbb szövegezésű. S OLAJOS TERÉZ a vele folytatott konzultáción /vö. az Oikumene első kötetében nyomtatás alatt álló orosz nyelvű cikkét/ arra is mindjárt felhívta a figyelmet, hogy a párizsi kéziratra épülő új szövegmegállapításom szerint Iohannes érsek elbeszélése vitathatatlan egyértelműséggel mutatja: Thessaloniké lakóinak zöme a 13. caputban tárgyalt ostrom előtt még látásból sem ismerte, milyen a barbár ellenség. Tehát a 12-ik fejezetben elbeszélte a támadás, amelynek során a polgároknak szembe kellett néznie a barbárokkal, időben nem előzhette meg a 13-ik fejezetbeli harcokat. A párizsi kódex új kollációjából csak most ~~meglátom~~ mert szövegrész ugyanis nyomatékosan hangsúlyozza: a thessalonikéiek közül senkinek sem volt tapasztalata a barbár ellenségről kivéve azokat, akik "messze-messze városuktól szoktak hozzá fegyveresen csatasorba állani azokkal /ti. a barbárokkal/ szemben", "κλήν....των....έθισθέντων μακρὰν σου τῆς πόλεως ὀπλιτικῶς αὐτοῖς παρατάττεσθαι". Nos, a 12-ik caputban olvasható támadáskor Szent Demeter városának férfiai tömegesen szálltak szembe nem valahol messze, hanem közvetlenül a városfalaknál a szláv harcosokkal. Ennek az eseménynek tehát az új szövegmegállapítás fényében az avar-szláv ostrom u t á n kellett történnie, amely a tűzkorszakot jelentette a thessalonikéiek tulnyomó többsége számára. Fontos adalék ez a balkáni szláv betelepülés időrendjének a 13. történetének jobb megismeréséhez.

A 125-ik paragrafus végén a párizsi kézirat ujjonnan megjejtott kollacionálásom szerint egy olyan mondat áll, a-

melyet a korábbi kiadás elfelejtett közölni. Pedig ez a részlet az ostrom szemtanujának és a harcok résztvevőjének, Iohannesnek egy olyan közlését tartalmazza, amely érdekes fényt vet a Balkánt előzőnlő hadak nagyságára, illetőleg ostromtechnikai felkészültségére. Ostromfedelek /testudo, χελώνη / védelme alatt hatoltak a falakig az avar kagán emberei, hogy az alapzatot rudakkal s más szerszámokkal meglazítsák s így a védőművek ellenállóképességét gyengítsék. Ehhez az elbeszéléshez szolgál kiegészítéssel az eddig közzé nem tett szövegrész: ταῖς χελώναις τῷ ἔξω τείχει προσφύντες .... περιετίτρων αὐτοῦ τὰ θεμέλια· ἦσαν γὰρ αὐταὶ τῶν χελίων πλείους, οἶμαι, τῷ ἀριθμῷ. Ezernél több cheloné /testudo/ állott tehát a nomád fejedelem avar-szláv seregének rendelkezésére Thessaloniké Maurikios korabeli ostromakor.

A 155-ik paragrafusban Iohannes érsek elbeszéli honfitársainak: Szent Demeter azt mondta az uristennek, hogy ha Thessalonikének bűnei miatt pusztulnia kell, akkor ő szeretett városában marad s osztozik sorsukban. A hagiografiaeme kegyes gondolatmenetébe az eddigi kiadás egy önmagában nézve nyelvtanilag is zavaros szövegrésze /... καὶ σὺν αὐτῷ θνήσκειν ἡμῖν ὁ πολυεύσπλαγχνος ἀπεκρίνατο ... / csak rosszul illeszkedett. A párizsi kódexben álló καὶ συναποθνήσκειν ἡμῖν ὁ πολύσπλαγχνος ἀπεκρίνατο olvasat minden nyelvtani és értelmezésbeli nehézséget egy csapásra kiküszöböl.

Az általam kollacionált négy caput szövegmegállapításához száznál több a Migne-féle Patrologia Graeca 116

kötetében /és az ennek alapjául szolgáló Acta Sanctorum rész-
letben/ teljesen figyelmen kívül hagyott varia lectiot talál-
tam. Az itt bemutatott néhány példával talán sikerült érzé-
keltetnem, hogy milyen segítséget jelenthetnek ezek az új szö-
vegvariánsok egy történelmi és egy irodalomtörténeti téma jobb
megvilágításában. A balkáni szláv betelepülés menete a tör-
ténelmi téma s a harcos szentek /Demeter ezek egyik prototi-
pusa/ legendáinak problematikája az irodalomtörténeti tárgy-
kör.

Válogatás a szakirodalomból

- 1/ MURALT, E.: Essai de chonographie byzantine de 395 à 1057, St. Petersburg, 1855.
- 2/ TOUGARD, A.: De l'histoire profane dans les Actes grecs des Bollandistes, Paris, 1874.
- 3/ KRUMBACHER, K.: Geschichte der byzantinischen Literatur, München, 1897.
- 4/ PETIT, L.: Les évêques de Thessalonique, Échos d'Orient 4 /1900-01/.
- 5/ SPINTLER, R.: De Phoca imperatore Romanorum, Jenae 1905. /Dissertatio/
- 6/ PERNICE, A.: L'imperatore Eraclio, Firenze, 1905.
- 7/ BAYNES, H.N.: The Date of the Avar Surprise, Byzantinische Zeitschrift 21/1912/.
- 8/ TAFRALI, O.: Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris, 1919.
- 9/ NIEDERLE, L.: Manuel de l'antiquité slave I., Paris, 1923.
- 10/ DÖLGER, F.: Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, I., München, 1924.
- 11/ DELEHAYE, H.: Les recueils antiques des miracles des saints, Analecta Bollandiana 43. /1925/.
- 12/ HAUPTMANN, H.: Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, Byzantion 4 /1927-28/.
- 13/ GREGOIRE, H.: L'origine et le nom des Croates et des Serbes, Byzantion 17. /1944-45/.
- 14/ GRAFENAUER, B.: Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis 4. /1950/.
- 15/ BON, A.: Le Péloponnèse byzantin. Paris, 1951.
- 16/ BURMOV, A.: Les sièges de Thessalonique par les slaves dans "Miracula Sancti Demetrii Martyris" et leur chronologie, Godišnik na Sofijskija Univerzitet, filos.-ist.fak. XVIII.2. /1952/
- 17/ LEMERLE, P.: La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracula s. Demetrii. Byzantinische Zeitschrift 46. /1953/.

- 18/ LEMERLE, P.: Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romain jusque au VIIIe siècle. Revue Historique 211. /1954/.
- 19/ GRAFENAUER, B.: Questions chronologiques concernant les migrations des slaves méridionaux sur le base des Miracula s. Demetrii. Zbornik Filozofske Fakultete Univerza v Ljubljani 2. /1955/.
- 20/ HEMMERDINGER-ILIADU, D.: Un encomion grec inédit de Saint Démétrius , Analecta Bollandiana 73. /1955/.
- 21/ BARIŠIĆ, F.: De Avaro-Slavis in Phocae imperatoris aetate, Recueil des travaux de l'Académie Serbe des Sciences XLIX. Institut d'Études Byzantines, N. 4. Beograd /1956/.
- 22/ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Ε.: Τὰ βιβλία θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τὸ χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας καὶ αἱ Σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Θεολογία 24 /1953/, 25 /1954/, 26 /1955/, 27 /1956/, 28 /1957/.
- 23/ MORAVCSIK, Gy.: Byzantinoturcica I-II., Berlin, 1958.
- 24/ OSTROGORSKY, G.: Geschichte des byzantinischen Staates, München, 1963.
- 25/ TAPKOVA-ZAIMOVA, V.: Quelques questions sur les changements ethniques dans les Balkans au cours des VIe et VIIe siècles, Izvestija na Instituta za Istorii /Sofija/ 1963.
- 26/ SZÁDECZKY-KARDOSS, S.: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avarkori régészeti leletanyag, Antik Tanulmányok 15. /1968/.
- 27/ KOLLAUTZ, A. - MIYAKAWA, H.: Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Monologiei und die Awaren in Mitteleuropa I., II., Klagenfurt, 1972.
- 28/ SZÁDECZKY-KARDOSS, S.: Zum historischen Hintergrund der ersten Inschrift des Reiterreliefs von Madara, Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy /Cambridge 1967/, Oxford, 1971.

- 29/ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Α.Μ.: 'Ο ἅγιος Δημήτριος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Βουλγαρικὴν παράδοσιν, Θεσσαλονίκη, 1971.
- 30/ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Ε.: Πηγὰὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1971.
- 31/ SZÁDECZKY-KARDOSS, S.: Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. Mitarbeiterin...
T. OLAJOS. Szeged, 1972.

A MAGYAR-KELETI SZLÁV NYELVI KAPCSOLATOK ÚJ KONCEPCIÓJÁRÓL

BODONYI ILONA V. éves történelem-oroszl szakos hallgató

1973-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában A. M. ROT: Vengerszko-vosztocsnoszlavjanszkije jazikovije kontakti című munkája, egyike az első próbálkozásoknak, amely megkísérli a közel tizenkét évszázadra visszatekintő magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok feltárását.¹ A. M. ROT könyve elsősorban nyelvészeti jellegű munka, de a vizsgált lingvisztikai anyag alapján néhány figyelemre méltó következtetést tesz a magyarság és szlávtság őstörténetére, anyagi és szellemi kulturájára vonatkozóan is.

Bár a kutatók nagy része elismeri, hogy a magyarok a honfoglalás előtt már huzamosabb ideig kapcsolatban állottak szláv népekkel, mégis ezen kapcsolatok feltárása mind ez ideig elhanyagolt terület volt. A magyar történészek közül talán BARTHA ANTAL nevét lehetne említeni, aki már A. M. ROT idézett munkája megjelenése előtt felhívta a figyelmet a magyarok és keleti szlávok lehetséges érintkezésére és egymásra gyakorolt hatásukra a honfoglalás előtti időben.²

Ami a szlávokkal való kontaktus vizsgálatát illeti, itt meg kell említeni, hogy ezen a szerzők többsége a honfoglalás utáni déli és nyugati szlávokkal való érintkezést érti. A. M. ROT azt a törekvést, amely szinte kizárólag a nyugati és déli szláv hatást igyekszik kimutatni a magyarság anyagi és szellemi kulturájában, a normann-elmélet mind a mai napig érvényesülő káros hatásának tudja be. A. M. ROT következtetéseinek figyelembe vétele a magyarságot a honfoglalás előtt

ért, feltételezett hatások felülvizsgálatára késztet.

A magyarság gazdasági - társadalmi fejlődésére jelentős mértékben hatottak a kelet-európai vándorlás során különböző etnikumu népekkel kialakult kapcsolatai. Ezek közül a kutatás kiemelten foglalkozott az itt élő török elemek és a magyarok közötti kontaktusok elemzésével. A magyarság vándorlásai hosszú során a török népekkel állandó kapcsolatban volt, a nyelvészet adatai szerint csuvasos típusú ótörök jövevényszavaink az V-IX. század között kerültek a magyar nyelvbe. Ezen jövevényszavaink, amelyeknek tulnyomó része az állattenyésztéssel és földműveléssel kapcsolatos, fényt vetnek a két nép érintkezésének jellegére.

A. M. ROT a magyar - keleti szláv kontaktus kezdeteit a nyelvtudomány adataira támaszkodva a VI. század körüli időkre helyezi. A magyar-török, illetve a magyar-keleti szláv kapcsolatok jellegének vizsgálatánál azonban ellentmondásra bukkanunk A. M. ROT és a szerzők többsége között. A. M. ROT azt a megállapítást teszi, hogy a szoros kapcsolat a kazárokkal a magyar törzsekben a török őselemet erősítette meg, és hatott a politikai szervezetükre, a másik oldalról a keleti szlávokkal való érintkezés segítette a magyarok gazdasági és kulturális fejlődését, s azoknak a társadalmi kapcsolatoknak a kialakulását, melyek később nagy szerepet játszottak az új életviszonyokhoz való alkalmazkodásban Pannóniában és a Kárpát-medencében. GREKOV, TRETJAKOV, DOVZSENOK munkásságára támaszkodva jut arra a következtetésre A. M. ROT, hogy a földművelés vezető szerepet játszott a szlávoknál, így a magyaroknak lehetőségük volt szomszédaik fejlett földművelő kulturáját hasznosítani.

A. M. ROT megállapítása szerint a magyarok a VII-IX. században Dél-Oroszországban és Ukrajnában félig letelepedett életmódot folytattak és égetéssel földműveléssel foglalkoztak. Mint már említettük, a szerzők többsége megemlékezik a szlávok jelenlétéről a magyarok közelében, de esetleges hatásukra és ennek lehetséges intenzitására nem térnek ki. MOLNÁR ERIK a szlávok honfoglaláskori fejlettségi szintjét vizsgálva megemlékezik arról, hogy legfejlettebbek a Közép-Dnyeper vidékén élők, akik már a szkita időkben ekés földműveléssel foglalkoztak.³

BARTHA ANTAL szintén hasonló megállapítást tesz a keleti szlávokra vonatkozólag.⁴ Természetesen ezen koncepció módosítja egyes szláv jövevényszavaink átvétele helyének és idejének egyébként sem mindig egyértelmű meghatározását. Egy részükről a nyelvészek sem tudják eldönteni, hogy melyik szláv nyelvből kerültek a magyarba, más részükről a nyelvészek egymással ellenkező megállapításokra jutnak e szavak eredetének kérdésében.

P. M. LIZANEC a problémával kapcsolatban a következő megjegyzést teszi: "Nézetünk szerint a magyar nyelv szláv jövevényszavainak elemzésével foglalkozó munkák alapvető hibája az, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainál nincs feltüntetve a forrás. Ezt a fogyatékosítást már MELICH JÁNOS is kimutatta: »Egyrészt ez a kifejezés /szláv hatás - P. L./, másrészt az a mód, ahogy a szláv nyelvekből került szavainkat tárgyalják, vezetett arra a téves felfogásra, mintha nyelvünkben a szláv hatás egységes, egy szláv nyelv részéről eredő hatás volna. S épp ebben a felfogásban van a nagy tévedés és a nagy igazságtalanság.«⁵ A. M. ROT is pozitívként jegyzi meg MELICH JÁNOS munkásságával kapcsolatban, hogy a szláv hatáson belül

differentiál az egyes szláv nyelvek között, de a keleti szlávok felé ő sem nyit utat. A. M. ROT szerint a következő, földművelésre, állattenyésztésre és építkezési technikára vonatkozó szláv jövevényszavaink átvétele a VII-IX. századra és keleti szláv területre tehető: borona, barázda, csorda, csoroszlya, gerendely, parlag, pelyva, széna. A nyelvészek véleménye ezen szavak eredetének kérdésében sem egységes.⁶

Borona szavunkat A. M. ROTON kívül még P. M. LIZANEC és BARTHA ANTAL sorolja a keleti szláv eredetűek közé. KNIEZSA ISTVÁN szerint magyar változatai nem egy alakból származnak, a Délnyugat-Dunántúlon élő "branna", "beranna" változatok újabb átvételek a szlovénból. MELICH JÁNOS eredetére nézve délszlávnak, vagy nyugati szlávnak tartja, de a szerb és horvát forrást kizárja. MOÓR ELEMÉR feltételezi, hogy a szénagyűjtés terminológiáját, az állatok téli takarmányozásával kapcsolatos kifejezéseket, az ugaros gazdálkodás terminus technicusait a magyarság az észak-alföldi szlovákoktól tanulta, így borona szavunk is szlovák eredetű lenne.⁷

Barázda szavunkat P. M. LIZANEC ugyancsak a keleti szláv csoporthoz sorolja /BARTHA ANTALNÁL nem találtam rá utalást./⁸ KNIEZSA ISTVÁN déli szláv vagy szlovák eredetűnek, MELICH JÁNOS délszlávnak vagy nyugati szlávnak tartja, ugyancsak kizárva a szerb és horvát forrás lehetőségét.

Csorda szavunk forrása P. M. LIZANEC véleménye alapján nem megállapítható, KNIEZSA ISTVÁN szerint a legvalószínűbb egy szerb-horvát izó nyelvjárási "črida" átvétele.

A csoroszlya szó KNIEZSA ISTVÁN szerint talán egy csészla alakon keresztül fejlődhetett. Csereszla - gömöri, és

cserjeszla - nyiregyhézi alakok külön-külön átvételek a szlovákból. SZÉKELY GYÖRGY itteni, a Kárpát-medencében élő szlávoktól eredezteti, de forrását nem pontosítja. A GOMBOCZ-MELICH-féle EtsZ kisorosz jövevényszóként tartja számon. MOÓR ELEMÉR koncepciójának megfelelően szlovák forrást tart valószínűnek.

Gerendely szavunk KNIEZSA ISTVÁN szerint horvát vagy szlovén eredetű, és a malomkerék tengelyét vagy az eke rudját jelentette. SZÉKELY GYÖRGY ismét csak annyit jegyez meg, hogy az itteni szlávoktól vehettük át.

A parlag KNIEZSA ISTVÁN alapján talán a déli szlovákban, valamint a csehben és szlovákban meglévő přelogg átvétele. Szerinte valószínűtlen az orosz átvétel, mert az a háromnyomásos gazdálkodás honfoglalás előtti átvételére utalna.

Széna szavunkat KNIEZSA ISTVÁN jelentése alapján a déli szláv, illetve a cseh és szlovák nyelv jellegzetességeit viselő csoporthoz sorolja. MOÓR ELEMÉR szlovák eredetűnek tartja, mivel ez a szó is hozzátartozik a szénagyűjtés terminológiájához.

A művek többsége a keleti szlávok hatását a halászat fejlődésével kapcsolatban emeli ki. BARTHA ANTAL a szlávok gazdasági tevékenységének hatását a magyarokra többek között a halászati szókincs gyarapodásával bizonyítja.⁹ A. M. ROT a feltételezett átvételek köréhez még a következő szavakat teszi hozzá, melyeket a VII-IX. században a halban gazdag Don, Oka stb. folyók mentén vett volna át a magyarság: viza, ketrec, fej, kapu, udvar, varsa. Alaposabb vizsgálatot itt azok a szavak érdemelnek, amelyek a nyelvészek egybehangzó véleménye szerint

szláv eredetűeknek tekinthetők. Így a "ketrec" és "varsa" szavak, amelyek egyértelműen halászati szakkifejezések, ezért elképzelhető, hogy valóban keleti szláv eredetűek. A "ketrec" szó egyébként KNIEZSA ISTVÁN szerint honfoglalás utáni átvétellel, feltételezhetőleg valamelyik nyugati szláv vagy déli szláv nyelvből. A "varsa" MELICH JÁNOS alapján hazai szlovén eredetű, tehát szintén honfoglalás utáni átvétel. Az "udvar" szó BARTHA ANTAL szerint is a honfoglalás előtti kapcsolatok eredményeként került a magyar nyelvbe, mégpedig hatalmi központot jelentetett. KNIEZSA ISTVÁN is hasonló jelentésben tárgyalja, de honfoglalás utáni átvételként. A magyar nyelv története című munka a házra, a műveltségre és a berendezkedésre utaló szláv jövevényszavak között tárgyalja. Az ebből származó udvarnok /udvornik/ méltóságnév inkább a KNIEZSÁNÁL és BARTHÁNÁL szereplő jelentésben való átvételre enged következtetni. A "fej" szó A magyar nyelv története című mű szerint ősi finnugor eredetű, "kapu" szavunk pedig MELICH JÁNOS, MOÓR ELEMÉR, valamint az imént idézett munka alapján is honfoglalás előtti török átvételnek tekinthető.

A. M. ROT néhány, a keresztény terminológiára jellemző szót is VI-IX. századi keleti szláv átvételnek tart, például *igric*, *szerda* és *szombat* szavainkat, valamint a *vajda* szót is.

Az *igric* szót P. M. LIZANEC is az óorosz eredetűek között tartja számon.

A *szerda*, mely P. M. LIZANEC szerint a *szereda* hangtani változata, szintén keleti és nem déli szláv eredetű, mint KNIEZSA ISTVÁN tartja. Ezt a nézetét P. M. LIZANEC a következőkkel támasztja alá: "Véleményünket igazolhatja a *szereda* szó

elterjedési területe /az ukrán nyelvjárásokkal közvetlenül határos keleti magyar nyelvjárások/ és a népek anyagi kulturája." MELICH JÁNOS a kereszténység terminológiáját általában szlovén eredetűnek tartja. A hét napjait jelölő szavak vizsgálatánál ASBÓTH OSZKÁR MIKLÓSICH véleményére támaszkodva megjegyzi, hogy a szerda, csütörtök, péntek, szombat elnevezéseket szláv nyelvi átvételeknek tartja, a kedd és hétfő szavainkat ugyanonnan való fordításoknak. Vitatkozik MIKLÓSICH azon nézetével, hogy a szlovéneket a németek tanították volna meg a hét napjainak elnevezésére. Két tényezőre hívja fel a figyelmet: arra, hogy Cirill és Metód a közvetített nevek egy részét fordította, más részét átvette; valamint, hogy a hét napjainak elnevezése kétféle hatást tükröz, a vasárnappal illetve a hétfővel való hozzakeresztést.¹⁰

Szombat szavunkat MELICH JÁNOS egy, a pannóniai és morva szlávokétól eltérő kifejezésnek, óbolgár alaknak tartja, mely valószínűleg görög közvetítéssel átkerült, keleti kölcsönzésnek tekinthető /abessin: sambata, ujjperzsa: šamba/. Ugyanakkor a római katolikus szláv népek az olasz sabbata, sabbat szavakból eredeztethető sobota alakot használják. KNIEZSA ISTVÁN erről a szóról annyit jegyez meg, hogy bizánci keresztény eredetű.

Vajda szavunk BARTHA ANTAL és P.M. LIZANEC véleménye szerint is keleti szláv eredetű, KNIEZSA ISTVÁN is megengedi az óorosz átvétel lehetőségét, de szerinte bolgár vagy horvát is lehet az átvétel forrása.

Szláv jövevényszavaink ilyen szűk körét vizsgálva is kitűnik, hogy korántsem teljes az egyetértés a nyelvészek kö-

zött ebben a kérdésben. A probléma megoldása természetesen nem egyedül a nyelvészet feladata, feltétlenül támaszkodnia kell a régészet, az etnográfia, a történettudomány eredményeire, de mégis elsősorban a saját módszereit kellene felhasználnia. Különösen egy olyan területen, mint az őstörténet, ahol a kutató inkább hipotézisekkel, mint tényekkel dolgozhat. A nyelvészetnek talán inkább hangtani elemzések alapján kellene megoldást találnia a felvetődött problémákra, és nem a történettudomány egyes koncepcióit bizonyítottnak véve jelentéstani alapon keresni a kérdés nyitját. Hiszen azok a problémák, amelyekre a szláv jövevényszavaink eredetének feltárásánál nyelvészeink hivatkoznak még korántsem megoldottak. Nem egyértelmű például, hogy milyen szláv népek lakták a Kárpát-medencét, mint ahogy az sem, hogy a magyarság pontosan mikor került közelebbi kapcsolatba az itt élő szlávssággal, felderítetlenek a honfoglalás előtti más népekkel való kapcsolatai is. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a magyar - szláv kapcsolatok elemzésénél tovább kell tekinteni a Kárpát-medence határain. A nyelvészek dolgát még az is nehezíti, hogy a szláv nyelvek még nem eléggé differenciálódtak abban az időben ahhoz, hogy sok esetben hangtani, morfológiai sajátosságok alapján el lehetne dönteni, hogy egy-egy szó melyik szláv nyelvből kerülhetett a magyarba. Természetesen nem fogadhatjuk el azt a bírálatot, amit P. M. LIZANEC tesz meg KNIEZSA ISTVÁN A magyar nyelv szláv jövevényszavai című munkájával kapcsolatban: "Ez a munka nem helyez kellő hangsúlyt a keleti szláv eredetű szókincsre, ezzel szemben túlzott jelentőséget tulajdonít a délszláv lexikai hatásoknak. A keleti szláv szókincs részletes elemzése hiányzik KNIEZSA ISTVÁN

munkájából. Ez azzal magyarázható, hogy a kutató nem rendelkezett elegendő szláv tájnyelvi anyaggal, és ezen kívül nem ismerte annyira ezeknek a nyelveknek lexikális gazdagságát, mint a nyugati és déli szláv nyelvekét, amelyeket KNIEZSA ISTVÁN akadémikus tudományosan és gyakorlatilag is ismert. - KNIEZSA ISTVÁN szlovák származásu."¹¹ A kérdés származási alapon nem megoldható. Valószínűleg KNIEZSA ISTVÁNT nem származásával kapcsolatos elfogultsága predesztinálta arra, hogy néhány szót, amit P. M. LIZANEC és A. M. ROT keleti szláv eredetűnek tart, nyugati vagy délszláv forrásúnak vegyen. Inkább az anyagihiány az oka, amit P. M. LIZANEC is említ, valamint az a tényező, hogy a kutatás számára adottabb volt a kárpát-medencei szláv - magyar kapcsolatok vizsgálata. A magyar - keleti szláv nyelvi kapcsolatok A. M. ROT által képviselt új koncepciója a történettudomány több eddigi feltételezését is módosítani látszik, többek között ezért is bír különös jelentőséggel. A. M. ROT a nyelvi anyag alapján olyan következtetésre jut, melyek megintgatják az eddigi elképzeléseket a magyarság oroszországi vándorlásairól, ezek utvonalaról, a magyarság előhazáiról és elfoglalásuk időpontjáról. Új megvilágításba helyezik a keleti szláv népek fejlődését és hatásukat a velük kapcsolatba kerülő magyarságra. Amennyiben hihetünk A. M. ROT koncepciójának, a magyarság anyagi és szellemi kulturáját ért hatások sorában jelentős szerepet kell tulajdonítanunk a keleti szláv népeknek is, így a magyarság valószínűleg sokkal fejlettebb szinten került a Kárpát-medence területére, mint ahogy ezt a kutatás eddig feltételezte. Mivel ezen koncepció ilyen nagy hatással bír az őstörténet eddigi nézetei szempontjából és mivel a szláv

jövevénytavaink eredetének feltárása ennyire nem egyértelmű, szükség lenne a magyar nyelv elsősorban mezőgazdasági kultúrával kapcsolatos szláv jövevénytavai eredetének felülvizsgálatára.

Jegyzetek

- 1./ A. M. ROT: A magyar nyelv fejlődése. A magyar - keleti szláv nyelvi kapcsolatok. Kijev-Uzsgorod, 1968.
P. M. LIZANEC: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok című munkájában erre a műre hivatkozik.
- 2./ BARTHA ANTAL: A IX-XI. századi magyar társadalom.
- 3./ MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Budapest, 1949. 99.
- 4./ BARTHA ANTAL: i. m. 42.
- 5./ P. M. LIZANEC: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. Uzsgorod, 1970. 27.
P. M. LIZANEC MELICH JÁNOS: Régi magyar hatás a tót nyelvre című munkájára utal. /MNy. 22. 110./
- 6./ A szavak eredetének vizsgálatához általam felhasznált munkák:
  - a./ A. M. ROT: Vengerszko-voztocsnoszlavjanszkije jazikovije kontakti. Akadémiai kiadó, Budapest, 1973.
  - b./ P. M. LIZANEC: i. m.
  - c./ BARTHA ANTAL: i. m.
  - d./ KNIEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1955.
  - e./ MELICH JÁNOS: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1929.
MELICH JÁNOS: Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1905.
  - f./ MOÓR ELEMÉR: A nyelvtudomány mint az ős- és néptörténet forrástudománya. Akadémiai kiadó, Budapest, 1963.

g./ SZÉKELY GYÖRGY: A magyar és szláv elemek szerepe a magyar állam megalakulásában. Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet. Varsó, 1968.

h./ BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: A magyar nyelv története.

i./ GOMBOCZ-MELICH: Etimológiai Szótár.

7./ MOÓR ELEMÉR: i. m. 21.

8./ A továbbiakban csak azokat a szerzőket említem, akiknél határozott utalást találtam a vizsgált szó eredetére nézve.

9./ BARTHA ANTAL: i. m. 88.

"A téli jég alatti halászat szláv hatásra vezethető vissza, s ez a körülmény figyelmeztet arra, hogy a török, alán és iráni hatáson kívül a szlávok gazdasági tevékenysége is hatást gyakorolt a magyarokra."

10./ MELICH JÁNOS: Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1905. 265.

11./ P. M. LIZANEC: i. m. 25.

A KETTŐS HONFOGLALÁS ELMÉLETÉNEK NÉHÁNY TELEPÜLÉS-
TÖRTÉNETI PROBLÉMÁJA

MADARAS LÁSZLÓ III. éves történelem-régész szakos hallgató

Az elmúlt években LÁSZLÓ GYULA professzor egy igen érdekes elméletet dolgozott ki a magyar honfoglalás kérdésével kapcsolatban. Az eddigi feltételezésekkel ellentétben ő nem egy, hanem két magyar betelepülést vél felismerni. A Kárpát-medence régészeti anyagát vizsgálva a kutatás felismerte, hogy az avarkor emlékei két nagy, egymástól független csoportba oszthatók. Ugyanakkor világossá vált az is, hogy ezek időben követik egymást, s a fiatalabb az ún. griffes-indás csoport.¹ LÁSZLÓ GYULA szerint a VII. század második felében egy nagyarányú honfoglalással kell számolnunk.² Ezt alátámasztja SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU professzor véleménye, aki erre az időre - 670 tájára - teszi Kuvrát negyedik fiának Kubernek és népének megtelepedését a Kárpát-medencében.³ LÁSZLÓ GYULA a griffes-indások és a magyar népesség között próbál összefüggéseket kimutatni. Eközben megállapítja, hogy a magyar nyelvészet és régészet eredményei között néha ellentmondások mutatkoznak /pl. finnugor nyelv, törökös régészeti kultúra/.

LÁSZLÓ GYULA véleményét térképre is kivetítette. Első 2 térképének főbb tanulságait ő maga így foglalja össze:

Az egyes számú térkép tanulságai

"Általában a griffes-indás temetők a régi magyar nyelvhatárral feltűnően egybeesnek... feldolgozott temetők közül 160 szinmagyar helynevek területéről, 50 vegyes magyar-szláv területéről való s mindössze négy található tiszta szláv helyne-

vek között. A griffes-indás temetőknél és a magyar helyneveknek ez a törvényszerű kapcsolata kétségtelenné teszi - legalábbis számomra - hogy Árpád magyarjai /a »türkök«/ igen jelentős magyar népeiséget /az »onogurokat«, talán ebből származó nevünk a szlávoknál kapta volna meg külföldi formáját?/ találtak itt a honfoglaláskor."4

A kettős számú térkép tanulmányai

"Az 1. számú térkép népeiséget jelző alaptérképe a 2. térképről elmaradt, mert mondanivalója annak a régi felismerésnek az ellenőrzése, amely szerint a honfoglalók és a »kései-avarok« települései, legalábbis nagy tömbjeikben kiegészítik egymást. Tizenkét olyan szállásterületet sikerült megállapítanom ahol Árpád magyarjai megtelepedtek, de ahol »kései avarok« előzmény egyáltalán nem volt, vagy csak szórványosan. Ezek a következők:... 1. Szabolcs megye, 2. Az Ipoly felső folyása, 3. A Csallóköz, 4. A Duna-kanyar pannoniai szeglete, 5. A Rábamente, 6. Északkelet-Somogy, 7. Északnyugat-Baranya, 8. Üllő és Solt környéke, 9. Bácska északi területei, 10. Csongrád és Békés határterületei, 11. A Temes középső folyása mentén, 12. A Küküllők közén."5

LÁSZLÓ GYULA megemlíti térképeinek hibaforrásait is: "1. Sem az okleveles anyag sem a régészeti anyaggyűjtés nem teljes. 2. Térképünkön az összes griffes-indás lelőhely rajta van, jóllehet ezeknek nyilván csak kis része élte meg a X. századot. 3. ...még nem tisztázott dolog, hogy honfoglaláskori temetőink két nagy csoportja /a vezető rétegé és a köznépe/ származást /tehát részben nyelvet/ illetően hogyan oszlik meg. 4. Miért hagyták lakatlanul a késői avarok - korai magyarok - a

zokat az óriási területeket, amelyeken később Árpád magyarjai megtelepedtek?"⁶

Ezen kétségek figyelembe vételével vonja le LÁSZLÓ GYULA azt a végkövetkeztetést, hogy 670 körül a magyarok első hulláma, 896-ban pedig a magyarok második nagy csoportja telepedett meg a Kárpát-medencében. "Voltaképpen a legdöntőbb az első két térképpel kapcsolatban az, hogy a griffes-indás lelőhelyek és a magyar nyelvi határ fedik egymást."⁷ A magyar nyelvterületet LÁSZLÓ GYULA KNIEZSA ISTVÁN XI. századi népességtérképe alapján tüntette fel.⁸

Dolgozatunk célja annak megvizsgálása, hogy KNIEZSA térképe alkalmas-e arra, hogy adatait, illetve az egész térképet mintegy két évszázaddal korábbi állapotokra vonatkoztassuk.

KNIEZSA ISTVÁN a következőket írja munkája előszavában: "Munkánkban arra a kérdésre igyekszünk feleletet adni, hogy Magyarország területének melyik részén milyen nyelvű népek laktak a XI. században... dolgozatunk legfontosabb része a magyar szállásterületekkel foglalkozik... Az egyéb népekre vonatkozó fejezetekben viszont tekintetbe esik az a kerek két évszázad, amely a honfoglalás óta a XI. századig lefolyt. Ez idő alatt ugyanis Magyarország népi összetételében igen nagy eltolódások történhettek. Egyes népelemek a természetes szaporodás és az esetleges hozzávándorlás folyamán lényegesen megnövekedhettek, mások viszont, különösen a kisebb néptörödékek, teljesen fölszivódhattak."⁹

Már KNIEZSA ezen mondatai erősen elgondolkoztatóak, ám ezzel együtt a magyar szállásterületeket még minden különösebb

probléma nélkül visszavetithetnénk a honfoglalás korára. Éppen ezért meg kell vizsgálnunk, milyen adatok alapján állította össze KNIEZSA a magyar szállásterületeket.

1. Történeti források: A honfoglaló törzsek szállásterületeire vonatkozó adatok. ...¹⁰
2. Nyelvészeti bizonyítékok: a/ A XI. századból, legkésőbb a XII. század elejéről származó forrásokban előforduló magyar eredetű hely- és személynevek.
b/ A legrégebb királyi vármegyéink magyar nyelvű központjai.¹¹
c/ A honfoglaló magyar törzsek neveiből alakult helynevek.

3. Régészeti bizonyítékok: A honfoglaló magyarság lovas kulturája, sajátos művészete, temetkezési ritusa élesen különbözik minden más, ez időben itt lakó népétől.¹² A munka gerincét a nyelvészeti bizonyítékok alkotják, s ezeket az adatokat egészítik ki a régészeti és bizonyos földrajzi érvek. Néhány esetben amikor a megfelelő nyelvészeti anyag nem állt a rendelkezésére, akkor ezek a bizonyítékok kerültek előtérbe.

KNIEZSA bizonyítási anyagával kapcsolatban az alábbi megjegyzéseket tesszük:

1. Történeti források: Itt, KNIEZSA HÓMAN BÁLINT eredményeit vette figyelembe. Ám nemcsak HÓMAN foglalkozott a honfoglaló magyar törzsek megtelepülésével, ezek eredeti szállásterületeinek rekonstrukciójával. Rajta kívül még KARÁCSONYI JÁNOS¹³ és MOÓR ELEMÉR¹⁴ is szerkesztett egy-egy olyan térképet, amelyek a törzsek elhelyezkedését ábrázolták. Mindhárom kutató más-más eredményre jutott.¹⁵ KARÁCSONYI és MOÓR a helynevekből indultak ki, míg HÓMAN az elbeszélő forrásokat tette meg munkája alapjául. Az elbeszélő forrásoknál azonban mindig

fennáll az a veszély, hogy adatok visszavetítésével állunk szemben. Éppen ezért a HÓMAN-féle letelepülési térképet /egyébként a másik kettőt is/ nagy elővigyázatossággal kell kezelnünk, s egy újabb térkép alapjául felhasználnunk.

2. Nyelvészeti források: A nyelvészeti források közül a két legfontosabb csoport az oklevelek helynévanyaga és a honfoglaló törzsek neveiből alakult helynevek. Ezek szám szerint is olyan tulsúlyban vannak a harmadik forráscsoporttal szemben, hogy főleg ezekre kell helyezni a fő hangsúlyt. KNIEZSA ISTVÁN 11 oklevelet használt fel. Ezek a következők:¹⁶

1. 1001/1119, a veszprémvölgyi apátság alapítólevele
ÓMO 15-16;
2. 1001, a pannonhalmi apátság alapítólevele
PRT I. 598;
3. 1002/1295, a veszprémi püspökség alapítólevele
PRT I. 598-90;
4. 1009/1235/1350/1404, a pécsi püspökség alapítólevele
KARÁCSONYI, Szent István király oklevelei
40-1;
5. 1055, a tihanyi apátság alapítólevele
PRT X. 487-95;
6. 1067/1267, a százdi apátság alapítólevele
W. I. 24-27;
7. 1075/1124/1217, a garamszentbenedeki apátság birtokainak összeírólevele MonStr I. 53-60;
8. 1086/XII. század, a bakonybéli apátság birtokainak összeírólevele PRT VIII. 267-72;

9. 1093, a pannonhalmi apátság birtokainak összeírólevele
PRT I. 590-92;
10. 1113, a zoborhegyi apátság birtokainak összeírólevele
PRT I. 590-92;
11. 1121/1420, az almádi monostor alapítólevele
MNY. XXIII. 360-65;¹⁷

Nagyon helyesen nem veszi fel KNIEZSA az elbeszélő források adatait, hiszen ezeknél állandóan számolnunk kell a visszavetítés lehetőségével. Kivételt csupán a víznevekkel tett, ezeket a későbbi előfordulás ellenére is felveszi adattárába. A felsorolt oklevelek közül a szakirodalom kettőt nem fogad el kétségtelen hitelűnek. E két oklevél, az 1075/1124/1217, a garamszentbenedeki apátság alapítólevele¹⁸ és az 1086/XII. század, a bakonybéli apátság birtokainak összeírólevele.¹⁹ A garamszentbenedeki alapítólevél esetében számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy az adatok között koraiak és kései keverednek. S mivel nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy melyik adat a korai és melyik a késői hozzájárás, ezért célszerűnek látszik adatait mellőzni még akkor is, ha így az esetleges korai adatokat is elveszítjük. A másik oklevél esetében még rosszabb a helyzet. Ebben az esetben a szakirodalom egyértelműen a hitelesség ellen foglal állást.

A két gyanus, illetve hamis oklevél kirekesztésével 36 helynevet kell a továbbiakban figyelmen kívül hagynunk.

Ezek után vizsgáljuk meg a törzsnevekből keletkezett helyneveket, mint a nyelvészeti források másik lényeges összetevőjét. CONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS történeti munkájában megemlékezik a "türkök" hét törzséről. Ezek a következők: Nyék,

Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi, sőt megemlíti a kabarok három törzsét is. E törzsnevek megtalálhatók helyneveink között. A törzsnevekből keletkezett helyneveket KNIEZSA felveszi adattárába. Az ilyen típusu helyneveknek négy tulajdonságát említi meg: "1. Az ország területén szétszórva található, 2. Személynévként nem fordulnak elő, 3. Előfordulásuk sehol sem lépi túl a többi adat által igazolt magyar nyelvterület határát, 4. Környezetük mindenhol jellegzetesen magyar."²⁰ A helynevek kialakulásának időhatárait a következőképpen huzta meg: "1. A felsorolt adatok semmiképpen sem lehetnek a XI. századnál régebbiek, 2. Az egész országban való szétszórtságuk, különösen a magyar nyelvterület szélein... a törzsek bomlásának kezdeténél, azaz a X. század végénél nem lehetnek korábbiak."²¹

S mivel szerinte a törzsnevekből keletkezett helynevek személynévként nem fordulnak elő, akkor is korai helynevekre gyanakszik, ha a helynevet egyébként csak az ujjorkból ismerjük. KRISZTÓ GYULA hívta fel figyelmünket arra, hogy e helynévadási típus egészen a késői századokig aktív, tehát elméletileg azokat a "törzsnevekből" keletkezett helyneveket, amelyeknek nincs középkori említésük, nem célszerű felvenni adattárunkba. KNIEZSA a hét törzsenév mellé még felvesz kettő olyan helynevet, amelyek hasonlóan viselkednek mint a törzsnevekből keletkezett helynevek. Ezek a Tárkány és a Varsány. Csakhogy más kutatóknál más helynevek viselkednek ugyanugy, mint az előbb említett helynevek. LÁSZLÓ GYULÁNÁL²² a Tárkány, a Varsány és a Székely; MOÓR ELEMÉRNÉL²³ a Tárkány, a Varsány és a Székely; GYÖRFFY GYÖRGYNÉL²⁴ a Berény, a Ság, a Varsány és az Órs; s ezeken

kivül még meg lehet említeni a Ladány helynevet is.²⁵ Amint ez a felsorolásból kitűnik a választék eléggé nagy. Éppen ezért az ilyen "áltörzsneveket" is ki kell rekesztenünk a további vizsgálódásunkból.

A törzsnevekből keletkezett helynevek keletkezési módjával már több kutatónk is foglalkozott: KARÁCSONYI JÁNOS, MOÓR ELEMÉR, GYÓRFFY GYÖRGY.²⁶ Ugy tűnik a helyes megoldáshoz legközelebb GYÓRFFY GYÖRGY került, amikor a várjobbágyság kialakulásának folyamatát összekapcsolta a törzsnevekből keletkezett helynevek kialakulásának folyamatával.

KNIEZSA adattárába 225 ilyen típusu helynevet vesz fel. Ezek megoszlása a következő: 25 Nyék, 30 Megyer, 21 Kürt, 19 Gyarmat, 24 Tarján, 25 Jenő, 41 Kér, 40 Keszi. A helynevek ellenőrzését megkönnyítette az Acta Historicában megjelent adattár.²⁷

A 225 helynévből nem lehetett azonosítani 18-at,²⁸ s egy esetben az idevonhatósággal volt probléma /1406: Jenőfalva, SZO 1. 101. Csikjenőfalva; KRISTÓ-MAKK-SZEGFÜ: i. m. 36./

Az ilyen típusu helynevek nagy számban fordulnak elő a Kisalföld ma Szlovákiába eső részén, míg Erdélyben és a Duna-Tisza közén feltűnően kis számban, holott a honfoglalás kori régészeti anyag a Duna-Tisza közén igen jelentős. Ennek a "hiánynak" az oka az lehet, hogy eléggé kevés oklevél maradt ránk az említett területekről.

A magyar honfoglalás korában ezek a helynevek még nem léteztek, keletkezési idejük optimálisan számolva is csak a X. század közepe, de inkább második harmada. Éppen ezért az ilyen típusu helynevekből a honfoglalás települési

viszonyaira következtetni csak igen nagy körültekintéssel szabad.

A következőkben olyan helynevekről kell beszélnünk, amelyek alapját szláv jövevényszavak képezik. Ezekre a helynevekre az a jellemző, hogy megőrizték a szláv nazálist, tehát átvételük olyan időszakban történt, amikor még a szlávban megvolt az említett hang. A nazálisok a magyarság szomszédságában élő szláv népeknél már igen korán, a X. század végén elvesztették nazalitásukat. Ha tehát a magyar alakban megvan a nazális, akkor ez kétségtelenül arra mutat, hogy a magyarság ezt a nevet a X. század folyamán, illetve - mivel a hangfejlődés nem mindenütt megy végbe egyidőben - legkésőbb a XI. század közepéig vette át.²⁹ Felvette még KNIEZSA ISTVÁN adattárába azokat a helyneveket is, "amelyek pusztán szláv személynevekből alakultak, tehát magyar képzésűek. Az alapjukat képező szláv személynevekben megőrzött orrhangú magánhangzó azonban arra mutat, hogy a helynév mindenesetre még a szláv nazális eltűnése előtt, vagyis a X-XI. század határán alakult."³⁰ Ez a csoport tehát névtipológiai alapon került felvételre az adattárba. A pusztán személynevekből alakult helyneveket KNIEZSA névtipológiájában nagyon korainak határozta meg. Jellegetesen magyar névadási típusnak tartja Kelet-Európában.³¹

INCZEFY GÉZA szerint az a nomád szemlélet az alapja az ilyen típusú helynévadásnak, hogy a nomád magyarok még nem az állandó szállást, hanem a személyt keresték fel, s róla nevezték el a lakhelyet.³² Az újabb kutatások azonban rámutattak arra, "hogy pusztán személynevekből nemcsak az Árpád-korban keletkeztek helynevek, hanem a későbbi századokban, és még ma is sze-

repet játszik e mód névadásunkban.³³ Éppen ezért ezt a csoportot mindenképpen mellőznünk kell.

KNIEZSA ezenkívül említ még néhány hangtani kritériumot is, amelyek a X-XI. századra utalnak. Ezek között megemlíthetjük a szláv c→magyar t, szláv c→magyar cs, szláv z→magyar s, hangváltozásokat. Az északi területek felé van még egy hangtani sajátosság, melynek kormeghatározó szerepe lehetett. Ez a hangváltozás a szlovák g>h átalakulás, mely a XII. század folyamán ment végbe, s a XIII. század elején fejeződött be. A szláv eredetű felvidéki magyar helynevek tehát, amelyekben a g megmaradt, a XII. század vége előtt kerültek be a magyarba. Azoknak a szlovák helyneveknek, amelyekben a magyar g-nek h felel meg, legkésőbb a XII. század előtt szintén meg kellett lenniük. Valamivel korábbi időkre mutatnak azok a magyar helynevek amelyekben a magyar -nak a szlovákban h felel meg, mert a magyarban a a XII. század közepe táján eltűnt. A szlovák h azt mutatja, hogy ezeket a helyneveket a szlovákok még a magyar eltűnése előtt vették át.³⁴

Ezen hangtani megfelelések mind a XI. században jelentkeznek, tehát ezekből sem igen lehet településtörténeti tanulságokat levonni a honfoglalás korára vonatkozóan.

Az előzőekben felsorolt szláv alapszókból képzett helynevek KNIEZSA ISTVÁNNÁL mint magyar helynevek szerepelnek. Ez a XI. századra elfogadható, ám a magyar honfoglalás korában e helynevek még nem jelezhetnek magyar etnikumot. Ugyanis ezek a "magyar" helynevek 896-ban még semmiképpen sem lehettek magyarok, tehát ezekből településtörténeti tanulságokat levonni a magyar szállásterületekre vonatkozóan nem lehet. Így ismét

mellőznünk kell 74 adatot.

Ha ezek után megnézzük azt, hogy KNIEZSA 198 helynevből csupán 80 marad, tehát a helynevek több mint 60 %-ának visszavetítése nem lehetséges illetve bizonytalan, nem egyértelmű, ugyanakkor a törzsnevekből keletkezett helyneveket sem lehet kivétel nélkül, vitathatatlanul és minden esetben a honfoglalás korára vonatkoztatni, világossá válik, hogy a XI. századi magyar szállásterületek 896-os állapotokra való változatlan visszavetítése módszertanilag helytelen.

Magyarország másik jelentős etnikuma a szlávok voltak. Róluk a következőket mondja KNIEZSA: "A mi feladatunk tehát annak a megállapítása, hogy Magyarország területén a későbbi adatok által igazolt szláv népesség hol lakott a XI. század folyamán... Hogy ezek a XI. századi szlávok a honfoglaláskor itt talált szlávok utódai-e, vagy pedig csak a X-XI. század folyamán költöztek be mai területükre, arra vonatkozóan csak kivételesen van valami támpontunk, így erre a kérdésre nem térhetünk ki."³⁵

KNIEZSA ezen mondatai nyilvánvalóvá teszik, hogy a másik nagy etnikum szállásterületeit sem lehet egyértelműen a honfoglalás korára visszavetítenünk. Éppen módszertanilag hibás dolog erre a térképre a griffes-indás lelőhelyeket felveszítetnünk, s az így nyert térképből következtetéseket levonnunk.

Ezek után szeretnénk még bemutatni két térképet az előzőekben elmondottak igazolására.

Az utóbbi évtizedek régészeti kutatása lehetővé tette egy olyan térkép elkészítését, amelyen a X. századi magyar

régészeti lelőhelyek szerepelnek. A rendelkezésünkre álló ösz-
szefoglaló munkákból³⁶ ma már jól el lehet különíteni a X. szá-
zadi magyar régészeti anyagot az Árpád-kori leletanyagtól. U-
gyanakkor megfelelő számú lelőhelyet is ismerünk egy ilyen tér-
kép elkészítéséhez. A régészeti anyagon kívül rendelkezésünkre
áll az Acta Historicában megjelent helynévkataszter, amelyből
ki lehet emelni egy teljesebb listáját a törzsnevekből kelet-
kezett és egykorú oklevelekkel datált helyneveknek. LÁSZLÓ GYU-
LA térképein szerepelnek a griffes-indás lelőhelyek. Ezen ada-
tokat felhasználva két térképet készítettünk. Az alaptérképül
ÉRY KINGA és KRALOVÁNSZKY ALÁN által szerkesztett térképet hasz-
náltuk, mely a régészeti leletkataszter térképe.

Azért ezt használtuk, mert így minden nehézség nélkül és nagy
pontossággal vehettük fel térképeinkre a X. századi magyar te-
metőket és a törzsnevekből keletkezett helyneveket. A griffes-
indás lelőhelyeket pedig LÁSZLÓ GYULA kettős számú térképe a-
lapján vettük fel.

Térképeinken 225 griffes-indás lelőhely szerepel. Ez
a szám valamivel kevesebb mint LÁSZLÓ GYULA térképein szerep-
lő lelőhelyek száma, ami abból adódik, hogy ő feltüntette a
legnyugatibb lelőhelyeket is. /Kárpát-medencén kívülieket/
A törzsnevekből keletkezett helynevek száma 281, míg a térké-
pen szereplő X. századi magyar régészeti lelőhelyek száma 504.

A X. századi magyar sirleleteket tartalmazó anyagának
alapját a régészeti leletkataszter adja. Ebben azonban együtt
szerepelnek a honfoglalás- és kora- Árpád-kori sirleletek. Te-
hát első feladatunk a kettő szétválasztása. E munkánkban a fő
irányadó SZÓKE BÉLA: A honfoglaló- és kora- Árpád-kori magyar-

ság régészeti emlékei c. műve volt. E mű alapján a vezető- és középréteg anyagának elkülönítése nem okozott különösebb problémát. Jóval nehezebben ment ez a köznép esetében, ám itt is vannak olyan támpontok, amelyek utbaigazíthatnak. Ezen temetők leletanyaga szegényesebb, amit a sok melléklet nélküli sir jelez. A temetők leletanyaga általában a X. században kezdődik és átnyulik a XI. századba. Ezt a késői időszakot azok a sírok jelölik, amelyekben első Árpád-házi királyaink pénzei találhatóak. Egyes köznépi temetők korai szakaszában még lovas temetkezésekkel is találkozunk, s egyes tárgyaik közvetlen párhuzamát olyan temetőkből ismerjük, amelyek magyar voltához semmi kétség nem férhet.³⁷ Az anyag szétválasztását elősegítette az un. S-végű hajkarika is. A karikával kapcsolatban már nagyon sok és egymástól lényegesen különböző vélemény alakult ki a szakirodalomban. A kutatók többségének véleménye egy ponton nagyon közel van egymáshoz. Ez pedig a karika megjelenésének idejére vonatkozik. A kutatók többsége ezt a X. század második felében határozza meg.³⁸ Azon temetők, amelyekből az S-végű hajkarika hiányzik, elméletileg fiatalabbak mint az S-végű hajkarikás temetők. Persze ebben az esetben is részletesen meg kell vizsgálnunk a temető egyéb mellékleteit. Térképeinken nem szerepelnek az ismeretlen lelőhelyekről származó emlékek és azok az anyagok, amelyeknél nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy sírból, vagy pedig szorványleletből származnak-e. Az 1960 óta ásott lelőhelyeket a Régészeti Füzetek ásatási jelentéseiből vettük át. Feltüntettük az ANTON TOCIK által publikált délnyugat-szlovákiai lelőhelyeket is.

Egyes számú térképünkön a griffes-indás és a X. szá-

zadi magyar régészeti lelőhelyek szerepelnek. Innen leolvashatjuk azt, hogy LÁSZLÓ GYULA ama felismerése, hogy a griffes-indás lelőhelyek és a honfoglalás kori magyarság szállásterületei nagy tömbjeikben kiegészítik egymást, csak részben fedik a valóságot. Semmiképpen sem állja meg a helyét ez a megállapítás az Alföld, de főleg a Duna-Tisza közén, a Maros-Körös-Tisza által határolt területen, valamint a Tisza felső folyásának a vidékén. Talán helytálló a megfigyelés a Dunántul északi felén, ahol a Balaton környéki, valamint a Morva folyó és Fertő tó közötti területek griffes-indás tömbjei és a Rába-Duna-Fertő, valamint a Vég-Nyitra-Zsitva közötti magyar területek talán kiegészítik egymást.

Itt csupán annyi a probléma, hogy a magyarok egyáltalán nem szállták meg későbbben sem azt a területet, amely a Vágtól nyugatra terül el.

Kettes számú térképünkön a griffes-indás lelőhelyek, a X. századi magyar sirleletek és a törzsnevekből keletkezett helynevek szerepelnek. E térkép tanulságai teljesen alátámasztják ama megállapításunkat, hogy KNIEZSA ISTVÁN térképét nem lehet mechanikusan visszavetíteni a 896-os állapotokra. Ugyanis erről az olvasható le, hogy egyes területeken, ahol nagy számban fordulnak elő a törzsnevekből keletkezett helynevek, ott egyszerűen nem találunk X. századi magyar régészeti emlékműveket. Ilyen területek pl. a Zsitva és Ipoly folyók közötti terület, az Al-Duna vidéke, a Balatontól délre fekvő területek. Feltűnő, hogy ezek a vidékek szinte kivétel nélkül a peremterületeken találhatóak. KNIEZSA ISTVÁN térképén ezek a területek magyar szállásokként szerepelnek, ami érthető is, hi-

szen KNIEZSA a törzsnevekből keletkezett helyneveket, mint alapvető fontosságú forráscsoportot használja. Ezen ellentmondás - tudniillik az, hogy a XI. századi magyar településterület nagyobb mint a X. századi magyar sirleletek által határolt terület - azt sugallja, hogy a honfoglaló magyarok kisebb területeket szálltak meg, mint amit a magyarok a XI. században laktak. Az ilyen területek aránya a további kutatásokkal egyidőben csökkenhet, de meglétük akkor is figyelemre méltó. E területek birtokba vétele talán kapcsolatba hozható azal a belső migrációs folyamattal, amelynek beteljesedését KRISTÓ GYULA a XI. század 60-as éveire helyezi.³⁹

Ismételten áttekintve az anyagot megállapíthatjuk, hogy KNIEZSA ISTVÁN térképének mechanikus visszavetítése módszertanilag nem helyes. E megállapítás LÁSZLÓ GYULA elméletének egy igen lényeges bizonyítékát kérdőjelezi meg módszertani szempontból. Az elmélet többi bizonyítékát is hasonló módszerességgel kell ezután megvizsgálni.

- 47 -

Jegyzetek

1. Meg kell említenünk, hogy az avarokor időrendjének kérdésében nincs teljes egyetértés a kutatók között. Legutóbb BAKAY KORNÉL adott hangot ama nézetének, hogy az avar kori régészeti leletanyagot egyidősnek kell tekinteni, s nem helyes az anyagnak a korai és késői felosztása. Dolgozatunkban nem térhetünk ki az avarokor időrendjének problémájára, de mivel LÁSZLÓ GYULA elmélete egyértelműen a második avar hullám és a honfoglaló magyarok között mutat ki összefüggéseket, ezért mi is ilyen értelemben használjuk majd a fogalmakat. Amennyiben az egyidejűség igazolódna - amely ma még egyáltalán nem meggyőző - úgy a "kettős honfoglalás" elméletén jelentősen módosítani kellene.
2. LÁSZLÓ GYULA: A "kettős honfoglalás"-ról AÉ 97. /1970/ 163.
3. SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: Kuvrát fiának Kubernek a története és az avar kori régészeti leletanyag. Antik Tanulmányok XV. /1968/ 84-87.
4. LÁSZLÓ GYULA: Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. Valóság XIII. /1970/ 1. szám 59.
5. LÁSZLÓ GYULA: Kérdések... Valóság. XIII. /1970/ 59.
6. LÁSZLÓ GYULA: A "kettős honfoglalás"-ról AÉ 97. /1970/ 166-167.
7. LÁSZLÓ GYULA: A "kettős honfoglalás"-ról AÉ 97. /1970/ 168.
8. KNIEZSA ISTVÁN: Magyarország népei a XI. században. Serédy Jusztinián /szerk./ Emlékkönyv Szent István király halálának kilenszázadik évfordulójára. Bp. 1933. 2. kötet 367-472.

9. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 367.
10. HÓCMAN BÁLINT: A honfoglaló törzsek megtelepülése Turul XXX. /1912/ 89-114.
11. PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. 53-56.; 403-405.
12. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 369-73.
13. KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzet honalapítása 896-997., 16-20.
14. MOÓR ELEMÉR: A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete. Szegedi Muzeumi kiadványok I. 13. Szeged, 1944.

15. KARÁCSONYI JÁNOS eredményei a következők: Árpád törzse a Megyer a Dunántulnak azt a részét kapta, amelyen később Fejér és Tolna vármegyék, továbbá Veszprém megyének a Bakonytól délre eső része terültek el. Kürtgyarmat a Duna-Tisza köze, fel egészen a Sajóig és a Mát-ra-Bükk hegységig. Tarján a Garamtól a Kis-Kárpátokig. Kér a Rába mente, vagyis a Bakony és a Duna közé eső rész.

Nyék a Temesköz, a Dunától fel a Marosig. Gécz a Körösköz, a Marostól föl a Hármas-Körösig és a Jenő a Háromas-Köröstől és a Berettyótól északra egész a Felső-Tiszáig nyuló nagy, de részben homokos terület, amely akkoriban üres volt. Kazárok Somogy és Baranya megye területét kapták.

MOÓR ELEMÉR eredményei a következők: Keszi Temes alsó folyása, az alsó Tisza és az alsó Maros melléke. Megyer a középső Tisza és a középső Duna melléke, tehát Fejér és Tolna megye, Pest megye nyugati fele az egykori Pilis megye és az egykori Nógrád megyéhez tartozó

rész kivételével. Jenő a Kisalföldet szállta meg. Tarjén Szatmár és közép-Szolnok megyét szállta meg. Gyarmat a Szabolcs és Solnok közti Tisza szakaszt szállta meg. Kér csak a Körösök torkolatának területére tehető. Kürt a Dráva torkolatának vidékén kell elhelyezni. Nyék a Balaton mellékén kell az eredeti szállásterületét keresni. Kabarok valószínűleg a korai időkben a Magyarországhoz tartozó Bécsi medencében, illetve a Morva mezőn telepedtek le. HÓMAN BÁLINT eredményei a következők: Megyér a Duna két partján, a későbbi Fejér vármegye területén. Lél törzse a Duna két partján a Csallóköz területén telepedett meg, ott ahol később Esztergom és Komárom vármegyék terültek el. A harmadik törzs, amelynek fejei a főbirói /karchosz/ méltóságot viselték a későbbi Zala, Somogy, Veszprém vármegyék területén telepedett le. A negyedik törzs az Al-Duna két partján a későbbi Bodrog, Vécs, Valkó és Baranya megyék területén telepedtek meg. A magyarok egyik törzse a Körös torkolatánál telepedett le a Tisza két partján. A Kazárok törzse a Mátra alján a későbbi Bodrog és Ujvár vármegyék vidékén a Tisza két partján telepedett meg. A Szamos mentén megtelepülő törzs a régi, Árpád fejedelemmé választása előtti fővezér törzse lett volna. Az utolsó törzs pedig az Al-Duna mellett a Maros két partján telepedett le.

Ha a három véleményt összehasonlítjuk igen jelentős különbségeket fedezhetünk fel. Pl. a Kazárokat KARÁCSONYI Somogy és Baranya megyék területére helyezi, MOÓR a Bécsi medencébe és a Morva mezőre, míg HÓMAN a Mátra al-

jára. Vagy egy másik példa: a Nyék törzset KARÁCSONYI a Temesközbe helyezi, a Dunától a Marosig, MOÓR a Balaton mellékére, míg HÓMAN a Szamos mentére helyezi.

A példákat még tovább lehetne szaporítani, de úgy érezzük elég ennyi annak a bizonyítására, hogy HÓMAN BÁLINT által szerkesztett letelepedés-térkép nem az egyetlen lehetséges megoldás.

16. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 37o.

17. Rövidítések jegyzéke: AÉ, Archaeologiai Értesítő;

DDMÉ, Debreceni Déry Múzeum évkönyve; Fejérp, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Kálmán király oklevelei Bp. 1892.

/Ért. a Tört. Tud. kör./; HO, Hazai Okmánytár I-VIII.

Győr 1865- Bp. 1891.; MNy, Magyar Nyelv; MonStr, Mo-

numenta ecclesiae Strigoniensis I-II. Red. FERNANDUS

KNAUZ. Strigonii 1874-1882. III. Red. LUDOVICUS

CRESCRENS Dedek. Strigonii 1924; ÓMO, Ó-magyar Olva-

sókönyv. Összeállította JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ

Pécs 1929; PRT, A Pannonhalmi Szent Benedekrend törté-

nete I-XII; W, Árpádházi Új Okmánytár. Közzéteszi WEN-

CZEL GUSZTÁV Pest 186o. -Bp. 1874;

18. A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének kritikájával FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ foglalkozott. Ő a következőképpen foglalt állást: "Az eredeti oklevél valószínűleg hiteles, de a ránk maradt átíró oklevelek minden valószínűség szerint nem hitelesek, s így a ránk jutott szöveg »fides diplomatica« -jét az elmondott okoknál fogva nem ismerhetjük el." /FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: II. István király oklevelei 43./ SZENTPÉTERY IM-

RE oklevéljegyzékében a következőket írja: "Ezek szerint az oklevél bár II. István és II. András átíró oklevelei aligha hitelesek, legalábbis formulás részeiben hitelesnek fogadható el, de kétségtelen módosításokon ment keresztül." /SZENTPÉTERY IMRE: Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 100-1270.

8./ Maga KNIEZSA is megemlíti, hogy az oklevél nem kétségtelen hitelű: "A garamszentbenedeki apátság alapítólevele a mai alakjában szintén nem kétségtelen hitelű de alapjául egy első Géza korabeli eredeti oklevél szolgált." KNIEZSA i.m. 370. 4. számú jegyzet/.

19. A bakonybéli apátság birtokainak összeírólevelét a szakirodalom egyértelműen hamisnak tartja: KARÁCSONYI JÁNOS részletesen bizonyítja forrásként megjelölt művében az oklevél hamis voltát. Mi most csak a végkövetkeztetését idéznénk: "Azt hisszük ezekből elég világos, hogy az a levél, mely a főpapi jelvények használatáról beszél, de a sandalokat nem említi, a püspök süveget pedig mitra helyett imfulának nevezi, nem lehet a XI-XII. század terméke, hanem legalábbis a XIII. századé. Világos tehát, hogy a bakonybéli 1037-ik évszámot viselő oklevél csak 1230. után készülhetett." /KARÁCSONYI JÁNOS: Szent István király oklevelei 43./ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ a következőket írta róla: "Az állítólag 1037-ben Szt. István által a bakonybéli apátságnak adott oklevelet KARÁCSONYI-val /Szt. István kir. oklevelei 134 és köv. ll./ én is hamisnak tartom." /FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Kálmán király oklevelei 8. 2. számú jegyzet/ SZENTPÉTERY IMRE is hamis

- oklevélként veszi fel oklevéljegyzékébe. /SZENTPÉTERY
IMRE: Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegy-
zéke I. 1001-1270. 5./
20. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 371.
21. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 371. A részletes bizonyítás u.itt.
22. LÁSZLÓ GYULA: A "kettős honfoglalás"-ról AÉ 97.
/1970/. A 3. és 4. térképeken szerepel-
nek törzsnévként az idézett helynevek.
23. MOÓR ELEMÉR: i.m. 101-102. Itt fejti ki érveit a há-
rom kabar altörzsre vonatkozóan.
24. GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar törzsi helynevek. Megjelent:
Névtudományi Vizsgálatok. A Magyar Nyelv-
tudományi Társaság Névtudományi konferen-
ciája 1958. Szerk.: PAIS DEZSŐ közremü-
ködésével Mikessy Sándor. Akadémia 1960.
23. "Ezek közül a magyar törzsnevekhez
hasonló elterjedést: 20-40 falunévben
való jelentkezést csak a Varsány, Órs,
Berény és Ság helynév mutat."
25. KRISTÓ-MAKK-SZEGFÜ: Adatok korai helyneveink ismeretéhez
I. Acta Universitas Szegediensis de At-
tila József Nominatae. Acta Historica.
Tomus XLIV. 4o. /A név ismeretlen eredet-
tű./
26. KARÁCSONYI JÁNOS véleménye: "Ovhatatlan volt azonban,
hogy egyes törzsökök kebelében veszekedések ne fordulja-
nak elő s így egyes családok vagy csapatok ne keressenek
menedéket a zaklatások, itt-ott életre halálra menő ve-
szekedések elől a másik törzsök területén. Itt pedig az
így keletkezett új szállásokat legegyszerűbben azon tör-
zsök nevével különböztették meg, amelyből az ilyen csa-
patok kiváltak, elmenekültek. Néhány esetben külföldi
támadások is kényszerítették a törzseket szállásaik el-
hagyására." /KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzet honala-
pitása 396-997. 16-20./

Ugy gondoljuk nem kell különösebb magyarázatot az elmélethez hozzáfűzni világos, hogy ennél sokkal mélyebb okainak kellett lennie egy ilyen nagyarányu folyamatnak. Persze egyes esetekben ez is lehetett kiváltó ok. MOÓR ELEMÉR véleménye: "Az egyes törzsi tagok számára az elköltözés szüksége akkor következett be, amikor a közös legelők megszűnése, majd pedig a határok kitűzése miatt az egyes nemzetségek elszaporodott tagjai számára szűkké vált az eredetileg bőséges terület. Az ilyen elszegényedett nemzetségek tagjai akkor kerülhettek el az alávetést, ha feladva kétes értékű szabadságukat királyi szolgálatba léptek." A telepítéseket MOÓR honvédelmi és politikai okokkal magyarázta.

/MOÓR ELEMÉR: i.m. 16-17./

GYÖRFFY GYÖRGY véleménye: "Hogy a törzsnévi helynevek névadóit általában a jobbágyi rétegben kell keresnünk azt kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy 14 ismert várjobbágy-nemzetség közül egy "de genere Quer", azaz Kér nemzetség, a másik "de genere Curth", azaz Kürt nemzetségből származtatta magát." /GYÖRFFY GYÖRGY: i.m. 31./

27. KRISTÓ-MAKK-SZEGFÜ: i.m. 32-38.

28. Ezek főleg olyan helynevek voltak, amelyek pontos területi elhelyezkedését nem lehetett megállapítani, illetve adatai nem szerepeltek az idézett munkában.

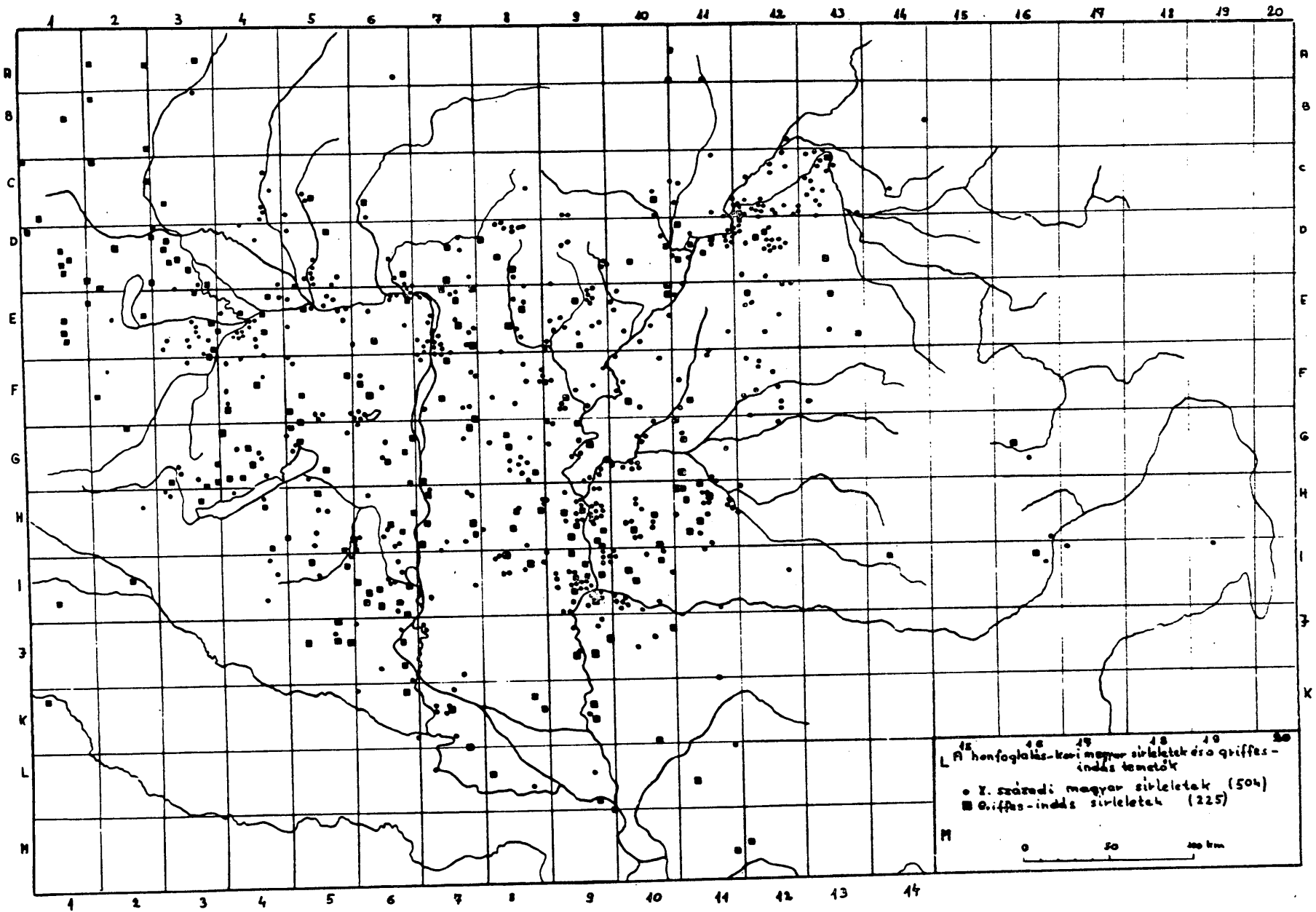
29. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 372.

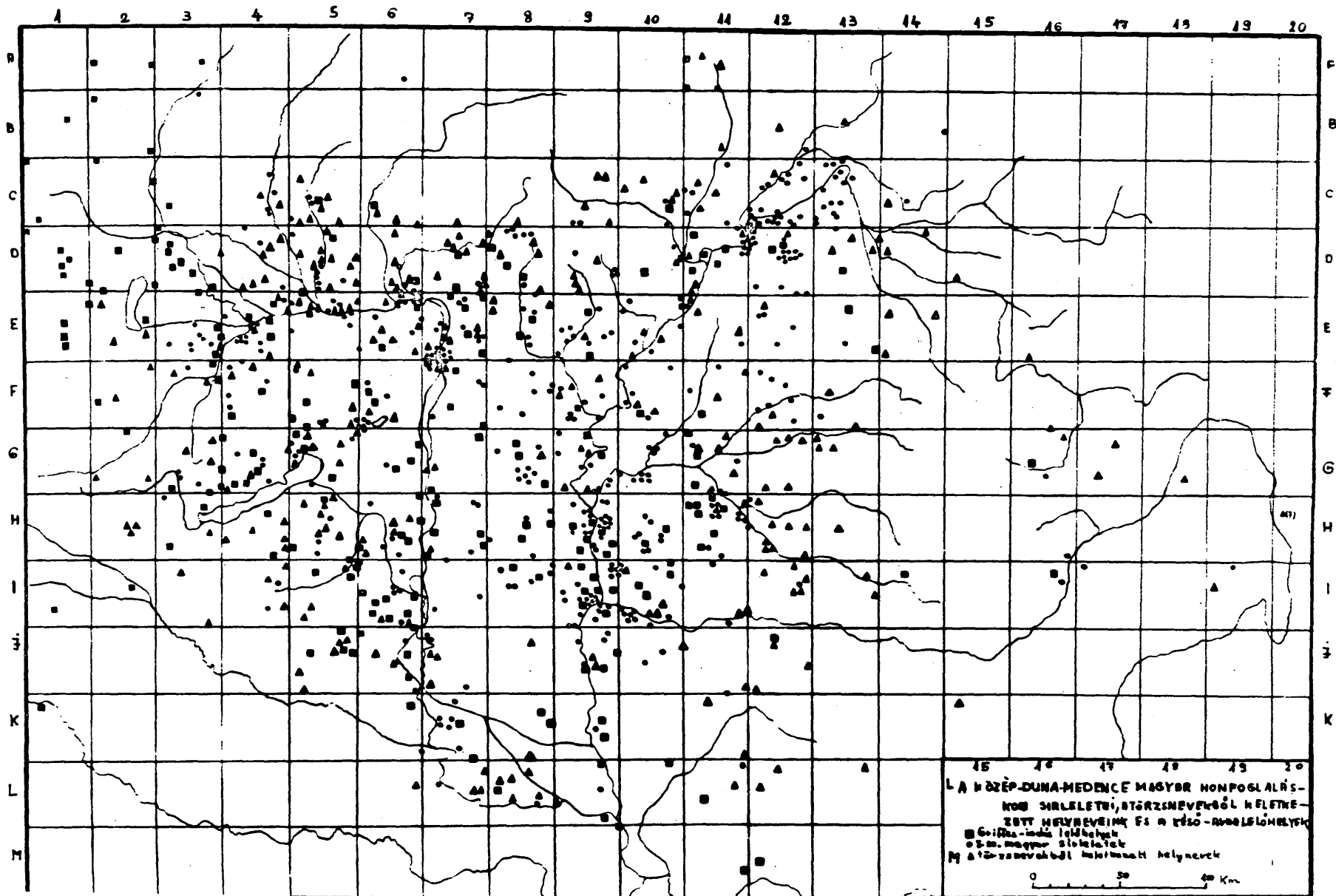
30. KNIEZSA ISTVÁN: i.m. 372-373.

31. KNIEZSA ISTVÁN: Keletmagyarország helynevei 126-127.

32. **INCZEFY GÉZA:** Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei. A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1960. 40.
33. **KRISTÓ-MAKK-SZEGFŐ:** i.m. 3.
34. **KNIEZSA ISTVÁN:** i.m. 372-373.
35. **KNIEZSA ISTVÁN:** i.m. 400.
36. **FEHÉR GÉZA-ÉRY KINGA-KRALOVÁNSZKY ALÁN:** A Közép-Dunamedence honfoglalás- és kora Árpád-kori sirleletei. Leletkataszter. Régészeti Tanulmányok II. Szerk: Szóke Béla.
- ANTON TOCIK:** Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1968.
37. **BÁLINT CSANÁD:** A magyar köznép a X-XI. században. Vitéző gondolatok a kor régészeti leleteiről. Tiszatáj 26. évfolyam 1972. aug. 40-48.
38. **SZÓKE BÉLA:** Honfoglaló- és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok I. 86-87.
- KRALOVÁNSZKY ALÁN:** Adatok az un. S-végű hajkarika etnikumjelző szerepéhez. AÉ 1956. 206-12.
- KRALOVÁNSZKY ALÁN:** Adatok az un. S-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. AÉ 1957. 175-186.
- MESTERHÁZY KÁROLY:** Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. DDME 1962-64. 95-103.
39. **KRISTÓ GYULA:** A XI. századi kercegség története Magyarországon 73-80.

AZ OROSZ-MAGYAR KAPCSOLATOK NÉHÁNY KÉRDÉSE A XII.

SZÁZADEBAN¹

FONT MÁRTA V. éves történelem-orosz szakos hallgató

Dolgozatunk célja a XII. századi Oroszország és Magyarország, e két feudális állam kapcsolatának vizsgálata. Ez a problémakör mindkét ország történetírásának egyik lényeges kérdése. Azt szeretnénk kimutatni, hogyan kapcsolódik ez a XII. századi Oroszország és Magyarország történelmének más részletkérdéseihez és alapvető problémáihoz.

Az orosz-magyar kapcsolatok kutatása nem újkeletű probléma, már a polgári történetírók is foglalkoztak ezzel a mult század második felében /pl. ROZANOV, GROT, LONGINOV, HODINKA, PAULER stb. művei/. Az egyes események leírására is sor került, de csak leírásukra, a mélyebb elemzésre nem, így a következtetéseknek néhol igen gyakran nagyon is aktuálpolitikai jellegük lett.² A marxista szakirodalomban a szovjet történetírás foglalkozott a kérdéssel,³ részletes magyar marxista feldolgozás a XII. század vonatkozásában még hiányzik.

I.

Milyen jellegű kapcsolatok állhattak fenn a feudális államok között és mi volt ezek funkciója? Elsőként a diplomáciát emlitenénk, a különböző szövetségek létrejöttét. Ezek a szövetségek minden későbbi hasonló jellegű kapcsolatnál lazábbak voltak, gyorsabban felbomlottak, és a pillanatnyi érdekek nyomták rá bélyegüket, minden belpolitikai változásra való azonnali a reagálás. A feudális diplomáciával

szorosan összefüggnek a dinasztikus kapcsolatok, amelyek a szövetség feudális módon való megszilárdítását jelentették.⁴ Ebből adódik azután az, hogy a korabeli források /krónika, letopisz/ "igazoltnak" látják a külföldi beavatkozásokat. Ennek átvétele jelenik meg a polgári történetíróknál, akik szerint a dinasztikus kapcsolatok alapján jön létre a szövetség és nem fordítva: a szövetség alapján a dinasztikus kapcsolat. Vagyis felcserélik az ok-okozati tényezőket. Harmadik formaként említjük a feudális háborukat, amelyek az esetek többségében magukban foglalják az előző két motívumot is. A feudális uralkodó osztály tudatában az előző kettő a harmadik "indokaként" jelenik meg, így a krónikákban is.

A sokoldalú kapcsolatok kialakulásának alapvető okaira, a gazdasági gyökerekre vonatkozóan azonban még nem rendelkezünk kielégítő kutatási eredményekkel. Néhány szórványos évkönyvi adaton kívül⁵ a régészet, azon belül is a numizmatika, szolgálhat forrásként, hiszen a XII. századi Oroszországban fontos szerepet játszottak a külföldön vert érmék.⁶ Ezen adatok felhasználását korlátozzák egyrészt a szakirodalom ellentmondásai,⁷ másrészt az, hogy POTYIN⁸ az orosz állam területéhez számítja a XII. századi Magyarország integráns részét képező, ma a Szovjetunióhoz tartozó területeket is, így érmeszámai nem nyújtanak megbízható adatokat a tényleges orosz-magyar gazdasági kapcsolatok kérdéséhez. Véleményünk szerint azonban a kereskedelmi kapcsolatoknál nagyobb - de legalábbis olyan súlyú - szerepet kell tulajdonítanunk a terjeszkedésnek, a feudális expanzióknak, amely törekvés minden feudális állam sajátja és magyarázatul szolgálhat bizonyos mér-

téig a feudális háborúk okait illetően.

Vizsgálódásunk módszertani alapjának tekintjük azt, hogy a sokoldalú kapcsolatok nem elszigetelt jelenségek egyik részről sem, meghatározott helyet foglalnak el egy nagyobb rendszerben, az adott ország külpolitikájában. A külpolitikát úgy kell felfognunk, mint a belső erőviszonyok alakulásának függvényét, amelybe belejátszanak az európai politika más tényezői is. /Ez különösen jól kimutatható a szövetségi rendszerek kialakulásának idején./ Ezt alapul véve elemezzük mindkét ország belviszonyait, illetve annak leglényegesebb mozzanatait, belőlük levezetve a külpolitikát.

II.

A XII. századi Oroszországban a legfontosabb speciális tényező, amely sok egyebet is meghatároz, a széttagozottság. Maga a jelenség már korábbi, a XI. századra nyúlik vissza. A tárgyalt korszak szempontjából nagy jelentőségű országfelosztás Jaroszlav Mudrij uralkodása után /1054/ történt. Később egyre kisebb birtokok kiválásával ez a "továbbosztódás" folytatódott. Egyrészt a további birtokosztódás megállítására, másrészt a kialakult állapotok "törvényesítésére", azaz a fejedelmek hatalmának és birtokának egymással való elismertetésére hívták össze 1097-ben a ljubecki fejedelmi gyűlést.⁹ Hogy ez a "jogi szentesítés" mennyire nem vette elejét a további birtokviszályoknak, azt jelzi az a tény is, hogy a későbbiek folyamán még több alkalommal került sor hasonló jellegű fejedelmi gyűlésre /pl. 1101. Uveticsi/, ahol mindegyik esetben egy-egy birtokviszály rendezése volt a központi prob-

léma.

Szorosan ehhez kapcsolódik a kijevi nagyfejedelemség jelentőségének és sorsának alakulása is. A XI. század közepétől kezdve a nagyfejedelmek már nem tudták hatalmukat kiterjeszteni az egyes részfejedelmekre. A vazallusi hűségeskü már csak formális jelentőséggel bírt, és "primus inter pares" rangjuk elismerését jelentette. Tehát Kijev is egy lett a részfejedelemségek közül. Természetesen mindez nem jelentette azt, hogy a nagyfejedelmek lemondtak volna hatalmuk kiterjesztéséről! Hogy a XII. század első felében bekövetkezhetett egy rövid ideig tartó megtorpanás a széttagolódás folyamatában - Vlagyimir Monomah /1113-25/ és fia Msztyiszlav /1125-32/ idején -, abban az 1113-as kijevi felkelésnek kiemelkedő szerepet kell tulajdonítanunk. Ez azonban a széttagolódási tendencia ellenében hatott, mert e rövid megállás után folytatódott a széttagolódás, azaz "megszilárdult" és egyelőre megfordíthatatlan folyamattá vált. "Ekkor még nincs olyan gazdasági fejlettségi fok, amely lehetővé tenné a széttagolódás felszámolását."¹⁰ Mindez legkézzelfoghatóbban az egyes részfejedelemségek önállósulási folyamatában ragadható meg. Az egyes részfejedelmek nemcsak hogy ki tudtak bujni Kijev hatalma alól, hanem Kijev megszerzésére törekedtek. Ebben az időszakban indul meg olyan területek fejlődése, mint Vlagyimir-Szuzdal, Csernyigov, Halics-Volhynia, Polock, Perejaszlav, Novgorod stb. A fejedelemségek száma állandóan változott, mert nemcsak szétforgácsolódás, hanem egyidejűleg bizonyos mértékű integráció is zajlik, amely az erősebb, nagyobb hatalommal rendelkező fejedelemségek létrejöttét segíti elő. Az önállósodás a külpoli-

9

tikában szuverenitást jelent, függetlenséget a többi részfejedelemtől. A gazdasági önállóság pedig adott, az egész struktúra sajátosságából fakad, végeredményben maga a széttagolódás a naturális gazdálkodás uralma miatt jön létre.

A Kijevért folytatott küzdelmek a század közepétől válnak egyre erőteljesebbé, a szembeálló felek megerősödésével.¹¹ Ezzel szemben a korábbi viszályoknak inkább helyi jelentőségük volt. Ekkorra kristályosodik ki két egymással szembeálló koalíció is, amelyek céljuk érdekében felhasználják külföldi kapcsolataikat is. A koalíció egyik csoportja a halicsi, csernyigovi és a vlagyimir-szuzdali fejedelemségeket foglalja magában. Jurij Dolgorukij vlagyimir-szuzdali fejedelem vezetésével; ezt a csoportot támogatja Bizánc. A másik oldalon áll Volhynia és Kijev Izjaszlav Msztyiszlavics kijevi nagyfejedelem vezetésével: magyar, lengyel és cseh kapcsolataikra támaszkodva. Ezért a Kijev birtoklásáért folytatott küzdelem tulnyulik belpolitikai jelentőségén, és polarizáló hatását érezteti az európai politikában is. A fejedelmek ennek a küzdelemnek rendelték alá gazdasági erejüket is. "Az egymás közötti harcokban az volt a stratégiai cél, hogy kibrabolják és tönkretegyék az ellenséget azzal, hogy megsemmisítik gazdasági lehetőségeit, gyöngítik hadipotenciálját, és ezzel az megszűnik vetélytársnak lenni."¹²

A belső hatalmi tényezőket vizsgálva ki kell térnünk az egyes fejedelemségek társadalmi viszonyaira is, főleg azokra az erőkre koncentrálva, amelyek beleszóltak a széttagolódás és integráció folyamatába. A fejedelemség élén a knyáz /fejedelem/¹³ állt, akinek hatalma az egész fejedelem-

ség gazdasági-politikai életére kiterjedt. A fejedelem akaratának végrehajtója a druzsina /kiséret/, amely egyrészt az un. "szluzsilije ljugyi"-ból /szolgáló emberek/, másrészt - elég jelentős mértékben - külföldiekből állt. /Pl. még az örvények és bolgárok is megtalálhatók a magyarok, lengyelek és csehek mellett./¹⁴ A druzsina fő jövedelmi forrása a pénz és egyéb ingóságok /pl. a háborus zsákmány/ voltak, nem pedig a föld.¹⁵

A feudális uralkodó osztály másik jelentős rétege a bojárság, amely fejedelemségekként nagyon különböző társadalmi erőt képviselt. Erejét gazdasági hatalma, azaz földbirtokának nagysága szabta meg. Ezzel kapcsolatban vetődik fel az a kérdés, hogy az adott periódusban honnan származnak a bojári birtokok, milyen forrásokból jönnek létre. Legfőbb összetevője a fejedelemtől kapott érték a "kormlennyije" /táplálás/, amely megfelel a nyugati beneficiális birtoknak. A birtokgyarapításban a szabad földek elfoglalása - amelyből ekkor még igen sok van - és a vásárlás játszottak fontos szerepet. Az obscsina-földek /közösségi földek/ kisajátításáról egyelőre még nincs szó /oka a szabad föld is/, "a XII. század uralkodó rétegének még nincs annyi ereje, hogy a szabad obscsinát függővé változtassa."¹⁶

Szólnunk kell még egy jelenségről, amely szintén az orosz feudalizmus sajátosságai közé tartozik. Ez pedig a vecsének /népgyűlésnek/ mint korábbi társadalmi forma maradványának megléte. A vecse tulajdonképpen olyan hatalmi tényező, amely a fejedelmi hatalommal párhuzamosan létezik, és vele szemben egy "kollektív akarat" kifejezője. Nem teljesen tiszt-

tázott e két hatalmi tényező egymáshoz való viszonya, illetve a vecsének társadalmi összetétele sem. Annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy a párhuzamosan egymás mellett létezés elkerülhetetlen versengéshez vezetett. A vecse végső célja a fejedelmi hatalom kiküszöbölésére irányult oly módon, hogy a fejedelemválasztás jogának megszerzésével alárendelje magának a fejedelmet. Erre utalnak a fejedelemváltásokkor kirobant felkelések és a Novgorodban létrejött, a vecse által irányított feudális köztársaság.

Természetesen a XII. századi szétagoltság viszonyai között egységes orosz külpolitikáról sem beszélhetünk. Minden fejedelemség önálló irányvonalat képvisel, csak a koalíciók létrejötte után egyszerűsödik némileg a helyzet. Általános jellemzőként azt mondhatjuk, hogy elsősorban a szomszédos államokkal álltak kapcsolatban. Az orosz külpolitika sajátos vonásai közé tartozik a steppék nomád népeivel való kapcsolat.¹⁷ A nomád népek /polovci, pecsenyegi; azaz magyarul kunok és besenyők/ a XII. század folyamán - pontosabban 1111 után - már nem vezetnek önálló hadjáratot az orosz területek ellen. Ennek ellenére állandóan jelen vannak az orosz politikában; az egyes fejedelmek mint haderőt használják fel őket egymás közötti harcaikban. Sajátos az orosz fejedelemségek és Bizánc kapcsolata is, amelynek fő összetevői: a függőség kérdése, amely egyházpolitikai vonatkozásban jelentkezik, és a gazdasági tényezők, elsősorban a fekete-tengeri kereskedelem vonatkozásában.¹⁸ Mindebből Bizánc hatalmi törekvéseit, illetve az ezzel való szembenállást huznánk alá, amely különösen az 1180-as évekig aktuális, utána Bi-

zanc gyengülésével lekerül a napirendről. Magyarország számára - a földrajzi közelség miatt - elsősorban Halics és Volhynia bír kiemelkedő jelentőséggel.

Halics-Volhynia mint egységes fejedelemség csak a XII. század végére jön létre, történetében megfigyelhető mind a szétagulódás, mint az integráció folyamata. A XI. század végén még külön-külön sem egységesek, mindegyik több kisebb részre tagolódik. /Halics: Peremysl, Tyerebovl, Zvenyigorod; Volhynia: Vlagyimir-Volinszkij, Dorogobuzs, Beresztye./ A XII. század első felében jön létre mind a halicsi, mind a volhyniai fejedelemség, 1199-ben megy végbe egyesülésük, amely egészen 1340-ig, a lengyel uralom alá kerülésig fennáll. A fejedelemség társadalmi szerkezetéből azt emelnénk ki, amely a többiétől eltér. Itt konkrétan a bojárságról van szó, amely sokkal erősebb és korábban alakul ki, mint más orosz területeken. /Ez egyben arra is utal, hogy a feudalizálódás mértéke és foka különböző az orosz területeken./ Feltételezhetőnek tartjuk Lengyelország és Magyarország hatását, amely összefügghet a lengyel és magyar beavatkozások gyakoriságával. Itt a bojárok és a fejedelem küzdelmére gondolunk, amely a hatalom erősebb megoszlását tételezi fel.¹⁹ Tyihomirov szerint²⁰ a XII. században Halicsban a bojári réteg erősödik meg, Volhyniában pedig a fejedelmi hatalom. A halicsi bojárok és a fejedelem küzdelme - amely a birtokarányok alakulásával függ össze - hasonlóságot mutat a magyarországi belharcokkal a király és a nagybirtokosok egyes csoportjai között. Ezek az ellentétek a XII. század második felére alakulnak ki, de teljes kibontakozásuk csak a

XIII. század elejére tehető. Halics és Volhynia egyesülése után így módon egy kétpólusú fejedelemség jön létre, ahol a fejedelmi hatalom támasza elsősorban Volhynia marad.²¹

A XII. század folyamán mindegyik önálló külpolitikát folytatott. Alapvető tendenciát megállapítani nehéz, annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy Volhynia mint a kijevi nagyfejedelmek családi birtoka mindvégig Kijev mellett állt, míg Halics Kijevvel szembenálló politikát folytatott, és a Kijevvel szembenálló koalícióhoz csatlakozott. A XII. században Halics és Volhynia Magyarországhoz való viszonya különböző, minden esetben a konkrét szituáció elemzésére van szükség.

III.

A XII. századi Magyarországon is számolnunk kell, ha nem is széttagoltsággal, de olyan erőkkel és folyamatokkal, amelyek ebbe az irányba mutatnak. Ennek legfontosabb momentumai: egyrészt a Kálmán- és Álmos-párt küzdelme a század első felében, másrészt a bizánci támogatással fellépő ellenkirályok. E két tényező más és más eredetű, más gyökerekre vezethető vissza, de lényegileg mindkettő a XI. századihoz képest megváltozott gazdasági-társadalmi strukturát tükrözi. Azt a változást, hogy a XII. századra a világi és egyházi nagybirtok is kezd felőzni a királyi birtok mellett, és fokozott mértékben követel magának nagyobb arányú részesedést a politikai hatalomból. Ebben az időben is - mint a középkor egészében - a trónöröklés elvszerű rendjének kialakulatlansága jellemző. "A trónbetöltés gyakorlati kérdés volt; ilyen vagy olyan megoldásától előnyt vagy hátrányt várhattak a ha-

talom részesei, az előkelők, akik egyébként mindannyian érdekelve voltak az állam, tehát a királyság mint olyan fenntartásában... Az uralkodóváltozás a kíséret, a tanács, az előnyökkel járó vezető tisztségek cseréjét jelentette, ami a hatalomból kiszorított elemek tiltakozását váltotta ki."²²

Végül is ezt látszik igazolni, hogy a XII. század első felében Kálmán-pártról és Álmos-pártról beszélhetünk olyan értelemben, hogy mindegyik az uralkodó osztály egy-egy csoportosulása, és egy meghatározott részérdeket képvisel. A Kálmán- és Álmos-párt küzdelme tulajdonképpen a regnum és a dukátus harca, azaz az állami egység és a centrifugális erők összeecsapása. Ezért is nem szükhethető le Kálmán és Álmos személyére; időben és jelentőségében egyaránt túlnő rajta. Kálmán uralkodása idején - a kezdeti kompromisszumok után - lényegében eldőlt a harc az Álmos-párt vezetőinek megvakításával, illetve külföldre menekülésével.²³ Kálmán a dukátust felszámolta ugyan, de a nagybirtok visszaszorítása csak ideiglenesen sikerült. Kálmán politikája - a királyi birtokok gazdasági súlyának növelése és a nagybirtok háttérbe szorítása - II. István idején folytatódott,²⁴ de a kívánt eredményt nem érte el. Végül is a király társadalmi bázisának csökkenése az Álmos-párti hatalomátvételt készítette elő II. Béla személyében. A most már ellenzékévé vált Kálmán-párt szétzilálódását mutatják Borisz sikertelen betörési kísérletei, amelyek úgy foghatók fel, mint a két párt küzdelmének utórezgései. Borisz kudarcai annak köszönhetőek, hogy II. Béla részint megváltozott gazdaságpolitikájával,²⁵ részint az aradi országos gyűlés eseményeivel maga mellé állította a nagybirtokosok többségét. Az

ujabb ellenzéki csoportosulások kialakulásának csak az 1150-es évekre teremődtek meg a feltételei. Az anarchia tényezői megvoltak, különösen a déli területeken, ahová Bizánc hatósugara elért. De ezek az erők gyengék voltak, ezt bizonyítja a két ellenkirály tiszavirág-életű uralma. II. László és IV. István bázisukat az ország déli részén igyekeztek kiépíteni a pécsi, a csanádi püspökökre, a kalocsai érsekre /aki mindkettőt megkoronázta/ és néhány délvidéki nemesre támaszkodva.²⁶ Egyrészt ezen erők súlya az országon belül nem volt jelentős, másrészt a bizánci támadások inkább az egység, mint az anarchia erőinek kedveztek, eredeti szándékaikkal ellentétben.²⁷

Bizánc nevével fémjelezhető a XII. századi magyar külpolitikának egyik lényeges oldala, amelyet éppen ezért történetírásunk gyakran a "bizánci befolyás kora" névvel illet. Ezzel összefüggésben a XII. századi magyar külpolitika általános jellemzőjeként defenzív jellegét szokták kiemelni. Ez alapvetően igaz, de önmagában nem fejezi ki a kor külpolitikájának sokrétűségét. A defenzív jelleg részint a fentiekben vázolt belharcok eredménye, ami miatt Magyarország maga is az expanzió veszélyének volt kitéve, elsősorban Bizánc részéről. Ugyanakkor feudális természeténél fogva nem mondhatott le - és nem is volt annyira gyenge, hogy erre kényszerült volna - a feudális expanzióról a nála gyengébbnek tűnő területek felé. Ilyenek voltak a XII. században délen Szerbia és a dalmát városok,²⁸ északkeleten pedig az orosz fejedelemségek. A külpolitika lényeges tényezői közé tartozik, hogyan foglalt állást Magyarország Európa fontos kérdéseiben: kit támogatott a pápa és a császár küz-

delmében, hogyan viszonyult a keresztes hadjáratokhoz, a Bizánc elleni támadáshoz és Bizánc nagyhatalmi politikájához. A pápa és a császár harcában Magyarország mindvégig az előbbi oldalán állt, mivel az utóbbi részéről szintén az expanzió veszélyének volt kitéve, a pápa viszont támogatta déli irányú törekvéseit.²⁹ A pápa támogatását igazoló tények: Kálmán politikai segítsége, II. Béla gazdaságpolitikája,³⁰ és a III. Istvánnal kötött konkordátum 1169-ben.³¹ A déli irányú expanzió kezdetei a XI. századra nyulnak vissza, Horvátország és Szlavónia megszerzéséhez, amely még nem vezetett Bizánccal való összeütközéshez Bizánc belső problémái miatt. A szerb kapcsolat³² volt az, ami összeütközéshez vezetett, mivel Szerbia magyar segítséggel akart ellenállni a bizánci terjeszkedésnek.

IV.

A XII. századi orosz-magyar kapcsolatok és összefüggéseiben az egész magyar külpolitika sajátosságait tartalmazzák II. Géza halicsi hadjáratai /1148-1152/. Szemléletesen bemutatható ezeken keresztül a magyar külpolitikának mind defenzív, mind pedig expanzív jellege.

A század közepére Európában két nagyobb szövetségi rendszer kristályosodott ki, amelynek fő ellentmondása a pápa és a császár küzdelme. /Ez az első európai méretű szövetségi rendszer./³³ A szövetség egyik pólusán a német-római császárság, Bizánc, Velence, és az orosz fejedelemségek közül a Jurij Dolgorukij vezette csoport sorakozik fel /alapja a két császár szövetsége 1147-48-ban/,³⁴ a másik oldalon a pápa, Franciaország, a szicíliai királyság, Magyarország, Szerbia és Izjasz-

lav Msztyiszlavics kijevi nagyfejedelem csoportja áll. Az utóbbihoz csatlakozott még Lengyelország és III. Konrád ellenlábasa, Welf herceg. A szövetségi rendszerek 1147-50 között alakultak ki, felbomlásuk is folyamatos, 1152-55 között zajlik le. Erre az időszakra esnek II. Géza halicsi és bizánci háborúi is; időpontok egybeesését a fentiek miatt nem tekinthetjük véletlennek.

halicsi háborúk³⁵

bizánci háborúk³⁶

1148

1149

1150 január

1150

1150 október

1151 tavasza

1151

1151 nyara

1152 tavasza

1152

1153-56 évente

Joggal vetődik fel a kérdés, honnan volt Magyarországnak ereje nemcsak sikeres ellenállásra Bizánccal szemben, hanem még terjeszkedő háború folytatására is. A század közepén Magyarország belpolitikailag konszolidált, erejének zömét kifelé tudja fordítani. A terjeszkedést támogatja a nagybirtokos réteg, amelynek érdeke az expanzió, mint a birtoknövelésnek az a módja, amely túllép az ország határain. A királyi hadseregben fontos szerepük lehetett a besenyőknek és egyéb külföldi zsoldos elemeknek ugyanúgy, mint már II. István idején. Elegendő bizonyíték hiányában csupán feltételezhető, hogy Izjaszlav is adott segítséget II. Gézának. Erre

találunk utalást a letopiszben: 1150-ben Vlagyimir, Izjasz-
lav testvére Magyarországon járt és hosszabb időt töltött a
királyi udvarban "zane truden bez družsini szvojeja i konem
szvojim" /nehéz neki lova és kísérete nélkül/.³⁸ Hogy a dru-
zsina hová lett, arról a letopisz már nem tudósít, de felté-
telezhető, hogy a magyar királlyal ment a bizánci háborúba.³⁹

Az orosz belső erőviszonyokat tekintve pedig első-
sorban Izjaszlav Msztyiszlavics kijevi nagyfejedelemnek állt
érdekében a külföldiek "hívása", hiszen a Kijevvel szemben-
álló koalíció rendelkezett erőfölénnyel vele szemben. Külföl-
di segítség nélkül hatalmát megtartani sem tudta volna, nem-
hogy megszilárdítani. Így találkozott egymással Izjaszlav ha-
talmának megszilárdítására irányuló törekvése a magyar feudá-
lis expanzió igényével.

Jegyzetek

1. Az 1975. évi OTDK-ra készült dolgozat rövidített vázlata.
2. Pl. GROT, K.J.: Magyarai i szlavjanye v proslom. Varsava, 1893.
3. PASUTO, V.T.: Vnyesnyaja polityika drevnyej Ruszi. Moszkva, 1968.
/a továbbiakban: PASUTO: Vnyesnyaja polityika/.
4. ELEKES LAJOS: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964. 78.
5. Ld. összefoglalóan PAVLUSKOVA, M.P.: Russzko-vengerszkije otnosenyija do nacsala XIII. veka. "Isztorija SzSzsZR" 1959/2. 149-155.
6. Az egységes pénzverés hiánya miatt a belföldi forgalomban is fontos szerepet játszottak. Erre vonatkozóan ld. POTYIN, V.M.: Drevnyaja Rusz i jevropejszkije goszudarsztva v XI-XIII vv. Leningrad, 1968. 23.
7. POTYIN: i.m. és NOVOSZELCEV, A.P. - PASUTO, V.T.: Vnyesnyaja torgovlja drevnyej Ruszi. "Isztorija SzSzsZR" 1967/3.
8. POTYIN: i.m. 221.
9. Az itt elfogadott "kazsdo da gyerzsit otcsinu szvoju" /mindenki birtokolja a saját otcsináját/ elv jelentette a szétagoltság viszonyainak "jogi szentesítését".
10. PASUTO, V.T.: Ocserki po isztorii Galicko-Volinszkoi Ruszi. Moszkva, 1950. 177.
11. Kijev jelentősége 1169 után csökkent, de véglegesen csak a mongol támadás után szűnt meg az a helyzete, amit Jaroslav Mudrij Pravdája biztosított számára. /Drevnyerusszkoje goszudarsztvo i jego mezsduarodnoje znacsenyije. Szerk.: PASUTO, V.T. Moszkva, 1965. 224
12. FROJANOV, I.J.: Kijevszkaja Rusz. Leningrad, 1974. 63-64.
13. Oroszország a korabeli krónikákban egységes államként szerepel, élén a királlyal /azaz kijevi nagyfejedelemmel/. Anonymusnál dux, a lengyel krónikákban princeps, a pápai bullákban rex az egyes fejedelmek elnevezése. /Drevnyerusszkoje goszudarsztvo. 440-445./
14. MILJUKIN, A.Sz.: Prijezd inosztrancev v drevnyuju Rusz.

- "Zsurnal Minyisztjersztva juszticii" Szankt-Petyerburg, 1907. nov. 121-153.
15. "A régi orosz államban az ingóságok képviselték a legfőbb értéket az uralkodó osztály tulajdonában, és megőrizték jelentőségüket a X-XII. század folyamán."
/FROJANOV: i.m. 88./
  16. FROJANOV: i.m. 98-99.
  17. KARGALOV, V.V.: Vnyesnyepolityiceszkije faktori razvityija feodalizma Ruszi. Feodalnaja Rusz i kocsevnyiki. Moszkva, 1967.
  18. OBOLENSKY, D.: Szvjazi mezdsu Vizantijej i Ruszju v XI-XV. vv. Mezsdunarodnij kongressz ekonomiceszkoi isztorii. Moszkva, 1970.
  19. Pl. 1144-ben Vlagyimirkót a bojárok harc helyett tárgyalásokra kényszerítik, Jaroszlav Oszmomiszl ellen pedig fiait használják fel. /TYIHOMIROV, M.N.: Drevnyerusszkije goroda. Moszkva, 1956. 93-94./
  20. TYIHOMIROV: i.m. 33.
  21. SZOFRONYENKO, K.A.: Obsesztvenno-polityiceszkij sztoroj Galicko-Volinszkoi Ruszi. v XI-XIII. vv. Moszkva, 1955. 136-137.
  22. ELEKES LAJOS: i.m. 74.
  23. MAKK FERENC: Kálmán utódai és Bizánc. Bölcsész doktori disszertáció. 1970. Kézirat
  24. MAKK FERENC: Megjegyzések II. Béla történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, Tomus XL. Szeged, 1972. 45. /a továbbiakban: MAKK: II. Béla./
  25. MAKK: II. Béla. 45.
  26. GROT, K.J.: Iz isztorii Ugrii i szlavjansztva /1141-1174/. Varsava, 1889. 298.
  27. KRISTÓ GYULA: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, 1974. 124.
  28. A dalmát városoknak 1108-ban Kálmán szabadságlevelet adott, melyeket II. István /1124-ben/ II. Géza /1143-ban és 1151-ben/ és III. István /1169-ben/ megújított.
/GYÖRFFY GYÖRGY: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. Történelmi Szemle 1967/1. 46-56./

29. ELEKES LAJOS: i.m. 92.
30. Bizonyos privilégiumok visszaadása és az egyház jogkörének kiterjesztése. /MAKK: II. Béla. 45./
31. MAKK FERENC: Kálmán utódai és Bizánc.
32. A szerb szövetség első bizonyítéka II. Béla és Ilona, a szerb nagyzsúpán lányának házassága.
33. OSTROGORSKY, G.: Histoire de l' état byzantin. Paris, 1969. 405. /MAKK FERENC hívta fel rá figyelmemet./
34. HODINKA ANTAL: Bizánc történetéből a XII. században. Történelmi Tár 1889. 209-230.
35. HODINKA ANTAL: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 88.
36. MORAVCSIK GYULA: Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953. 78-87.
37. PAULER GYULA: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI-XIII. században. Hadtörténelmi közlemények 1888. 507.
38. Polnoje Szobranjije Russzkih Letopiszej II. Moszkva, 1962. 407. oszlop.
39. PASUTO: Vnyesnyaja polityika. 173.

A morvamezei csata Ottokar űz der Geul Rimes krónikájában

FRITSI ERZSÉBET történelem--német szakos V. éves hallgató

Ottokar hazája Stájerország északnyugati része, Murau vagy Lichtenstein környéke.¹ Családi várak Reinmarshof /Judenburgnál/ még megvan. Utódaik a mai Galler grófok.² Wolfgang LAZIUS tévesen Ottokar von Horneck-nek nevezte a krónikást³, s e tévedés nevével kapcsolatban valószínűleg onnan ered, hogy GRILLPARZER "Ottokars Glück und Ende" című drámájában megemlíti: Ottokar von Horneck egy rimes krónikát ír.⁴ Ottokar von Steiert az újabb kutatások kétséget kizáróan Ottokar űz der Geul-lal azonosították,⁵ aki korának politikai életében mint a Liechtensteinnek miniszteriális szerepel, s krónikájában ő maga is urának nevezi Otto von Liechtensteint, Ulrich fiát.⁶ Születését a kutatók 1265 tájára teszik.⁷ Kisnemesi családból származott,⁸ mely nagyobb birtokkal nem rendelkezett, hiszen -- mint maga írja -- még vadászni sem tudott.⁹ Liechtenstein /II./ Ottó környezetében nevelkedett,¹⁰ s itt ismerkedett meg az udvari költészettel is.¹¹ Anyanyelve a bajor--osztrák tájszólás,¹² de hogy latinul is tudott, azt elárulják a krónika szövegében beleszótt latin szavak.¹³

Első műve egy II. Frigyes haláláig terjedő krónika volt, a "Kaiserbuch", de ez sajnos elveszett.¹⁴ Ehhez tervezte párhuzamos műként a pápaság történetének /"Papstgeschichte"/¹⁵ megírását. A rimes krónikát az elveszett császártörténet folytatásának szánta Ottokar.¹⁶ E műhöz az anyaggyűjtést 1300 körül kezdte csehországi és itáliai utazásai alkalmával.¹⁷ 1313-ban pedig Szép Frigyes herceg aragóniai követségének a tagja, mely feleségül kérte II. Jayme király leányát, Elisabeth-Isabelt.¹⁸ A menyasszonyt Ottokar elkísérte Diessenhofenig, innen pedig a Rajna torkolata felé ment tovább, a Kolmar--Mainz--Trier--Neuss--Brabant--Flandria--Gandersheim--Erfurt vonalon, mely útja során bőven nyílt lehetősége adatgyűjtésre.¹⁹ Haza csak 1317-ben ér.²⁰ Arnold BUSSON-nak köszönhető az az utalás, hogy Ottokar nemcsak a közelében található forrásokat használta fel, hanem türingiai, elzászi, olasz, hazai és más területekről is kapott anyagokat, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy eddig feltételezték.²¹ Aligha képzelhető el, hogy Ottokar maga gyűjtötte össze az anyagot;²² valószínűleg egy mecénás készítettet számára kivonatokat a külföldi forrásokból,²³ melyeket helyen-

ként félre is érthettek, s ebből magyarázható a sok tévedés Ottokar művében.²⁴ Az előbbiekkal ellentétben ma már inkább az a vélemény, hogy a krónikás számára nem végeztek szervezett forráskutatást és anyaggyűjtést,²⁵ hiszen ismerve életét és utazásait, magának is volt rá alkalma, hogy elegendő anyagot gyűjtjön. Elsősorban belső ösztönzésből írt, nem volt fizetett, hivatalos krónikás, mint elődje, Jans ENIKEL, ami persze nem zárja ki, hogy alkalomadtán a stájer kisnemeseiktől ne szerezhettek volna információkat, amelyeket ugyancsak beolvasztott krónikájába.²⁶ A Rimes krónika keletkezési idejéről hosszabb vita folyt az osztrák történészek közt; a legvalószínűbb, hogy a krónika zöme 1309 és 1318 között íródott.²⁷ REDLICH jegyzi meg, hogy inkább beszélhetünk végső összeállításról, semmint folyamatos írásról, mert az egyes részek valószínűleg külön-külön készültek el.²⁸ Eredeti kézírata nem maradt ránk, csak másolatai.²⁹

Ottokar irodalmi forrásait SEEMÜLLER mutatta ki nagy alapos-sággal.³⁰ Legfontosabbak ezek közül az osztrák és salzburgi évkönyvek, az elveszett heiligenkreuzi kódex, a bécsi udvari könyvtár 352. és 608. számú kódexei, valamint a 111. számú vorau-i /Stájerország/ kódex s az elveszett lilienfeldi évkönyv. Forrásának tartják továbbá Martinus Oppaviensis Világkrónikáját és folytatásait, az Annales Colmarienses maiores-t, a Chronicon Colmariense-t,³² Ellenhard krónikáját,³³ az erfurti Chronicon Sanpetrinum-ot, Annales Ottocariani-t, az Annales Gandenses-t, Guillaume de Nangis krónikáját, Riccobaldus Ferrariensis művét. SEEMÜLLER a Rimes krónikával akarta bizonyítani Heinrich von Klingenberg krónikájának létezését,³⁵ valamint hogy szerzőnk felhasználta a königszaali krónikát is.³⁶ Ottokar többször használja az efféle formulákat: "ahogy én hallottam", "ahogy nekem elmondták", s ilyen esetekben, amikor szóbeli értesüléseire hivatkozik, adatai többnyire hitelesek, igazak. Ilyenkor az eseményekben résztvevő tanúktól kaphatta információit.³⁷ Az anyag külsődleges elrendezésében három szempont keresztezi egymást: annalisztikus, földrajzi és tárgyi. Az egyidejű eseményeket lehetőleg egymás után tárgyalja, de országok szerint elrendezve. Az annalisztikus szempont nem évenkénti beosztást jelent nála, hanem több esztendőből álló időközt.³⁸ KRANZMAYER a műben négy nagyobb cezurát figyelt meg a 7000., a 25 000., 49 000. és 96 000. verssor táján.³⁹ Itt vagy abbahagyta az írást a króni-

kás hosszabb időre, vagy egy érdekesebb esemény tárgyalása miatt újabb témára tért át.⁴⁰ A krónika első nyomtatott kiadása Hieronymus PEZ-től származik 1745-ből, aki Lipcsében, a Scriptores Rerum Austriacarum 3. kötetétént adta ki. Két bécsi és egy admonti kézirat alapján készült, szójegyzékkel ellátva, de szövege a történészek és germanisták számára még egyaránt nehezen olvasható. Későbbi kiadását a Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde tervezte. A munkálatokat SCHOTTKY kezdte meg, majd KARAJAN, BUSSON és ZINGERLE kísérelték meg a kiadás előkészítését. 1879-től Franz LICHTENSTEIN próbálja meg összeszedni és kollacionálni a kéziratokat. Három év alatt minden anyaggal készen volt, de 1884-ben bekövetkezett halála miatt a munkálatok ismét megszakadtak. A kiadás folytatását ezután SEEMÜLLERre bízta. Örökölte LICHTENSTEINTől a teljes kézirati anyagot másolatokban, illetve kollációkban, egy rimkatalógus töredékét, sok cédulát, melyen tájszók, stilisztikai párhuzamok olvashatók. SEEMÜLLER a kézirati anyagot teljesen felhasználta, a cédulákat csak esetenként, s ezt mindig az apparátusban jelzi. A krónika 1890-ben Hannoverben jelent meg a Monumenta Germaniae Historica Scriptores qui vernacula lingua usi sunt sorozatának 5. köteteként, s pontosabb, olvashatóbb szöveget ad, mint a PEZ-féle kiadás,⁴¹ de a krónika címét helytelenül Österreichische Reimchronik-ra változtatta Steirische Reimchronik-ról.⁴² Anyagát tekintve a Rimes krónika elsősorban dinasztikus történet /Fürstengeschichte/; Ausztria, Stájerország és Karintia esetében országos történet /Landesgeschichte/, a velencei és az akkoni epizód, valamint a flamandok szabadságharcjai szempontjából várostörténet, Csehország és Magyarország vonatkozásában hol az uralkodók és az urak, hol a városok a főszereplők.⁴³ A krónika közel 100 000 /pontosan: 98 595/ verssorából körülbelül 22 000 sorban tárgyal magyarországi eseményeket, s ebből körülbelül 10 000 verssor vonatkozik Kun László korára.⁴⁴ E dolgozat keretében az 1272--1290 közti időszaknak is csak egy jelentős epizódjával kívánok bővebben foglalkozni, mégpedig a morvamezei vagy dürnkruti csata történetével. E körülbelül 2 400 sort magába foglaló rész keretében vizsgáljuk meg, hogyan viszonyult a krónikás a szomszédos országokhoz és azok uralkodóihoz, s milyen módon jellemzi a harcban résztvevő, gyakran név szerint is megemlített egyházi és világi hatalmasságokat.

Ottokar a 13. századi Stájerországban élt és dolgozott. Ez az időszak a lovagi kultúra felvirágzásának kora.⁴⁵ Szerzőnk meg volt győződve a lovagság létezésének haladó voltáról. Ennek ellenére, sok új jelenséget is észrevesz már. Történelemszemléletét meghatározzák azok a szociális, etikai és vallási tradíciók, amelyek alapján történelmi képét megformálja.⁴⁶ Előszóval beszél a háborúkról, viszályokról, ezekkel visz mozgást és életet az ábrázolásba.⁴⁷ A morvamezei csata idején tizegynéhány éves lehetett, s már a Liechtensteinek udvarában élt. Ura, Otto von Liechtenstein minden bizonnal részt vett a csatában,⁴⁸ hiszen név szerint is említi őt a krónikás,⁴⁹ s imígyen első forrásból értesülhetett a csata lefolyásáról.⁵⁰ Krónikája számunkra azért jelentős, mert a kortárs szemszögből nézve ismerkedhetünk meg egy három országot is érintő, fontos eseménnyel. Helyismerete igen pontosnak bizonyul, hiszen a történészek a mai napig is úgy írják le a seregek felvonulási útvonalát, a táborhelyeket, az összeütközés fő területeit, amint azt Ottokarnál megtaláljuk.

A csata leírását a Habsburg Rudolf és a cseh Ottokár közti ellentét kiéleződésének motivumaival kezdi. De rögtön bele-
szövi a magyarországi szálat is, hiszen az ország északi területei ugyancsak sokat szenvedtek Ottokár állandó betöréseitől. Ezért Rudolf szövetségesével, Lászlóval támadásra határozza el magát.⁵¹ A feudális társadalom hierarchiája tükröződik abban, ahogyan sorra veszi a csatába vonulókat: főurak és papok, majd a lovagok és a köznép. Első helyen mindenütt az uralkodó szerepel. A dürnkruti csatában Rudolf és a magyar László király áll a cseh Ottokárral szemben. Rudolfban, "a római királyban" formálódik meg a birodalmi eszme. Rudolf megválasztásával, szerzőnk szerint, a birodalom ismét igazi urat nyert, s beteljesült az a jóslat, mely szerint a birodalmi sas a Habsburgok vörös oroszlánjának barlangjában fog megtelepedni.⁵² Az uralkodó szava szent mindenki számára, s kötelesek azt végrehajtani. Ő az, aki a fejedelmek tanácsa nélkül is hadat üzenhet a cseh Ottokárnak, s parancsban szólítja fel az urakat a fegyverkezésre. De a részt vevő nagyurak hűségét, bátorságát meg kell vásárolnia magának, s ezért a kor szokásainak megfelelően "megadományozza" őket: "tüstént megadományozta őket mindazzal, || amit csak kértek tőle, || kit-kit rangja szerint; || majd tisz-

tesen felfegyverezte őket. || És ahol a felszerelés hiányzott, || annak sok költségét fedezte: || várat és földbirtokot ruházott rájuk, || kinek-kinek ami dukált, || míg meg nem elégedtek." ⁵³

A hozzá csatlakozó nemeseket zsoldjába fogadja, s szintén dúsan megjutalmazza. ⁵⁴ Rudolf jól ismerve az urakat, nem mulasztott el semmit, amivel megnyerhette őket a harcra. "Nagylelkűen adott hűbéreket reggel a táborban azoknak, akikről tudta okosan, hogy értenek a harchoz." ⁵⁵ A nyereség, a hűbérek nem tévesztették el hatásukat. A sereg bátor lélekkel indult Rudolf mellett a csatába. Az igaz, nemes lovagként ábrázolt Rudolf még egy jellemvonása, melyet Ottokar kiemel, irgalmasszivúsága. Minden öröme megkeseredett, amikor a felderítésből visszaérkező kunok vagy száz lengyel fejet elébe szórnak sisakostul tiszteletük jeléül. A lovagi harcmódotól idegen az ilyen hadi trófeák szerzése, s e barbár öldöklés megdöbbeníti a királyt. Ugyanakkor jó diplomata: megdöbbenését nem árulja el. ⁵⁶ Mindezek ellenére Rudolf már nem elérhetetlen nagyság a krónikás szemében. Mint minden ember, ő is tévedhet cselekedeteiben, ilyenkor elítélő, megrovó kritikával illeti. ⁵⁷ Példa erre Rudolf bosszúja a cseh--morva területeken a dürnkruti csata után, ahol a király "romlást és jajveszékeltést idézett elő az országban rablással és gyűjtogatással!" ⁵⁸ Ottokar mint a lovagi szokások és harcmódor nagy tisztelője inkább azon véleményét juttatja kifejezésre, hogy ha az emberek le tudnának mondani a rablással és fosztogatással szerzett vagyonról, és hagynák azt hasznos célokra fordítani, akkor ez még Ausztriának is kiutat jelentene a szegénységből. Az egyéni meggazdagodás helyett inkább az ország gazdasági helyzetének javítását kellene szem előtt tartani. ⁵⁹

Mint a Habsburgok elkötelezettje ⁶⁰ természetesen kevesebb szót ejt a szövetséges uralkodóról, IV. Lászlóról. Inkább a magyar sereg összeállításáról s harci módjáról beszél részletesebben. A magyar uralkodóról a csata leírásakor csak mint hű szövetségesről nyilatkozik, aki megesküdött Rudolfnak, hogy minden ellensége ellen segítőtje lesz. ⁶¹ Lászlónak a csata irányításában nincsen szerepe, minden úgy történik, ahogy azt a római király elrendeli. Személyesen még az ütközetben sem vesz részt, csak egy közeli dombról szemléli az eseményeket, mert a magyar szokások szerint az uralkodó túl tiszteletreméltó ahhoz, hogy kockára tegye életét egy összecsapásban. ⁶²

Sokkal többet tudunk meg az ellenfélről, II. Ottokárról. A krónikás Stájerország, Krajna, Karintia elpusztítását nem tudja megbocsátani neki, s bár Ottokár néhány pozitív jellemvonását is kiemeli, a kép, amit kapunk róla, alapvetően negatív. Éppúgy, mint Rudolf, ő is adományozással szerez hiveket magának -- még a német birodalomból is. Pénzét és ígéreteit bőkezűen osztogatja, de mint a krónikás megjegyzi, emberei oly csekély nyereséggel kerültek haza, hogy nyugodtan lemondhattak volna csehországi szerzeményeikről.⁶³ Bátorságát mindenütt hangoztatja irónk: "a dús Ottokár király maga is az elsők közt volt,"⁶⁴ vagy: "a lovagi erényhez megvolt neki az esze is, az ereje is, és a dicséretes ügyessége."⁶⁵ De mindez nem elegendő ahhoz, hogy pozitív figurává váljék. Nemcsak Ottokár ítéli el tetteit, hanem megemlíti, hogy sok cseh is haragudott rá teljes szívvvel ama súlyos sérelmekért, amelyeket barátaikon ejtett, akiket a király tönkre tett, és nyomorultúl a halálba küldött.⁶⁶ Sem vitézsége, sem katonai hatalma nem mentheti meg a bukástól, annak ellenére, hogy túlereje -- krónikásunk szerint -- négyszeres volt.⁶⁷

A krónikás kitűnően tájékozott az ellenfelek seregeinek összetételéről. Először Rudolf erejét veszi számba, sorra előszámlálja az urakat, akik a római király segítségére siettek. Elsőként honfitársairól, a stájerekről szól. Név szerint csak saját urát, Otto von Liechtensteint említi, aki mindenkit megelőzve jelent meg Rudolf hainburgi táborában.⁶⁸ A római király a stájerek mellett főként az ausztriai, valamint a birodalomból a sváb nagyurakra számíthatott. Őket név szerint is felsorolja, s ahol tudomása van róla, azt is megemlíti, hány emberrel indultak harcba. Megnevez tizenhat grófit és püspököt, rövid jellemzést adva róluk, hogy mennyiben követték azonnal Rudolf hívását, bátorságukkal hogyan szolgáltattak példát környezetüknek.⁶⁹ De nem feledkezik meg a harc elől menekülő, gyáva főurakról sem. Kettőről beszél Rudolf seregében, s bár ezeket nem nevezi meg, azzal teszi ki őket az utókor megvetésének, hogy leírja a címerüket: az egyiké vörös pajzson három búzácipó, a másiké sárga mezőben egy fekete kigyó. Eljárása inkább csak a későbbi kutatóknak okozhatott problémát, a kortársaknak a cimerrajz is elegendő lehetett a gyáván megfutamodók azonosításához.⁷⁰

A magyarok közül, noha merészségüket, vitézségüket nagyra

becsüli, csak két embert nevez meg: Trencsényi Máté mestert,⁷¹ akire Rudolf az egyik magyar sereg vezetését bizza, mivel "bátor lelkületűnek ismerték régóta."⁷² Egy másik grófot Vértesshegyi Istvánnak neveztek -- írja a krónikás --, ezt is megkeresték: egyezzen bele, hogy átvegye a másik sereget, s legyen annak parancsnoka.⁷³ Mig az osztrák grófokat csata közben is élénk figyelemmel kíséri, addig a két magyar úrról már csak egy esetben hallunk, ahol Csák harci bátorságát dicsőíti: "egy cséphadaró nem csépel úgy, mint a hős Trencsényi bátor kezével, és akik vele voltak itt a két csapatban."⁷⁴ A krónikás adatai a cseh seregben szolgáló főurakról még szerényebbek, csak Milotent, a két tartaléksereg vezérét említi, de őt is csak azért, mert a döntő pillanatban gyáván megfutott a csatamezőről:⁷⁵ irónk a gyávaságot még az ellenségnek sem tudja megbocsátani.

A csatában a világiak mellett az egyháziak is nagy szerephez jutnak. A nagy püspökségek teljes erejükkel sietnek Rudolf támogatására. Így elsősorban Frigyes salzburgi érsek, aki háromszáz embert hoz a táborba, s illő köszönetet kap Rudolftól szolgálataiért. Még többet tett a birodalomért Henrik bázeli püspök. Az ütközet előtt ő celebrálta a misét, és ő az, aki a csata alatt a lelket tartotta a katonákban. Ottokar leírásából összeállíthatók a korabeli tábori mise sztereotip mozzanatai: az igazság az ő oldalukon áll, s Isten meg fogja őket segíteni. A birodalomért hősi halált haltak lelkei az angyalok karában fognak lakozni stb.⁷⁶ Más a helyzet a cseh táborban. Krónikásunk egyetlen főpapot sem említ meg: a sereg élén itt mezitlábások és prédikátorok lovagolnak, akik nem misézéssel, prédikációkkal próbálják lelkesíteni a harcosokat, hanem Cato művéből olvasnak fel részleteket, ahol írva van, hogy "az embernek harcolnia kell örökségéért", vagyis Cseh- és Morvaországért, hiszen Rudolf végső célja ezek megszerzése. Aki meg találna halni, annak lelke Ábrahám kebelébe tér meg, mivel a csehek -- az ő papjaik szerint -- szintén az igazságért harcolnak.⁷⁷

A krónikás minden lehetőséget kihasznál arra, hogy a harcosok küzdőszelleméről, bátorságáról dicshimnuszokat zengjen. Különös figyelemmel kíséri honfitársai minden megmozdulását, hiszen ők szenvedtek legtöbbet a cseh betörésektől, tehát a kölcsön visszafizetése elsőrendű érdekük. Ugy beszél róluk,

úgy kiált fel, mintha maga is közvetlen szemtanúja lett volna bátor tetteiknek. "Hogy harcoltak itt a stájerek, bárcsak még több volna belőlük! A birodalom számára nagy dicsőséget vityak ki itt e napon "⁷⁸ -- mondja, mintha valóban kizárólagosan rajtuk múltott volna a birodalom becsületének megmentése. Nem feledkezik meg a szomszédos tartományok katonáiról sem. A krajnaiak például csak nehéz, esetlen dorongokkal küzdöttek, de ugyanolyan hősiességet tanúsítottak.⁷⁹ Még őket is felülmúlták a Svábföldről érkezett hospesek. Ottokar maga is felteszi a kérdést, vajon mi készítette ezeket az idegen harcosokat ily vad küzdelemre, hiszen nem saját hazájuk forgott veszedelemben. Választ is próbál adni rá: "talán a király többet adott nekik, mint azoknak, akiket itt lehetett látni hazájuk földjén táborozva? Valóban, ezt tartom igaznak."⁸⁰ A saját területükön küzdőknek nagyobb adományok nélkül is kötelességük tehát harcolni, míg a birodalom többi serege csupán a meggazdagodás reményében száll sikra II. Ottokár ellen.

A csata a kor szokásainak megfelelően zajlott le. A harcosok egymással szemben foglaltak állást, ki-ki küzdőtársat szemelt ki magának a másik seregből. A lovagok nehéz páncélba bújva védték magukat az ellenfél csapásaitól. A páncélzatra drága selymek, bársony köntösök borultak. A harchoz nemcsak magukat díszítik fel, ugyanilyen pompás felszerelés látható a harci méneken is. A krónikás, noha csak elbeszélésből ismerhette e pompázatos felvonulást, elragadtatva kiált fel: "Hogy ki-ki hogyan ékesítette magát sisakján és címeres pajzsokkal, ha ezt részletesen elmondanám, még egy része is túl sok volna. Röviden csak annyit kívánok nektek mondani, nagy csodának tartanám, ha valaki annyi szimbolikus címerállatot tudna utólag rajzolni, amennyit itt a sisakokon látni lehetett. Igen nagy volt a pompa: drága selymek heverték a harci paripákon, melyeket mindkét oldalon úgy terítették a páncélra, hogy a páncél kilátszott alóla s az összes drágaságok, amelyek tüstént csillogtak, mihelyst a nap rájuk sütött. Az sem került kevésbe, ami a harci öltözéken volt: sok teljesen zöld volt, mint a pázsit, arannyal volt beleszóve madár, állat és inda és sok aranyos szegély, melyet joggal dicsértek gazdagságáért."⁸¹ E betétben olyan részletes leírást kapunk, melyhez hasonlót csak Werner der Gartenaere Meier Helmbrecht-jében olvashatunk.

E harcmódor és öltözködés teljesen elüt a csatában fontos szerepet játszó magyar szövetségeseiktől. Közülük a legnagyobb elismerést a kunok aratták, akiket a krónikás következetesen sárgáknak /Valben⁸²/ nevez, nyilván keleti eredetükre utalva ezzel. Csak nyíllal és karddal vannak felfegyverkezve,⁸³ a lovagok nehéz páncélzata idegen tőlük. Könnyű és gyors lovaikon sebesen beszáguldják a terepet, ezért igen alkalmasak felderítő szerepre. Ők azok, akik kikémelelik a cseh állomáshelyét, s felméri erejüket. Egy kiszáradt mocsáron átkelve az ellenfél őrhelyét is elfoglalják, s kétszáz fogollyal térnek meg Rudolfhoz.⁸⁴ A németek a krónikás szerint a legnagyobb szimpátiával fogadták a magyarokat, s teljesítették minden kívánságukat, ahogy kedves vendégekhez illett. Táborozásukhoz széles területet jelölnek ki számukra, s közösen beszélnek meg a haditervet is. Mindenben okosan és bölcsen járnak el.⁸⁵ Ez az egyik kun seregére is vonatkozik. Másik seregükről azonban éles, elítélő hangnemben beszél a krónikás, mert "Ottokár cseh királyt becsapták, de hazudtak Rudolf római királynak is, akit segíteniök kellett volna."⁸⁶ Hajlottak Ottokár megvesztegető kísérletére, de a rablott kincsekkel titokban hazaszöktek.⁸⁷ A magyarok viszont bátran küzdöttek, mintha Franciaországban tanultak volna harcolni.⁸⁸ Ez pedig már a legnagyobb elismerés Ottokár részéről, hiszen a franciák a lovagi harcmódor legkitünőbb ismerői közé tartoztak. A magyarok nem maradtak el bátorságban sem szövetségeseik mögött: a krónikás elismeréssel szól arról, hogy "tudtak német módra harcolni."⁸⁹ Könnyű lovaikkal szélesebben mozognak. Igazi művésztük a száguldó paripákról való nyilazás, az ellenség megfélemlítése, ezért közelharcban ritkán vesznek részt, s bekeríteni sem hagyják magukat.⁹⁰ A csata végének közeledtével megváltozik Ottokár véleménye a kunokról. Nemcsak az ellenség sátrait dúlják fel és rabolják ki: "elvittek oly mérhetetlen sok jószágot, hogy valóban elmondhatom, egy ország meggazdagodott volna rajta."⁹¹ A magyaroknak is felrója, ahogyan a foglyokkal bánnak. Előkelő nagyurakat, kikért magas váltságdíjat fizettek volna az otthoniak, úgy vezettek kötélben, mint az állatokat. Szerencsésnek mondhatta magát a krónikás szerint az, aki német fogságba jutott.⁹² A győzelem nemcsak a kunokban ébresztette fel a kapzsiságot és rablási vágyat. Németek és

magyarok egyaránt fosztogattak. A kincsért most már egymást ölték, noha a krónikás ezért is a kunokat hibáztatja: "Elkezdtek bosszút állni a németek nagy gyorsan -- írja -- a magyar népségen, s akit egymagában elkaptak, attól tüstént elvették életét és javait."⁹³ A jó viszony megbomlása sürgősen arra kényszeríti Rudolf királyt, hogy amíg lehet, barátságosan búcsút mondjon Kun Lászlónak, s útra bocsássa a magyar sereget.⁹⁴ Arnold BUSSON külön kiemeli: az első Habsburg-uralkodó egyik nagy érdeme, hogy ilyen megfontoltan, körültekintően tudott megszabadulni a már terhére levő szövetségestől.⁹⁵

Ottokar történetfelfogásában az igazságosság mint principium uralkodik. A gonoszoknak már a földön el kell nyerniük méltó büntetésüket. A végrehajtó hatalom Istené, akinek segítségével a jók győznek. Rudolf serege igaz ügyért szállt sikra, méltán szolgálhatja tehát misével Istent Henrik bázei püspök, s kérheti az Urat, hogy oltalmával álljon Rudolf és a birodalom mellé. De nemcsak a papok könyörögnek Istenhez; maga a krónikás is az Urra bizza a csata eldöntését.⁹⁶ De Isten nemcsak segítő kezet nyújt, hanem bosszúálló is. A gonosznak bünhődnie kell. A cseh király bűnös, mert a birodalom s annak ura ellen fel mert lépni. A legnyomatékosabban ezt a vereségről és haláláról irt verssorokból tudjuk meg. Bukásának végső oka Isten büntető igazságossága, amely megtorolja Ottokárnak a lovagi kötelességek ellen elkövetett vétéseit, a cseh és osztrák nagyurak kivégzését.⁹⁷ Ottokár bukását megérdemeltnek tartja a szerző, de személyes bosszúból elkövetett meggyilkolását nem helyesli, mert a gonosz példa további elburjánzása veszedelmes következményekkel járhat. Ugyanezért itéli el műve további részében Kun László és III. Vencel gyilkosait is.⁹⁸ A költői hatás fokozása érdekében felhasználja Ottokar a német eposzoknak az elbeszéléshez vágó részeit is. A dünkruti csata leírásánál például találkozunk egy ilyen utalással a Nibelungenliedből, amikor a cseh király bátorságát ábrázolja: "tudjátok bizton meg, hogy a Berni Dietrich úr nem tűnt ily bátornak a sebezhetetlenné tevő szarupáncéllal borított Siegfried ellen a rózsakertben, mint amilyen bátran a szeretetreméltó csehet látták ott cselekedni és dolgát végezni."⁹⁹ Az újabb kutatások eredményei szerint a középkori -- kortársi irodalom, költészet nagy hatással volt kró-

nikásunkra.¹⁰⁰ A költői hatás kedvéért sokszor önkényes változtatásokat is megengedett magának az események menetében. Egyes epizódokat kibővíti, kiszinez,¹⁰¹ s beleszövi a maga véleményét is. Az ember mindig jobban foglalkoztatja, mint az események, s inkább az etikai oldalt vizsgálja, semmint a politikait. Szereplői beszédekben, dialógusokban nyilatkoznak meg, melyekhez a klasszikus költészet stiluseszközait használja fel.¹⁰²

Hősei éppúgy, mint a homéroszi eposzokban, statikus hősök, belső fejlődésük nincs, jellemüket cselekedeteik során ismerjük meg, például harc közben. Az események leírásánál nem a szüksézávú tényközlés a jellemző rá, hanem a valóságot szélesen átfogó, szinte már meseszerű ábrázolás. Elegendő csak arra utalnunk, hogy a morvamezei csata epikus szélességű ábrázolásának mintegy 2 400 sort szentel. Az arányokat szemléltethetjük azzal, hogy a Kun László-korabeli eseményeket összesen mintegy 10 000 sorban beszéli el, vagyis ennek negyede egyetlen csatára szorítkozik. A szemléletesség kedvéért részletekbe menő ábrázolást ad. Akárcsak az eposzok, ő is sereg-szemlével indit. Nemcsak maga a fővezér tekinti át erejét, hanem a kunok maguk is külön seregszemlét tartanak Rudolf egész hadserege felett.¹⁰³ A harc maga számos különálló epizódra esik szét, melyekről egymás után tudósít a krónikás. Például mozaikszerűen elmondja, hogyan harcoltak a stájerok, majd a karintiak, a kunok, és az egyes főurak párviadalairól szintén külön-külön ír.¹⁰⁴ Átfogó képet így nem nyerünk a csatáról, az egész elvész a részletekben, amit a szerző még bonyolít azzal, hogy mesélőkedvét kielégítve egyes tárgyakat, harci eszközöket, öltözékeket festői módon ábrázol. A harc egyidőben folyó eseményeit szétdarabolja: országok, területek, egyének szerint tárgyalja. Ez a feldolgozásmód szintén epikus hagyomány, akárcsak az eposzi külsőségek alkalmazása. A klasszikus hősi epika hatásaként említhetjük meg az állandó diszitó jelzők alkalmazását. Kun Lászlót mint "az ifjú László király-t" emlegeti,¹⁰⁵ Rudolf neve mellett pedig több jelző is megjelenik. "A megfontolt Rudolf király",¹⁰⁶ "a római király",¹⁰⁷ sőt az epitheton ornans önmagában is megáll: "a nemeslelkű".¹⁰⁸ II. Ottokár mint "Csehország gazdag királya",¹⁰⁹ "a vitéz Ottokár király",¹¹⁰ vagy csak mint "a nemes"¹¹¹ jelenik meg. Egyes főurak nevei

mellett is megtaláljuk a diszitó jelzót, mellyel nemcsak külsejükre, de jellemükre is utalni próbál: "Albert gróf, a bátor görzi",¹¹² "a kevély von Fürstenberg",¹¹³ "a hosszú Kappellaer"¹¹⁴ stb.

Bőven találunk hasonlatokat a krónikában, ezek hol hagyományos irodalmi hasonlatok, hol pedig az életből merítettek, a krónikás gyakorlati megfigyeléseiből szűrődtek le. Az öltözékekkel kapcsolatban jegyzi meg pl., hogy "sok teljesen zöld volt, mint a pázsit",¹¹⁵ vagy a "harci lobogó, mely füzöld volt, ebben egy kereszt, hófehér".¹¹⁶ Az egyik támadó seregről jegyzi meg, hogy "oly szilárdan kitartottak..., mint amikor egy sudár fát hatalmas szél cibál, és ereje tépi hol erre, hol arra",¹¹⁷ vagy "ahogy az ólom a nagy tűz hevétől megolvad, s ahogy a viasz szintén, ugyanily kevéssé tudtak a szászok megállni a sváb lovasság előtt";¹¹⁸ Kappellaer a tartaléksereggel az ellenséget "úgy hasította ketté, mint ollójával a kelmét a szabó, és amerre keresztültört, oly hatalmas volt a pusztítás, mint mikor a villám az erdőt maga előtt letarolja".¹¹⁹

Maga a természet mint az elbeszélés háttere kevés helyet kap a krónikában, csupán az események menete szempontjából fontos folyó-, völgy- vagy helységneveket adja meg pontosan, de magának a tájnak a leírása elmarad. Rudolf táborhelyéről például szüksézwávan így nyilatkozik: "Weidenbachnál egy mezőn /volt/, mely szélteben--hosszában nagy kiterjedésű."¹²⁰ A két ellenséges sereget elválasztó, mocsárra emlékeztető terület leírását is egyetlen mondatra korlátozza: "nád, cirok, sás és fű volt hosszú sávban köztük, úgyhogy mindkét fél azt hihette, hogy mocsár van ott."¹²¹

Hasonlóképp nem fontosak Ottokar szemében az események menetében szerepet játszó politikai--társadalmi vagy gazdasági okok sem. Egyedül az ember a lényeges. A szereplők az egész történet irányítói. Hitük, jellemük, hazaszeretetük cselekedeteikben, egymáshoz intézett beszédeikben nyilvánul meg. A gonosz és a jó áll egymással szemben, s a győztes mindig az utóbbi, melynek legfőbb megtestesülését Rudolf királyban rajzolja meg a krónikás. Ő az, aki minden tekintetben kora összes uralkodóinak példaképévé válhat mint országának ideális, lovasgi fejedelme.¹²²

Ottokar történeteszemléletének feltűnő vonása, hogy bár a kor közfelfogásának megfelelően a fejedelmi--főuri szereplőket állítja az események középpontjába, nem feledkezik meg a

történelem névtelen szereplőiről sem. Ezek is fellépnek mint epizódisták, nem csupán a tömegek mennyiségnövelő elemei, hanem beszélgetnek, véleményt nyilvánítanak, sőt, beszédekert mondanak. Szerepük éppoly fontos a szituáció, a közhangulat érzékeltségében Ottokarnál, mint a shakespeare-i darabokban.¹²³

A stájer Rimes krónikáról összefoglalóan elmondható, hogy ez az epikus mű a maga 98 595 verssorával igen tekintélyes emléke egy olyan társadalmi réteg felvirágzásának, amely az akkori kor irodalmi magaskultúrájában csak néhány központban, mint például a Babenbergekek fejedelmi udvarában jutott szerephez. Ottokar még sokkal inkább igazolta, mint elődje, Enikel, hogy a német nyelv Ausztria--Stájerországban is a történetírás teljes értékű eszköze lett.¹²⁴

Ottokar űz der Geul egy osztrák tartomány történeti éneke: mégsem Landesgeschichte-t ír. A tartományi ügyek alig érdeklik. Figyelme sokkal szélesebb horizontra irányul: a német birodalom, Ausztria, Csehország, Magyarország történetének ellentmondásos összefonódása, szövetsége és ellenségeskedése áll érdeklődésének középpontjában: ezzel emelkedik túl a szűk tartományi érdeken, és válik a magyar történelemnek is becses forrásává.

JEGYZETEK

1. LOSERTH, Johann: Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters (= Historische Zeitschrift 74 [1895]) 291.
2. Die deutsche Literatur des Mittelalters — Verfasserlexikon von Karl LANGOSCH V., Berlin, 1955., 835. hasáb. /A továbbiakban: LANGOSCH /.
3. SEEMÜLLER, Joseph: Ottokars Österreichische Reimchronik (= Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua vsi svnt tomi V. pars I. /a továbbiakban: SEEMÜLLER /, Hannoveriae, 1890.) LXXXVIII. Vö. LHOTSKY, Alphons: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs (= Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung /a továbbiakban: MIÖG / Ergänzungsband XIX., Graz—Köln, 1963.) 288.
4. Vö. KRANZMAYER, Eberhard: Die Steirische Reimchronik Ottokars und ihre Sprache (= Sitzungsberichte der Akademie Wien, Philosophische — historische Klasse — a továbbiakban: SB -- 226 [1951] 4. Abhandlung) és LHOTSKY: uo.
5. LOEHR, Maja: Der steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul (= MIÖG 51 [1937] 118. és köv.); LHOTSKY: i.m. 288. és köv.
6. BOOR, Helmut de: Die deutsche Literatur im späten Mittelalter. Zerfall und Neubeginn. Erster Teil 1250--1350 (= BOOR, Helmut de -- NEWALD, Richard: Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart III/1.), München, 1962., 195. /A továbbiakban: BOOR /.
7. SEEMÜLLER: i.m. CII.; LOEHR: i.m. 118.; BOOR: uo.; LHOTSKY: i.m. 288.
8. LHOTSKY: uo.

9. SEEMÜLLER: i.m. XCV. -- vö. uo. 264¹⁹⁹¹⁷--19918.
10. SEEMÜLLER: i.m. XCIV.; WYSS, Georg von: Geschichte der Historiographie in der Schweiz, Zürich, 1895., 101.; LHOTSKY: i.m. 288.
11. LHOTSKY: uo. -- A höfische Dichtung hatására figyelmzettet LOSERTH: i.m. 283. és köv.
12. SEEMÜLLER: i.m. LXXXVIII.
13. Vö. LOSERTH: i.m. 291.
14. WYSS: i.m. 101.; LANGOSCH: i.m. 836.; BOOR: i.m. 195.; LHOTSKY: i.m. 288.
15. BOOR: uo.
16. LANGOSCH: i.m. 836.; LHOTSKY: i.m. 288.
17. LHOTSKY: uo.
18. Uo.
19. Uo. (Az utvonal rekonstruálása LOEHR érdeme.)
20. Uo.
21. LOSERTH: i.m. 285.
22. LORENZ, Ottokar: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des XIII. Jahrhunderts, Berlin, 1886., 245.
23. BUSSON, Arnold: Beiträge zur Kritik der steyerischen Reimchronik und zur Reichsgeschichte im XIII. und XIV. Jahrhundert, IV. Teil (= SB 126 [1892] X. Abhandlung).
24. LOSERTH: i.m. 286.
25. LANGOSCH: i.m. 838.
26. LHOTSKY: i.m. 288--289.
27. SEEMÜLLER szerint (i.m. LXXXIII.) a mű elejét 1308 előtti, zömét 1308--1318 közt írta. REDLICH, Oswald: Ottokars Oesterreichische Reimchronik (= MIOG 16 [1895]) 681. a tanulmány rész megírásának idejét 1309--1318-ra helyesbiti. LHOTSKY (i.m. 288.) 1304 utánra teszi a megírás kezdetét.
28. REDLICH: uo.
29. LHOTSKY: i.m. 290.

30. SEFMÜLLER: i. m. LVIII--LIX., LXXXV--LXXXVII.
31. KLEBEL, Ernst: Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik (= Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 21 [1928]) 123. és köv.; LHOTSKY: i. m. 289.
32. SEFMÜLLER: i. m. LIX.; LHOTSKY: uo.
33. BUSSON: i. m. I. Teil (= SB 111 [1886]) 381.; SEFMÜLLER: uo.; LHOTSKY: uo.
34. SEFMÜLLER: uo.; LHOTSKY: uo.
35. SEFMÜLLER: LIX--LX.; vö. LHOTSKY: 264--265. és 289.
36. SEFMÜLLER: i. m. LXXXVI.; REDLICH: i. m. 686. Cáfolja LOSERTH: i. m. 286--287. és VYSTYD, Miloš: Die steirische Reimchronik und die Königsaler Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung (= MIOG 34 [1913]) 218.
37. BUSSON, Arnold: Der Krieg von 1278 und die Schlacht bei Dürnkrut. Eine kritische Untersuchung (= Archiv für österreichische Geschichte -- a továbbiakban: Afög -- 62 [1881]) 101.; HUBER, Alfons: Die steirische Reimchronik und das österreichische Interregnum (= MIOG 4 [1883]) 41. és köv.; SEFMÜLLER: i. m. LXVII--LXVIII.; LHOTSKY: i. m. 289.
38. SEFMÜLLER: i. m. LI.
39. KRANZMAYER: i. m. 4. Abh.; LHOTSKY: i. m. 288.
40. SEFMÜLLER: i. m. LXXXIII--LXXXIV.
41. A kiadás történetére ld. SEFMÜLLER: i. m. I--V.; LOSERTH: i. m. 282.
42. REDLICH: i. m. 681.; LHOTSKY: i. m. 288.
43. SEFMÜLLER: i. m. L.
44. A magyar vonatkozású szemelvényeket -- nem hiánytalanul s helyenként hibásan -- kiadta GOMBOS, Albinus Franciscus: Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCIII., Bp., 1938., 1780--1953.

45. Másképp BOOR (i.m. 196.), aki szerint Ottokar kora a régi rend hanyatlásának, a lovagság bukásának időszaka; ennek megfelelően a hozzá ragaszkodó Ottokar szellemi arculatát konzervatívnak itéli.
46. BOOR: uo.
47. LOSERTH: i.m. 291.
48. BUSSON: i.m. (= Afög 62 [1881]) 101.
49. SEEMÜLLER: i.m. 202₁₅₂₆₉.
50. LORENZ: i.m. 246.
51. Rudolf levele IV. Lászlóhoz, ill. a magyar urakhoz: WENZEL Gusztáv: Árpádkori új okmánytár IV. (= Monumenta Hungariae Historica. Első osztály IX.), Pest, 1862., 87.; FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V. 2., Budae, 1829., 320--322.
52. Vö. BOOR: i.m. 197.
53. Zehant lêch er und gap, // umbe swiu si bâten, // ie dem man nâch sînen staten; // êrlich vertigt er si dan. // Swâ in bereitschaft zeran, // vil wol er si des ergazte: // burg und urbar er in sazte, // iegelichem swaz im fuogte, // unz si sîn wol genuogte. (SEEMÜLLER 199₁₅₀₅₀₋₋₁₅₀₅₉.)
54. Swelch biderman was sô kluoc, // daz er dienen wolt, // der wart von im versolt // und rîchlich gemiet. (Uo. 199₁₅₀₇₄₋₋₁₅₀₇₈.)
55. ... grôzlich er gap unde lêch // des morgens an der herberge, // swelch er weste in der kerge, // daz si zurliuge kunden ... (Uo. 211₁₅₉₉₆₋₋₁₆₀₀₀.)
56. Uo. 204₁₅₄₆₆₋₋₁₅₄₇₄.)
57. BOOR: i.m. 196.
58. Jâmer unde klag // stift er dâ in dem lande // mit roube und mit brande. (SEEMÜLLER: i.m. 229₁₇₃₃₃₋₋₁₇₃₃₅.)

59. Vö. uo. 230¹⁷³⁵⁵--17360°
60. BOOR: i.m. 197.
61. A hainburgi királytalálkozón, vö. HUBER Alfons: Ausztria története I., Bp., 1899., 513.; PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II., Bp., 1893., 430. -- SEE-MÜLLER: i.m. 199¹⁵⁰²⁰--15023°
62. Uo. 213¹⁶¹²¹--214¹⁶¹²⁹°
63. Uo. 207¹⁵⁶²⁶--15651°
64. Uo. 214¹⁶¹⁷²--16173°
65. Uo. 218¹⁶⁴⁹⁹--219¹⁶⁵⁰¹°
66. Uo. 206¹⁵⁶¹⁰--15616°
67. Uo. 212¹⁶⁰³⁰--16033° HUBER: i.m. 521. kifejti, hogy téves adatról van szó.
68. Uo. 202¹⁵²⁶⁴--15269°
69. Uo. 200¹⁵⁰⁹⁵--és köv.
70. Vö. uo. 211¹⁵⁹³⁸--15984° -- A szóbanforgó szereplők azonosítását a címerek leírása alapján BUSSON végezte el (i.m. AfÖG 62 [1881] 16.), majd megismételte HUBER (i.m. 523.). Eszerint egy Pfannberg gróf és egy Pettauer volt a kérdéses két személy. -- A Codex Vindobonensis Palatinus 3040. szövegében a Pettauerre vonatkozó, dehonesztáló részt (= SEEMÜLLER 211¹⁵⁹⁷¹--15984) egy dicshimnusszal helyettesítették, amely Friedrich von Pettau hősi helytállását magasztalja a csatában (vö. uo. "r" jegyz.)
71. Trencsényi Máté mester -- I. Máté fia -- 1278-ban nádor, somogyi és soproni ispán, meghalt 1284 augusztus 9 előtt. Vö. BORSA Iván (= SZENTPÉTERY Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. 2--3., Bp., 1961.) 2942., 2946., 2985. és 3013 sz.; KARÁCSONYI János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I., Bp., 1900., 319--320.

- 72. SEFMÜLLER: i.m. 206¹⁵⁵⁷²⁻⁻¹⁵⁵⁸¹; so menlich gemuot// was er lang erkant (uo. 15580--15581.)
- 73. Uo. 206¹⁵⁵⁸²⁻⁻¹⁵⁵⁸⁷. -- "Vérteshegyí Istvánt" -- "von Schiltperc graf Stephan" -- PAULER (i.m. 343. és 555. old., 235. jegyz.) Gutkeled-nembeli (II.) Istvánnal, a hatalmas Joachim bán fivérével azonosítja azon az alapon, hogy a nemzetség névadó birtoka, Gut, a Vérteshegység alatt terült el. Személyére ld. KARÁCSONYI i.m. II., Bp., 1901., 64--65.
- 74. Ein drescher nie sô gedrasch, // als von Trense der wígant // mit síner ellenthafter hant // und die mit im dá wágn // inden zweier Scharn. (SEFMÜLLER: i.m. 216¹⁶²⁷⁴⁻⁻¹⁶²⁷⁸.)
- 75. Dieditz Milota: 1275-ben még stájer tartományi kapitány, ld. HUBER: Ausztria története I., 523.; SZABÓ Károly: Kun László 1272-1290 (= Magyar Történeti Életrajzok), Bp., 1886, 67.
- 76. SEFMÜLLER: i.m. 208¹⁵⁷⁰⁰⁻⁻¹⁵⁷¹⁰ és különösen 213¹⁶⁰⁷⁷⁻⁻¹⁶⁰⁸⁷.
- 77. Uo. 213¹⁶⁰⁹²⁻⁻¹⁶¹¹¹.
- 78. Uo. 216¹⁶²⁸⁰⁻⁻¹⁶²⁸³.
- 79. Uo. 217¹⁶³⁶⁶⁻⁻¹⁶³⁶⁹.
- 80. Uo. 217¹⁶³⁷⁹⁻⁻¹⁶³⁸⁸.
- 81. Uo. 208¹⁵⁷³⁸⁻⁻¹⁵⁷⁶³.
- 82. Uo. 203¹⁵³²², 204¹⁵³⁹⁰, 15421, 205¹⁵⁵³³ stb.
- 83. BUSSON: i.m. (= Afög 62 [1881]) 48. Meglehetősen lekicsinyli a magyar seregek harci értékét, nem minőségi, csupán mennyiségi tényezőnek tekinti őket.
- 84. SEFMÜLLER: i.m. 204¹⁵⁴⁴⁴⁻⁻¹⁵⁴⁵⁷.
- 85. Uo. 203¹⁵³⁵⁸⁻⁻¹⁵³⁸¹.
- 86. Uo. 206¹⁵⁵⁶⁰⁻⁻¹⁵⁵⁶⁴.
- 87. Uo. 205¹⁵⁵³⁸⁻⁻¹⁵⁵⁴³, 206¹⁵⁵⁵⁶⁻⁻¹⁵⁵⁵⁹. - PAULER (i.m. 343.) szerint "a kunok egyik »széke« megingott; elfogadta II. Ottokár pénzét, de nem állott át hozzá, hanem az ütközet napja előtt az éjjel a zsákmánnyal, amit eddig szerzett, hazaszökött Magyaror-

szágba."

- . Si doucten hin und herwider// indem strit sô hurticlichen, // als si datze Francrîchen// hieten vechten gelernt. (Uo. 215₁₆₂₆₁₋₋₁₆₂₆₅.)
- . ... si kunden swaebischen vechten (uo. 215₁₆₂₇₁).
- . Uo. 214₁₆₁₃₀₋₋₁₆₁₃₉ : wand si kunnen nur rîten// meidem, die sanfte tragen, // und ob man si begunde jagen, // daz si von geiseln sîn schnell --// gelucke daz sî sinewel --// daran lâzen si sich niht. // Dâvon man hir deheinen siht// kômen in daz gedrenge, // und in deheiner enge// lânt si sich verhamîten.
- . Die Valben fuorten hin// guotes sô unmâzen vil, // daz ich fürwâr sprechen wil, // dâ waer ein lant gerîchet von. (Uo. 227₁₇₁₂₈₋₋₁₇₁₃₁.)
- . Die Unger fuorten an den stricken// als daz vihe liute veil; // swem dâ geschach daz heil, // daz in ein Tiutscher het gevangen, // dem was ez wol ergangen. (Uo. 227₁₇₁₆₈₋₋₁₇₁₇₂.) - Vö. PAULER: i.m. 346.
- . Daz begunden rechen// die Tiutschen vil swinde// an dem ungrischen gesinde:// swaz in der beinzigen bekômen, // den wart sâ ab genomen// beidiu lîp und guot. (Uo. 228₁₇₂₂₈₋₋₁₇₂₃₃.)
- . Uo. 228_{17261--229₁₇₂₆₉}.
- . BUSSON: i.m. (= AföG 62 [1881]) 64.
- . SEEMÜLLER: i.m. 212₁₆₀₂₉.
- . BOOR: i.m. 197.; LANGOSCH: i.m. 839.
- . "Gyölöletből és ellenségeskedésből elpusztították a nemes királyt" (SEEMÜLLER: 221₁₆₆₅₈₋₋₁₆₆₆₀.)
- . Doch wizzet sicherlich, // daz von Bern an hern Dietrich// solich ellen nie wart schîn// gegen Sîfriden dem hurnîn, // in dem rôsengarten, // als man von Bêheim den zarten// dâ sach begên und tuon. (Uo. 220₁₆₅₉₇₋₋₁₆₆₀₃.)

00. Költői példaképei közt találjuk Konrad von Rotenberget, a Minnesängert, Hartmann von Auet, Gottfried von Strassburgot és Heinrich von dem Türlint. Vö. KRANZMAYER: i.m. 4. Abhandlung.
01. Vö. LANGOSCH: i.m. 838.
02. "Ottokar ist nicht Chronist, er ist gestaltender Darsteller... Er benutzt die Mittel zur Darstellung einer fürstlichen und ritterlichen Welt, die die klassische Dichtung geschaffen hatte." (BOOR: i.m. 199.)
03. SEEMÜLLER: i.m. 205₁₅₄₉₆₋₋₁₅₅₀₈°
04. Pl. Rudolf és Herbot von Füllenstein összecsapásáról (uo. 217₁₆₄₁₂₋₋₁₆₄₂₉°), Rudolf és egy türingiai lovag párviadaláról (218₁₆₄₃₁₋₋₁₆₄₇₁°), Ottokár és gyilkosa küzdelméről (220₁₆₆₂₄₋₋₁₆₆₄₉°).
105. Kunic Ladizlá[^] der junge (uo. 202₁₅₃₀₁ és passim).
106. Kunig Ruodolf der versunnen (uo. 204₁₅₄₄₈°).
107. Der kunic von Rôme (uo. 204₁₅₄₅₈°).
108. Der wol genuote (uo. 210₁₅₉₂₀°).
109. Von Bêheim der kunic rîch (uo. 205₁₅₅₄₀°).
110. Kunic Ottacker der ziere (uo. 220₁₆₅₈₅°).
111. ... liegen liezen den werden (uo. 220₁₆₆₅₀°).
112. Grâf Albreht der fruo^t// von Gorz (uo. 200₁₅₁₀₇₋₋₁₅₁₀₈°).
113. Von Fürstenberc der kecke (uo. 200₁₅₁₆₃°).
114. ... den langen Kappellaere (uo. 209₁₅₈₁₄°).
115. ... manic sâmit grüene als ein gras (uo. 208₁₅₇₅₈°).
116. ... darobe swebt ein sturmwân, // der was grüene als ein gras. // darinn ein kriuz gesniten was, // daz was wîz als ein snê. (uo. 212₁₆₀₆₀₋₋₁₆₀₆₃°)
117. Uo. 214₁₆₁₈₂₋₋₁₆₁₈₇°
118. Uo. 217₁₆₃₈₉₋₋₁₆₃₉₅°

119. ... die rott er enzwei spielt, // als ein tuoch mit einer schae-
re // tuot ein sn[^]idaere. // Und d[^]o er durch brach, // als michel
wart der krach, // als der doner einem walt // vor im nider hiet
gevalt. (uo. 219₁₆₅₂₀--16526.)
120. Uo. 202₁₅₃₁₀--203₁₅₃₁₁.
121. Uo. 203₁₅₃₃₂--15337.
122. BOOR: i.m. 197.
123. ... die d[^]a w[^]aren zagen; // der h[^]oert man manigen klagen, // im
waer der uebergurt ze kranc; // etlicher jach, im waer ze lanc //
der stegreif an dem fuoz ... (uo. 210₁₅₈₆₃--15867.) -- ... ie-
gelicher suochte tougen // s[^]inen friunt mit den ougen // unde
sprach: "friunt, wart u[^]f mich, // daz selbe tuon ich u[^]f dich,"
(uo. 210₁₅₉₂₅--15928.) stb.
124. WYSS: i.m. 101.

ANDREJ RUBLJOV TROICA-JA A XIV-XV. SZÁZAD

TÖRTÉNELMI-TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI JELENSÉGEINEK TÜKRÉBEN

NAGY MÁRTA IV. éves történelem-orsz szakos hallgató

A dolgozat címében megjelölt - és első helyen említett - XIV-XV. századi társadalmi-történelmi események és a rubljovi Szentháromság-ikon kapcsolatba hozása nem önkényes. Hiszen, ha mélyebben megvizsgáljuk az orosz történelemnek az adott időszakra jellemző eseményeit és Andrej Rubljov ránkmaradt alkotásait - különös tekintettel a művész eszmei és kifejezőeszközök tekintetében is legkikristályosodottabb művét, a Troicát - arra a következtetésre jutunk, hogy a Troica a kor történelmi valóságának méhéből született, és ezen kor legégetőbb problémáira kereste a választ.

Természetesen egy műalkotás vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni az ideológiai szférában meginduló új jelenségeket sem, amelyek az itt vizsgált korban a legszorosabb kapcsolatban voltak mind a képzőművészetekkel, mind az irodalommal.

A továbbiakban megpróbálunk rámutatni a XIV-XV. század fordulójának legjelentősebb történelmi-társadalmi eseményeire és Rubljov korának egyik legfontosabb szellemi áramlatára. Szerény korképet szeretnénk adni, mégpedig úgy, hogy önkényesen bár, de nem történetietlenül elsősorban azokra az eseményekre utalunk, amelyek közvetve, vagy közvetlenül kapcsolatban voltak, vagy lehettek Rubljovval. Nem véletlen, hogy ezek az események a kor legjelentősebb eseményei, szereplői pedig a kor legjobbjai.

A XIII-XIV. század első felének litván, svéd, német, lengyel hódítói az oroszok földjein egységes állammal nem találkoztak. Részfejedelemségeket találnak a tatárok is, akik sorban, szinte földig lerombolják az orosz városokat: 1237-ben Rjazany, 1238-ban Vlagyimir, 1240-ben Kijev esik el. Hogyan szól a tatárok pusztításáról a Rjazany elestét megőrkítő korabeli irodalmi alkotás:

"Sokan mások fegyver által pusztitattak el. A városban sok férfit, asszonyt, gyermeket karddal kaszaboltak le, másokat a folyóba öltek, a szerzeteseket és papokat kivétel nélkül levágták, az egész várost felégették, Rjazany minden szépségét, gazdagságát elpusztították, a rjazanyi hercegek rokonait - a kijevieket és csernyigoviakat - fogságba ejtették.

A templomokat feldúlták, az oltárokon vér folyt. Egyetlen élő ember sem maradt a városban: mindenki meghalt, mindannyian 'kiitták a halálos kelyhet'. Nem volt itt egyetlen fájdalomban nyögő sebesült, fiát sirató apa és anya, apját anyját sirató gyermek, testvérét sirató testvér, mind holtan feküdtek".

/Elbeszélés arról, hogyan pusztította el Rjazanyt Batu kán/

Az ilyen és ehhez hasonló barbár dúlások nem voltak egyedülállóak a XIII-XIV. században. Az emberek, a szemtanúk, rokonok emlékezete, a krónikák évtizedekig őrizték őket.

Érezhetően könnyebb lett a helyzet a XIII. század második felében. Megszűntek a mindennapos pusztító támadások, ami kedvezett a gazdasági élet fellendülésének. A gazdasági élet új tendenciái egy egységes állam szükségessége felé mutatnak.

A belső harcok talán még a tatárok dúlásánál is súlyosabb veszedelmet jelentettek. Az egymással szemben álló testvérek legtöbbször az idegeneket, a tatárokat hívták harcba testvérük ellen. Testvér testvérét pusztította az idegen

hódítóval karöltve. 1410-ben pl. a nyizsnyij-novgorodi uralkodó bojárja, Szemjon Karamisev vezetésével a tatárokat Vlagyimirbe küldi, akik kegyetlenül leszámoltak az ősi város lakóival. Az Uszpenszkij székesegyházban embertelen módon megkínzták a templom kincstárnokát - írja a korabeli krónika -, mert nem adta ki a templom kincseit és az elrejtett embereket /az Uszpenszkij székesegyházban két évvel korábban Rubljov megfestette az Utolsó ítélet-et/.

A gazdasági tényezők mellett a politikai tényezők is az egységes állam megteremtésének irányába mutattak.

Az egység megteremtőjeként Moszkva jelentkezik. A kor legjobbjai sorakoztak fel a centralizált Oroszország eszméje mellé, de nemcsak az uralkodó osztályok tagjai, hanem a társadalom szegényebb rétegei is. A moszkvai fejedelmeket, A. Nyevszkij leszármazottait évtizedeken át ez az eszme vezérelte, és olyan egyéniségek voltak közöttük, mint D. Donszkoj /1359-89/, aki életét egyetlen csatában sem féltette, mindig az első sorokban küzdött.

Donszkoj erős, határozott egyéniség volt, környezetéből harcostársai közül kerültek ki az ikonfestők legfőbb megrendelői /pl. Vlagyimir Andrejevics Szerpuhovszkij Greket pártfogolta. Zvenyigorod ura Jurij Dmitrijevics, Donszkoj második fia, Rubljov megrendelői közé tartozott./ Tehát az egységes Oroszország eszméjét leghatározottabban képviselők kerültek kapcsolatba a kor problémái iránt fogékony művészekkel.

Az egyház ezekben az években pozitív szerepet játszott. A kijevi metropolita Vlagyimirbe, majd Moszkvába költözik /még I. Kalita uralkodása idején/, jelezve, hogy az egyház is a

központosítás mellett áll.

Kiemelkedő egyházi személyiségek is állnak az **egység** ügye szolgálatában: pl. Szergij Radonyezsszkij /1313-92/ orosz tovi szerzetes, D. Donszkoj közvetlen környezetébe tartozott /Donszkoj második fiának volt keresztapja/. Az orosz egyház szentté avatta. Korabeli krónikák feljegyezték, hogy Radonyezsszkij egy alkalommal Alekszej metropolita kívánságára Nyizsnyij-Novgorodba utazik, hogy az ottani fejedelmet engedelmességre bírja, aki testvére ellen lázadt. Szergij szokatlanul erős intézkedéshez folyamodik: a város összes templomát Borisz behódolásáig zárva tartja, s így a testvérek kibékültek. Az egység nevében tehát az egyház is következetesen harcol.

Az egység, nyugalom, béke mellett állnak a társadalom középső, illetve alsóbb rétegei. Fényes bizonyítéka ennek Tohtamis 1382-es támadása Moszkva ellen. D. Donszkojt felkészületlenül éri a tatár támadás, nem is tartózkodik sem ő, sem kísérete a városban. Moszkva lakói azonban így is meg tudják védeni a már kőfállal körülvett várost /a vereség oka végül is árulás/.

Az egységes állam születőben van, a társadalom szinte minden rétegének érdeke, óhaja ez. S ebben a folyamatban, amely harcokból, szenvedésekből áll, kezd kialakulni az orosz nép nemzeti tudata /ideológiailag az egység előkészítése/. Már nem csupán egyes emberek, hadvezérek, papok, városok harcolnak a külső, belső ellenséggel, hanem egy többé-kevésbé egységes nemzeti tudattal rendelkező nép. Moszkva az oroszok szemében egyre inkább az egységes Oroszország megtes-

tesítője, képviselője lesz. Megszerzi az ősi orosz hagyományokkal rendelkező városokat: a vlagyimiri, kijevi örökséget. Ez utóbbi a szabadság, nemzeti függetlenség szimbóluma. Moszkva és az egységes Rusz fogalmak az 1380-as kulikovói csata után már elválaszthatatlanok. Kulikovónál az egységes orosz seregek D. Donszkoj vezetésével nem mérték ugyan döntő csapást a tatárookra, mégis rendkívüli jelentőséggel bír ez az ütközet, mert megmutatta, hogy az erőket egyesítő oroszok mire képesek, illetve, hogy a nemzeti tudat fejlődése szempontjából nagy fontosságu, hiszen növeli az emberek saját erejükbe vetett hitét.

Az egységes orosz állam a kulikovói csatát követően azonban még nem alakult ki. Az egyesülés objektív tényezői mellett viszont ezután a szubjektív, tudati tényezők veszik át a döntő szerepet.

Valami szebb, békésebb születésének tanúi, részesei lehetnek a kortársak a XIV. század második felében, amelyet kemény harcok során kellett megvívni.

Egy alakuló, változó, fejlődő társadalomban természetesen termékeny talajra találunk a kor emberéhez a megváltozott körülmények között közelebb álló új eszmék, amelyek Bizánc ill. a délszlávok közvetítésével jutnak el az orosz földre.

Ezt az új ideológiai, művészeti áramlatot nevezik a kutatók Paleologoszi reneszánsznak, prereneszánsznak, kelet-európai prereneszánsznak /ЛИНACCOV/.

Kétségtelen, hogy egy ideológiai, művészeti áramlat elnevezésének nagy jelentősége van, azonban véleményünk szerint

itt inkább arról van szó, melyik kutató, melyik hatásnak tulajdonít nagyobb jelentőséget, ennek megfelelően kívánja elnevezni ezt az eszmei áramlatot. Természetes, hogy akik a bizánci hatásnak tulajdonítanak meghatározó szerepet, nem fogadják el a kelet-európai prereneszánsz megnevezést stb.

Vizsgáljuk meg inkább, mit takarnak ezek az elnevezések, mi is az a prereneszánsz Oroszországban? A prereneszánsz jelentése: reneszánsz előtti, reneszánszot megelőző. Azonnal szembeötlik azonban a reneszánsz és ezen áramlat leglényegesebb különbsége: a reneszánsz elvilágiasította a művészetet, kulturát. A prereneszánsszal ilyenről szó sincs. A prereneszánsz a vallást, a hitet új oldalról közelíti meg: itt a vallás az egyes emberhez fordul /LIHACSOV/ - nem bizonyos közösségekhez, mint korábban -, az egyes emberek lelki életében keres és talál támaszt. Ennek következményei: fokozottabb érdeklődés az ember iránt, az ember lelki élete iránt, az érzelmek fokozottabb megjelenítése: expresszivitás, dinamizmus. Az egyéni, a személyes hangsúlyozása természetesen individualitásba csap át. A prereneszánsz ábrázolásában a szentek megjelenítése is változik. Krisztust, az Istenanyát emberibb tulajdonságokkal ruházzák fel. És egy speciálisan orosz jelenség is bekapcsolódik itt az új jelenségek sorába. A szenteknek kölcsönzött emberibb vonások az életből málesettek. Az oroszok tudatában ekkor pedig első helyen az egységes Rusz, nemzeti tudat egyes jelenségei állnak. Ez az "emberibb" számukra egy sor orosz, szláv jelleg hangsúlyozása. Az ábrázolt a-

lakok egyre inkább nemzeti jellegűek lesznek. Egészében véve az mondható el az orosz prerenezsánszról, hogy a művészetek területén az ábrázolás realiztikusabb lett /LIHACSOV/.

Tudjuk, hogy a középkori ember számára a valóságosat, reálisat soha nem a földi világ jelentette. Maradandó, örök, állandó számára mindig az istenek világa, a keresztény hitvilág volt. A földi világ mindig csak az "igazi" mulandó mása maradt.

A prerenezsánsz eszmék képviselői Szergij Radonyezszkij körül csoportosultak. Szergijtól idegen volt minden vallási aszkétizmus, miszticizmus, a tevékeny, hazát szolgáló embereket kedvelte és ilyen volt ő maga is. Művelt, az új jelenségek iránt fogékony pap, aki a belső pártharcoknak kíméletlen ellensége volt. A XIV-XV. század fordulójának jeles történetirója Jepifanyij Premudrij, Szergij életéről szóló írásában olvasható, hogy Szergij az általa "saját kezével" alapított Troice kolostorban élt /Zagorszki/, amelyet pedig azért alapított, hogy "a Szentháromságra tekintvén legyőzessék az e világi gyűlöletes viszálykodástól való félelem". Ebben a kolostorban töltötte ifjúságát a középkori orosz ikonfestészet legtehetségesebb művésze Andrej Rubljov /1360/70-1427/30/.

Kutatók vitáznak azon, vajon találkozott e Rubljov Szergijjellel? Kétségtelen, hogy a személyes találkozás nagy jelentőségű lehetett - vagy volt -, az azonban bizonyos, hogy Rubljov alkotásait tekintve Szergij eszmei örökségét magáévá tette, és ez az adott esetben fontosabb a személyes kapcsolatnál is.

1423-ban Zágorszokban a Szerгий Radonyezsszkij által alapított fatemplom helyébe Szerгий tanítványa, Nyikon atya kőtemplomot épített. A templom számára készíti el A. Rubljov a Troicát, a "legszebb orosz ikont" /LAZAREV/.

Az ikon témája vallási. Nem is lehetett más, hiszen a középkori társadalmi és művészi gondolkodás azon szakaszában vagyunk, ahol a földi világot kizárólag a másik, az égi relációjában lehetett elképzelni, és természetesen ábrázolni is. Ekkor nem is volt igény ennek megváltoztatására.

A Szentháromság-ikon öszövétségi témát dolgoz fel, Mózes I. könyvének 18. fejezetében olvashatjuk a történetet: az Ur Ábrahám előtt Mamré tölgyesében három angyal /Atya, Fiu, Szentlélek/ alakjában jelent meg és megjósolta a 99 éves Ábrahámnak és 90 éves feleségének, hogy fiuk fog születni. Ábrahám borjuval vendégeli meg a három angyalt. A korábbi ábrázolások élénk varázsolják a pazarul terített asztalt, Ábrahámot, Sárát, a házukat stb.

Rubljov elsősorban nem ezt tekintette feladatának. A három angyal egységét emelte műve középpontjába, minden mást ennek rendelt alá. Ezért elmarad a terített asztal ábrázolása, Ábrahám alakja stb.; marad a három vándor, az asztal, rajta az áldozati borju feje a kehelyben és néhány jelzés, ami utal a bibliai történetre: Ábrahám háza, a mambriai tölgyfa, és a hegy.

A rubljovi Troicára pillantva azonnal szembeötlik az egész kompozíció kör formája. A kör a középkori szimbolikában az ég, a tökéletesség jelképe.

Kölcsonözzük a jeles kutató GUREVICS gondolatait a középkor-

ri szimbolikáról, hiszen a továbbiakban is a szimbólumok egész sorozatával találkozunk a Troicán. Ezek a szimbólumok ugyanugy szerves részét képezték a társadalmi tudatnak, mint ahogyan a vallásos gondolkodás is meghatározó jelleggel bírt a középkori ember tudatában.

"A szimbólum - írja GUREVICS - középkori értelemben nem pusztán konvenció, jelentősége óriási, mélységes értelem tölti meg. Hiszen nem egyes különálló aktusok vagy tárgyak rendelkeztek szimbolikus jelentéssel: az egész evilági lét nem más, mint a tulvilág szimbóluma; éppen ezért minden dolognak két, sőt több értelme van, gyakorlati funkcióján kívül mindennek megvan a maga szimbólumfunkciója is".

A kör kompozíció középpontja a kehely. A kehelyre irányítja a figyelmet a középső angyal keze, ruházatának redői, és a bal oldali angyal keze is. A szentírás négyféle értelmezését hívjuk itt segítségül a kehely jelentésének megfejtésére. Hiszen természetes, hogy a kehely nem pusztán a lakoma kelléke. Ha pedig csupán az lenne, akkor is kutatni kellene, miért csak a kelyhet ábrázolta a művész.

Az allegorikus értelmezés szerint /amely pl. LUKÁCS GY. megállapításának megfelelően Keleten sokkal inkább elterjedt volt a nyugati szimbolikus értelmezéssel szemben/ az ószövetség eseményei utalások az újszövetségben leirtakra, Krisztus életének eseményeire. A kehelyben az ószövetségi áldozati bárány feje nem más, mint utalás Krisztus eljövendő áldozatvállalására. Ezenkívül jelenti az orosz történelemben, folklórban a "halálos kelyhet". Ebben az összefüggésben talán így lehetne fogalmazni: Krisztus az emberiség megmentésére

vállalja a halálos kelyhet.

A középső angyal kelyhet megáldó keze, egyrészt, másrészt a bal oldali angyal felé hajló feje /ruha ujján a sáv, általában Krisztus ábrázolásának kelléke/ arra enged következtetni, hogy a középső angyal az áldozatvállaláshoz atyja beleegyezését, jóváhagyását kérő Krisztus.

A bal oldali angyal kezével megáldja a kelyhet, fia elkövetkezendő tettét, fejével beleegyezően bólint. A bal oldali angyal valószínűleg az Atya. A jobb oldali angyal egész lényével a másik két angyal felé fordul: lénye a velük való teljes azonosulást fejezi ki. A jobb oldali angyal a Szentlélek.

A keresztény tanítás szerint az egyik legnagyobb szeretet-áldozat előtt állunk, az Atya feláldozza a fiát: ezt ábrázolták a korábbi ikonokon pl. Feofan Grek Szentháromság ikonja: ahol az Ur két angyal kíséretében jelent meg, az Ur akarata előtt mindenkinek meg kellett hajolnia: a Fiúnak, a Szentléleknek egyaránt. Nem jötték a szavakkal, de a rubljovi Troica esetében nem lehet ezt mondani: "az Ur két angyal kíséretében". Itt inkább így fogalmazhatunk: "az Ur három angyal alakjában" - és ez utal a lényegre. A rubljovi Atya /a teremtető/ feláldozza a fiát /a megváltót/, de ez a Fiu önként vállalja az áldozatot az emberekért, amihez az Atya beleegyezését adja, a Szentlélek /a megszentelő/ pedig teljes azonosulását fejezi ki az Atya és Fiu tétével.

A rubljovi Troica alapeszméje a három angyal teljes egyetértése. Ezt a gondolati tartalmat segít kifejezésre juttatni a már említett kör kompozíció is, amelyet megerősítenek a két

zsámoly, a hegy, a fa, a ház vonalai, amelyek nyolcszöget zárnak be. A nyolcszög a középkori szimbolikában az örökkévalóság jelképe.

A szigorú kör forma azonban nem merev, tehát nem kizárólag szimmetrikus elemekből adódik: a szimmetria, nyugodtság aszimmetriából, mozgásból tevődik össze. Pl. Krisztus feje megbontja az angyalok által alkotott kört, a kissé balra hajtott fej megfelelője a kissé jobbra tolt kehely. A szimmetria helyreállt /a néző tekintetében mozgás történt/, s a mű megértését ez a formai megoldás kiválóan elősegíti /ue. ház/. A kompozíció rendkívüli nyugodtságot sugároz, a mozdulatlanság pedig látszólagos, hiszen a néző tekintetét ezek között a ragyogó színek és remekül alkalmazott vonalak között a művész saját elképzelésének megfelelően irányítja. Minden vonalnak meghatározott szerepe van, semmi felesleges nincsen a kompozícióban: pl. Krisztus ruházatának függőleges redőzete kezére irányítja a figyelmet, ez pedig a kehelyre. A Szentlélek ruházatának ferde vonalai szintén a kehely felé irányítják tekintetünket. LAZAREV a rubljovi vonalakat "a grafika nyelvére átültetett zenéhez" hasonlítja. Ezek a vonalak, valamint a többi formai elem és a szimbolikus értelmezés által megjelenő fogalmak: örökkévalóság, áldozatvállalás, egyetértés, az ikon alapeszméjének alárendelten, együttesen az értelem és az érzelmek csodálatos harmóniáját sugározzák: a beteljesült harmóniáét.

A Troica alapeszméje az Atya, Fiu, Szentlélek teljes egységének kifejezése. Kutatók között vita folyik a három angyal személyének megállapításáról. A kutatók egy része ugyanis nem a

középső, hanem a bal oldali angyalban látják Krisztus ábrázolását. Ez a vita véleményünk szerint nem egyik vagy másik kutató javára dönthető el, hanem kizárólag a rubljovi mű javára. A művész az egység eszméjének kifejezését olyan tökéletességre vitte, hogy mint különálló személyiség a három angyal megszűnik létezni, mert a művész az egység ábrázolását tekintette fő feladatának és nem az angyalok karakterének pontos elhatárolását.

A Troica alap gondolatát próbáljuk összekapcsolni az-
zal a ténnyel, hogy Rubljov művét Szerгий Radonyezsszkij em-
lékének szentelte. Annak az újjáépített templomnak készítet-
te, amelynek alapjait még Szerгий rakta le azért, hogy vi-
szálykodásnak többé ne legyen helye a földön. A rubljovi Tro-
ica azt sugallja, hogy a viszályok megszüntetése csak teljes
egységben lehetséges. De többet is mond Rubljov. Nem elég
csupán az összefogás, cselekvés, áldozatvállalás is szüksé-
ges.

A kor tevékeny, cselekvő embereket kíván, akik a közösségért
képesek cselekedni. E gondolatok adtak időszerűséget a rub-
ljovi Troica vallásos burokba öltöztetett mondanivalójának.
Ezért lett a bibliai történet alapeszméje az egyetértés. A
bibliai témával, a festészet nyelvén összefogásra szólítja
fel népét Andrej Rubljov.

Rubljov a valóságban még csak csiraként meglévő jelenségek-
ből meg tudta mutatni, mi lehet ezekből a jövőben. Az embe-
rek közötti egyetértés a jövő záloga. Ennek tudata, tudato-
sítása erősíti az emberek saját erejükbe vetett hitét.

Rubljov a középkori ember nyelvén szólt kortársai-

hoz, a középkor embereihez, a társadalom legégetőbb problémáiról úgy, hogy utalt a múltra, felvillantotta a jelent és felrajzolta az ideális jövő képét. Ez a művész által óhajtott ideális jövő elképzelése találkozott a kor legjobbjainak jövőről alkotott elképzelésével.

Rubljev fő művének a Troicát tartjuk. Nem véletlen, hogy a művész egy olyan alkotásban tudta életének legfőbb mondanivalóját összesűriteni, amelynek alapgondolata az összetartozás. Arra utal ez, hogy látta kora kérdését, sőt alkotó módon részese is volt ezeknek.

Egy harcokkal teli korból, amelyben a béke reménye még csak felvillan, Rubljev az érzelmek gyönyörű skáláját szóltatja meg a képzőművészet nyelvén. Ezeken az érzelmeken át tud a mai ember közelíteni a XV. századi alkotáshoz. Ötszáz év távlatából is élők ezek az érzések, és még akkor is van mondanivalójuk számunkra, ha a bibliai történet és a kor történelme ismeretlen előttünk. Valahogyan úgy, ahogyan ALPATOV mondja: a Szentháromság mindhárom figurája rendkívüli erővel ragad meg bennünket, "ahogyan megfog bennünket egy dal, még akkor is, ha nem értjük a szövegét, de a szív hangja hallatszik".

+ + +

1551-ben Rettenetes Iván uralkodása alatt a "szézcikelyes" zsinat határozata kimondja: "Ezután a Szentháromságot ábrázoló ikonokat úgy kell megfesteni, ahogyan Andrej Rubljev tette". Ez azonban 1551 óta a művészet története szerint nem sikerült senkinek.

A TÖRÖK-FRANCIA DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK ÉS MAGYARORSZÁG

1520-1528

GOMBOS ZSUZSA IV. éves történelem-francia szakos hallgató

A 16. századi európai viszonyok sok olyan problémát vetnek fel, amelyek többsége ma még megoldásra vár. A következő néhány gondolat egy nagyobb munka része, mely időben és a tárgyalt anyagban is túllép a címben megjelölt intervallumon. E dolgozat célja inkább bizonyos kérdések kiemelése, mintsem maguknak a problémáknak megoldása, mely egy hosszabb lélegzetű tanulmány feladata lehet.

Mohács után Magyarország hadszíntér lett, ahol két nagyhatalom mérkőzött egymással: a török és a Habsburg-birodalom. A harc váltakozó sikerrel folyt, végülis a körülbelül egyenlő erők következtében a front megmerevedett.¹ Látnunk kell azonban azt, hogy Magyarország lényegében csupán a harcok mellékszíntere volt. A fő frontok a Mediterráneumban húzódtak. Mi volt ennek az oka?

A fő meghatározó V. Károly és I. Ferenc harca Itáliáért. Spanyolország és Franciaország vetélkedése a félszigetért visszanyúlt a 15. század 90-es éveire, és meghatározta a 16. század első felének nemzetközi politikáját /szövetségi rendszerek kiépítése/.

Maga I. Ferenc tántorithatatlanul harcolt Itáliáért; mint a parlament előtt kijelentette: "Itália az én dolgom, és ezt vállalom".²

Ebben a vetélkedésben mindkét fél szövetségeseket keresett. Milyen új vonásokat hozott ez a vetélkedés az európai diplomáciában, mennyiben jelent minőségi változást

és jelent-e korszakhatárt a 16. század eleje a politikai, diplomáciai életben?

I. Ferenc és V. Károly vetélkedése két táborra osztotta Európát. Anglia hol az egyik, hol a másik fél oldalán szintén beleszólt a kontinens ügyeibe. Bacon találóan jegyezte meg erről a három hatalomról: "Alighogy egyiküknek sikerült tenyérnyi földet meghódítania, a másik kettő tüstént sietett Európa ügyeit egyensúlyba helyezni."³

Mindkét hatalom - Spanyolország és Franciaország - hozzálátott a maga szövetségi rendszere kiépítéséhez. V. Károly könnyebb helyzetben volt: hatalmas birodalma lehetővé tette, hogy országaival alkosson koalíciót, viszont a birodalom összérdeke merőben különbözött az egyes államok, tartományok részérdekeitől; éppen ezért az összekötő kapocs elég lazának bizonyult. Lazította ezt a protestantizmus és a török veszély is.⁴ V. Károly politikájában két vonalat különíthetünk el: az egyik a kasztíliai vonal, amely Észak-Afrika felé irányította figyelmét; a másik az aragon vonal, amely az Itáliáért folytatott küzdelmet jelentette. Itáliában a franciákba ütközött, Észak-Afrikában a törökökbe. Mind ebből önként adódott a franciák számára a török szövetség terve. A megvalósítás azonban sokéig váratott magára, a lehetőségek nem torkolltak egyértelműen a török szövetségbe.

I. Ferenc egyre szélesebb körben keresve szövetségeseit, komoly szerepet szánt Lengyelországnak, Csehországnak és Magyarországnak egy Habsburg-ellenes megmozdulásban. A két uralkodót azonban dinasztikus szálak fűzték az Ausztriai Házhoz, és ez a kapcsolat egy esetleges török támadás közös elhárításának lehetőségét is magában foglalta. Miért

hajlottak ezek az uralkodók - a korabeli dokumentumok, pl. Rincon jelentései bizonyítják ezt - mégis I. Ferenc felé?

Az Ausztriai Ház a Mediterráneumban volt lekötve, egy esetleges török támadáshoz, mely kelet felől, illetve délről érné az említett országokat, V. Károly nem tudott volna - mint később kiderült nem is akart - jelentős haderőt küldeni. Minden erejét lekötötte Itália, a német fejedelemségek és Észak-Afrika. A másik ok a Habsburg expanziós törekvésekben fedezhető fel: ez 1526 előtt az uralkodókkal kötött trónöröklést szabályozó szerződésekben nyilvánult meg,⁵ 1526 után pedig Magyarországon fegyverrel is megjelentek.

I. Ferenc először 1519-ben tekintett Lengyelország felé, amikor szüksége volt Zsigmond voksára a német-római császári cím elnyeréséhez. Tervében helyet kapott II. Lajos is, sőt két évvel később - 1522-ben - követe Rincon felkereste Szapolyai János erdélyi vajdát is. Ez a lépés feltétlenül azt jelentette, hogy I. Ferenc számol keleten a vajdával is, mint a magyar köznemesi párt befolyásos emberével. Rincon így summázta látogatását: "Mindegyikben megvan az erős akarat, hogy cselekedjen, de nem látván támogatást csak ingadoznak."⁶ Végső konkluziója pedig az, hogy ezeket a kapcsolatokat nem szabad kihülni hagyni. Zsigmond azonban - egyelőre ő I. Ferenc kulcsembere - V. Károlyt épp olyan fontos szövetségesnek tartja, mint I. Ferencet, és V. Károly megígért segítségéért cserébe megtiltja, hogy lengyelek csatlakozzanak Szapolyaihoz.⁷

Rincon 1526-ig határozottan törökellenes lépések ígéretével utazik Közép-Európába. Viszont 1525-ben az itáli-

ai hadszíntéren olyan erős erőltetődés jött létre a Habsburgok javára, amely arra ösztönözte I. Ferencet és körét, hogy "hagyományos" partnerek helyett egy erősebb tekintélyesebb, az európai diplomáciában eddig ismeretlen hatalomhoz forduljon. Ekkor merült fel a török szövetség lehetősége, amely 1526 után realizálódott, és a politikai kapcsolaton kívül jelentős gazdasági eredményeket hozott. Ez a török vonal viszont bizonytalan helyzetbe sodorta Lengyelországot és Magyarországot: szövetségük ellenségük szövetségese lett, de ez nem jelentette azt, hogy rájuk nézve elmúlt a törökveszély. A francia politika következményeképpen, ha lassabban is, de valamilyen formában függésbe kerültek Közép-Európa államai a Portával szemben.

V. Károly császár a régi hagyományokon indult el, amikor a török ellen a perzsa sahkal próbált megegyezésre jutni. /1529-ben Jean de Balbyt küldi Perzsiába, de a sah ekkor már békét kötött a szultánnal./ Végül V. Károly kénytelen diplomáciai kapcsolatot létesíteni a Portával.⁹

Európa két leghatalmasabb uralkodójának vetélkedése tehát bekapcsolta az európai diplomáciai életbe és annak szerves részévé tette Törökországot. A politikai, diplomáciai kapcsolatok kialakításában a vallás ezután már nem meghatározó tényező, hiszen éppen a "legkeresztényibb" király szánta el magát a "pogány" törökkel való egyezkedésre. Törökország ezzel kilépett a politikai ismeretlenségből. A Balkánon való terjeszkedés -, mely a 20-as évek végére elérte Magyarországot és ott 1547-ig berendezkedett/ az 1547-es béke jogilag szentesíti az ország három részre szakadását - a berendezkedés előbb, 1543-ban bekövetkezett a

szandzsák-rendszer kiépítésével/ - ráébresztette a Habsburgokat, hogy Törökország olyan tényező, amellyel feltétlenül számolniuk kell.

Sok problémát vet fel Szulejmán és Szapolyai János viszonya. PERJÉS GÉZA koncepciójában¹⁰ jelentős helyet foglal el a szulejmáni ajánlat kérdése, amely szerint az ország a régi állapotában marad, ha a rendek nem választanak Habsburg-házból való uralkodót /tehát János megmarad a trónon/, és törökbarát külpolitikát folytatnak. Ezt az ajánlatot az 1529. február 28-i török-magyar szerződés rögzíti.

Mi készítette Szulejmánt erre az ajánlatra? Magyarország elfoglalása és megtartása költséges és a távolság miatt bizonytalan./ Szulejmán ekkor még túlértékelte Magyarországot ellenállóerejét./ Legyen hát területileg önálló, de olyan uralkodóval, aki szükségszerűen törökbarát politikát folytat. Az 1529. és 1541. évi fethnámék kimondják: Magyarország messze van, ezért engedi át a hatalmat a szultán Jánosnak és fiának. A velencei és a francia diplomácia beszélte rá a szultánt, hogy tartsa meg a trónon Jánost, akit viszont a török orientáció szükségességéről győztek meg. Az 1528-ban kötött szerződést BOURILLY úgy tekinti, mint előjátékot Magyarország elfoglalásához.¹¹ RÁZSÓ GYULA védnökségnek tekinti a két uralkodó viszonyát. Valójában laza vazallusi viszonyról van itt szó. Ezt támasztja alá az is, hogy 1531-ben Szulejmán nyíltan kimondja: Ferdinánd az országot tőle és ne Jánostól kérje; 1532-34-ben pedig elismerve Ferdinándot királynak, megrendítette János pozícióját és elismerte az ország kettéosztottságát.

Milyen szerepet szánt J. Ferenc a Mohács utáni Magyarország Szapolyainak? János élénk diplomáciai tevékenységet folytatott: követei eljutottak Angliába, Franciaországba, Rómába. Bármennyire igyekezett azonban I. Ferencsel egyenlő alapokon tárgyalni - a látszat szerint ez néha sikerült is -, mégis alárendelt fél maradt akár I. Ferenc, akár Szulejmán viszonylatában. A törökhöz való közeledés gondolata tehát a francia udvartól eredt, de effelé taszította Jánost Ferdinánd politikája is. A János-Ferdinánd vetélkedés jelentős Habsburg-erőt kötött le, ami I. Ferencnek mindenképpen kedvezett, és lehetőséget nyújtott Szulejmánnak, hogy pártfogoltja védelmében beleavatkozzon az ország ügyeibe. I. Ferenc és János kapcsolata tehát régebbre nyulik vissza, mint 1526, és ezt a kapcsolatot I. Ferenc "nem hagyta kihűlni" többek között Rincon tanácsa miatt is.

A kapcsolat kezdete 1522-re, Rincon magyarországi látogatásának idejére tehető, jellege ekkor még határozotlan törökellenes volt. 1526 után János Ferdinánd szorítása miatt kénytelen alkalmazkodni az új francia vonalhoz.

A kortársak - többek között OLÁH MIKLÓS - azzal gyanusítják Szapolyait, hogy már korábban, Mohács előtt is kapcsolatban állt a törökkel: "... nagyon beszélték - írja egyik levelében OLÁH -, hogy már előzőleg /1526 előtt/ valamiféle kölcsönös egyezsége lépett a törökkel, s már jóval előbb sok minden felette gyanussá tette őt, hogy Magyarországra éhitozik, mely gyanut végül ez a késlekedése, tanu rá mindenki, igazolt."¹²

Nem valószínű azonban az, hogy János 1526-ban a

törökkel egyetértésben maradt távol Mohácstól, annál is inkább, mert Szulejmán hadjáratát inkább személyes bosszu, mint jól átgondolt, és főleg előre átgondolt terv vezette.¹³ Szulejmán győzelme Ferdinándot segítette be Magyarország birtokába, nem Jánost. Ha létezett volna előzetes megegyezés, a szultán átgondoltabban cselekszik.

A megváltozott diplomáciai vonalat dokumentálja két, 1528-ban kötött szerződés: a már említett februári török-magyar egyezmény és az októberi fontainebleau-i egyezmény, amely a török pártfogásának eredménye. Leszögezi: I. Ferenc évi 20 000 tallért juttat Jánosnak, aki önállóan nem köthet békét, csak francia beleegyezéssel. I. Ferenc viszont, ha ilyen lépésre szánja el magát, belefoglalja abba János ügyét. Ez semmi esetre sem egyenlő felek megállapodása. "A valóságban - mint BOURILLY írja - II. Lajos, tehát egy Habsburg-hoz hű herceg eltűnése szabad teret nyitott számára Magyarországon: Ferdinánd és Zápolya vetélkedése pedig kiváló alkalmat nyújtott a beavatkozáshoz."¹⁴

1528 fordulópont a török-magyar-francia kapcsolatokban. Ettől kezdve Zsigmond helyére Szapolyai lép, mint I. Ferenc kulcsembere Közép-Európában. János pedig azt a politikai koncepciót követi, melynek csődje 1541-ben, Buda elfoglalásával válik nyilvánvalóvá.

Jegyzetek

- 1/ PERJÉS GÉZA: Az országot szélére vetett ország. Kortárs, 1970-71.
- 2/ "Pour l'Italie, c'est mon affaire et je m'en charge moi-meme". Idézi: BOURILLY: Rincon et la politique orientale de Francois Ier 1522-1541 Revue Historique 69.
- 3/ OTETEÁ: A reneszánsz és a reformáció. Gondolat, 1974. 152.
- 4/ A. FISCHER-GALATI: Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555. Harvard Historical Monographs, Cambridge 1959. A mű központi problémája: milyen méretű és természetű a török terjeszkedés hatása a német reformáció helyzetének alakulására az augsburgi vallásbékét megelőző időszakban. Kimutatja, hogy a német városok politikai megfontolásból fogadták be a protestantizmust. A Habsburgok rászorultak e városok támogatására, így vallási téren engedményekre kényszerültek. Itt kapcsolódtak be a törökök, akiknek a német reformáció elterjedésében és meggyökeresedésében betöltött szerepe - a szerző szerint - jóval jelentősebb, mint azt eddig vélték.
- 5/ HERMANN ZSUZSANNA: Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés, Adalékok a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéből. Értekezések a történeti tudományok köréből 21. Bp. 1961.
- 6/ "tous ont une ardente volonté d'agir, s'ils se risquent a tenter s'affaire; mais ils hésitent, se voyant sans appui" idézi: BOURILLY, 68.
- 7/ BOURILLY: i.m. 80.
- 8/ Vö. az 1528., 1535. évi szerződésekkel. Az 1535. évi po-

litikai és gazdasági egyezményvel Franciaország Törökország területén olyan kereskedelmi és egyéb jogokat szerzett, amelyeket a 18. század közepéig ezen a területen egyedül élvezett, monopolizálva ezzel a török és a külföldi áruk közvetítő kereskedelmét.

A szerződés különböző jogokat biztosított a török területen tartózkodó francia alattvalóknak polgári és bünyekben, vallási téren háborítatlanságot biztosított nekik és szabályozta a török alattvalókkal kötendő szerződéseket. Törökország területén a francia király állandó képviselőkkel, konzulokkal rendelkezett, akik a franciák ügyeit intézték.

TESTA: Recueil des traités de la Porte Ottomane. Paris, 1864-1911. 16-21.

9/ TÖRÖK PÁL munkái: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai. 1527-1547. Bp. 1930. A Habsburgok első sztambuli rezidense. Budapesti Szemle, 1929. szeptember.

TARDY LAJOS: Régi magyar követjárások Keleten. Bp. 197.

10/ PERJÉS GÉZA: Az országot szélére vetett ország. Kortárs, 1970-71.

11/ BOURILLY: i.m. 81.

12/ Magyar humanisták levelei, XV-XVI. század. Gondolat 1971.
OLÁH MIKLÓS levele /301./ 613.

13/ KÁLDY-NAGY GYULA: Szulejmán Bp. 1974.

14/ "en réalité, la disparition de Louis II. c'est a dire d'un prince dévoué aux Habsburg lui laissait le champs libre en Hongrie: la rivalité entre Ferdinand et Zolya lui fournissait une occasion excellent d'intervenir"
idézi: BOURILLY: i.m. 76.

A NAPÓLEONI URALOM OSZTÁLYJELLEGE

NÉMETH IZABELLA IV. éves történelem-francia
szakos hallgató

Napóleon a korai burzsoá korszak képviselője. A francia forradalom győzelmével, mely radikálisan fölszámolta a feudalizmust, biztosította a kapitalista fejlődés föltételeit, uralomra juttatta a francia burzsoáziát, s megkezdődött Franciaország kontinentális nagyhatalommá válásának folyamata. A polgári forradalom határtalan lehetőségeket biztosított, s ezeket a lehetőségeket Napóleon minden területen /politikai, gazdasági, katonai/ zseniálisan kihasználta a francia nagyburzsoázia javára. Engels állapítja meg: "Napóleon tanulta, értette meg először a forradalom okozta változások jelentőségét és alkalmazását."

Az uralomra jutott új osztály, és Napóleon uralma, politikája teljes összhangban volt és egységes koncepciót alkotott mind bel-, mind külpolitikai tekintetben. Gazdaságpolitikája is általános politikájának megvalósítását szolgálta. Politikai célja Napóleon egy nyilatkozatából világosan kitűnik: "Mindaddig nem lesz Európában nyugalom, amíg egyetlen uralom alatt nem áll, mondjuk valami császár uralma alatt, akinek a királyok csupán tisztviselői, aki tábornokainak királyságokat osztogat." E törekvést kívánta megvalósítani gazdaságpolitikájával is. A meghódított területeket, az "új département"-okat gazdasági tekintetben is alárendelte a "régi département"-ok érdekeinek. Célja, hogy a francia hatalom körzetében fekvő országokat belső átszervezésük útján még közvetlenebbül alárendelje a maga hatalmi törekvéseinek. Mindehhez jó ideológiai alapot nyújtott Napóleon eszmerendszere, a francia burzsoá na-

cionalizmus, a gloire szelleme, a szabadságot vivő náció, a francia nemzet különleges elhivatottságához fűződő illúziók.

Napóleon politikája, uralma kettős arculatu, egyrészt haladó és fölszabadító, másrészt és döntően kizsákmányoló, hódító. E kettős jelleg bemutatásához induljunk ki Marx megállapításából, mely szerint "Napóleon forradalmasította és kirabolta Európát. "Forradalmasította: mivel Napóleon uralma tiszta polgári uralom volt, tehát új, hatalomra jutott, a fejlődés magasabb színvonalát képviselő burzsoá osztály érdekeit szolgálta, így szükségképpen haladó vonásokat kellett tartalmaznia /a meghódított területeken a feudális alakulatok fölszámolása, polgári reformok bevezetése - legalábbis a francia tőkés rend szükségleteinek határáig/. Kirabolta azzal, hogy az újonnan szerzett területeket a francia tőke szabad vadászterületévé tette, valamint a megszálló hadsereg ellátásának terheit a megszállt területek lakosságára hárította, és Párizsba szállította az értékes műkincseket stb.

Mielőtt azonban részletesebben tárgyalnánk a hatalomra került burzsoá osztály érdekeinek érvényesítését nemzeti és nemzetközi méretekben, nézzük meg milyen előzményei, gyökerei vannak a napóleoni politikának.

A francia forradalom történetének vizsgálatából kitűnik, hogy Napóleon politikája nem volt minden kezdet nélküli, bizonyos történeti előzményekre tekint vissza. Részleteiben ugyan, de már a girondista Konvent külpolitikájában jelentkezett a burzsoá osztály érdekeiből fakadó kettős tendencia.

A forradalmi seregek győzelmes előrenyomulása /Belgiumban, Rajna vidékén stb./ 1792 végén fontos külpolitikai kér-

dések eldöntését tette sürgetővé a Konventben.

A Hegypárt hódítást ellenző politikájával szemben, mely szerint a "köztársaság nem követheti a királyok hódító politikáját", a Gironde hódító politikája érvényesült a "természetes határok" kialakításának jelszavával. A Gironde forradalmi frázisokkal leplezte hódító törekvéseit, mely mögött az ipari és kereskedelmi burzsoázia piacszerző igénye rejtőzött. Ennek igazi célja Franciaország területének és a függő országok övezetének erőszakos növelése.

A meghódított területeken a francia hadsereg Európa elnyomott népeinek fölszabadítójaként lépett föl. A Konvent utasítására a megszállt területeken a hadsereg parancsnokai szembefordultak a feudális elnyomással /tized, hűbéri jogok eltörlése, minden feudális szolgáltatás megszüntetése stb./. Ugyanakkor a háboru terheit a girondista kormányzat a fölszabadított területek, országok lakosságára hárította. Így a francia nagyburzsoázia, az ujjgazdagokkal az élen a háboru haszonélvezőivé vált. /Pl. Custine tábornok megkezdte az értékes külföldi műkincsek Párizsba szállítását. Napóleon ezt már nagyban csinálta./

Tehát Napóleon forradalmasító és rabló, fosztogató politikájának kezdetei már a girondista kormányzatnál jelentkeztek.

"A burzsoázia forradalmi korszakában sem tagadta meg, hogy maga is kizsákmányoló osztály, s ennek megfelelően fölszabadító hivatását is ellentmondásosan töltötte be." És ez a kizsákmányoló tendencia a burzsoázia fejlődésének későbbi szakaszaiban egyre csak fokozódik.

A burzsoázia osztályérdekeinek védelme: Napóleon uralkodása idején a korábbinál sokkal nagyvonalubbá és hatékonyabbá vált, valóban kontinentális méreteket öltött. Napóleon magas szinten biztosította a burzsoázia osztályérdekeinek érvényesítését nemzeti és nemzetközi méreteken egyaránt.

Nemzeti kereteken belül: fölmérte és modern színvonalon kielégítette az új uralkodó osztály szükségleteit, igényeit. A konzulátus idején hozott reformjaival új, erőteljes közigazgatási, jogi és társadalmi alapot teremtett a francia polgárságnak. /Közigazgatási-, kulturális és közoktatási reformokat hozott, modern polgári adórendszert teremtett, fejlesztette a közlekedést, az iparban, kereskedelemben biztosította a tőke szabad kizsákmányolási jogát, a szabad megegyezést, bevezette a feketelistázás és a munkakönyv rendszerét. Védte a belső piacot, ugyanakkor a francia termékeknek külső piacot biztosított./ Az 1804 márciusában törvényerőre emelt Code Napóleon megvédte a polgári tulajdont a feudalizmus és a proletariátus részéről jövő támadásoktól. Ekkor születnek a tőkés Franciaország vezető intézményei: a Francia Nemzeti Bank és a Francia Kereskedelmi Kamara.

Mindez jelentős gazdasági föllendülést eredményezett, de az ipari forradalom ennek ellenére sem indul meg, Franciaország a kapitalista fejlődés érett manufaktúra korszakában marad.

Nemzetközi méreteken: Napóleon külpolitikájában is a francia nagyburzsoázia érdekeit tartotta szem előtt. Az ő felfogása szerint: "... vannak mindenk fölött álló nemzeti és gazdasági érdekek" és ezek a "nemzeti" érdekek nem mások, mint

a francia ipari és kereskedelmi burzsoázia érdekei. Az emberiség többi részének érdekeit e nemzeti érdekek szolgálatába kell állítani. Ennek jegyében a "régi département"-okat kizsákmányoló hatalommal ruházta föl, míg az új, nem francia lakosságú département-eket szolgálatba süllyesztette. Ezek a területek mind Franciaország piacai, nyersanyagszállítói lettek. Így a meghódított területek hagyományos gazdasági, nemzetközi kapcsolatai megszakadtak, mezőgazdaságukat, iparukat, de főként külkereskedelmüket Franciaország szükségleteihez idomították. Kezdetben, amennyiben Napóleon változtatott a megszállt területek státusán /feudalizmus fölszámolása, korszerű polgári jogrend bevezetése/ a nemzetti válási folyamatot siettette, bizonyos ideig tehát haladó szerepet töltött be. Engels "Németország állapota" című levelében védelme alá veszi Napóleon politikáját, ami többek között Németországban is a forradalom képviselője volt. "A terrort, mely Franciaországban elvégezte feladatát Napóleon más országokban háború formájában alkalmazta, és Németországnak szüksége volt erre a terrorra."

"Napóleonnak egész életében a félféudális, gazdaságilag elmaradt monarchiák szövetségével kellett küzdenie, amelynek élén azonban Anglia, az akkori kapitalizmus élén álló, gazdaságilag legfejlettebb hatalom állt." A napóleoni külpolitika, a napóleoni háborúk mozgatója végsősoron a kor két legfejlettebb kapitalista államának, Angliának és Franciaországnak tökéletes konkurenciaharcából eredő fegyveres küzdelme volt a politikai-, gazdasági hegemoniáért. Erre az időszakra az európai kontinens és Anglia között fejlett nemzetközi munkamegosztás alakult ki. /Ipari termékek Európába, mezőgazdasági termékek Angliába./

Napóleon célja: Anglia hegemon szerepének megdöntése, kiszorítása az európai kontinensről, Anglia szerepének átvétele az európai munkamegosztásban /Európa nyersanyagfőlvevője, hatalmas ipari termékek szállítója/, amely egyben hatalmi súlyát, uralmát is biztosítja a kontinens fölött. Célja elérését először katonai erővel, háborúk útján, majd pedig Anglia katonai sérthetetlensége miatt a gazdasági harc eszközeivel kívánta megvalósítani. Miután világossá vált, hogy Franciaország Angliát fegyveres erővel, háború útján nem képes legyőzni, Napóleon a gazdasági háború fegyverét fordította Anglia ellen. Az 1806 novemberében meghirdetett kontinentális zárlat következetes végrehajtása hatásos fegyver lett volna, a gazdasági fejlődésben, a nemzetközi munkamegosztásban magas fokon álló Anglia ellen. Anglia teljes zár alá helyezéséhez, a blokád tökéletessé tételéhez valamennyi európai országba Napóleon közvetlen és hatékony ellenőrzésének bevezetése kellett volna. Ha egy ország is fönntartja kereskedelmi kapcsolatait Angliával, a zárlat hatástalanná válik. Ez a tény Napóleont újabb és újabb háborúkba sodorta. Ezeknek az újabb hódításoknak a következtében már nemcsak az uralkodók, hanem a leigázott területek lakosságának tömegei is szembefordultak a korábban felszabadtóként üdvözölt Napóleonnal, hiszen Napóleon már régen letett antifeudális programjáról, minthogy a francia tőke valóságos piacszükségleteit korábban kielégítette.

A zárlat negatív következménye 1810-1811-ben érte el tetőfokát, gazdasági nehézségeket, értékesítési válságot eredményezett /nyersanyaghiány, munkanélküliség, európai vevőközönség elszegényedése, mely visszaesést von maga után a fran-

cia áruk eladásában/. Franciaországban a pénzügyi, gazdasági helyzet romlott, a megélhetés drágult és ez általános elégedetlenséghez vezetett.

Világossá vált, hogy a gazdaságilag fejletlenebb Franciaország adott fejlődési fokán nem képes betölteni Anglia szerepét, azaz a nemzetközi munkamegosztás ipari pólusát nem képes kielégítően képviselni a kontinensen. Napóleon hatalmi törekvéseinek és Franciaország gazdasági lehetőségeinek egyensúlya megbomlott. Egyre inkább a hatalmi érdek jut előtérbe, nem a francia burzsoázia fejlődésének elősegítése. Napóleon és az uralkodó osztály szövetsége meglazult és a burzsoázia megkezdte fokozatos elfordulását a császártól. Ezzel bezárult a kör Napóleon körül, bukása elkerülhetetlenné vált.

PULSZKY FERENC A SZABADSÁGHARC SZOLGÁLATÁBAN

CSILLAG ANDRÁS V. éves történelem-angol szakos
hallgató

A tanulmány egy és egy negyedszázad múltán a magyar polgári forradalom és önvédelmi harc független külpolitikájának ma már kevésbé ismert, jelentős alakjáról emlékezik meg. Pulszky /1814-1897/ azon sokoldalú, művelt nemesek közé tartozott, akik a reformkor haladó értelmiségének gerincét alkották. Hosszu, tartalmas életútja során politikai, tudományos és irodalmi téren egyaránt említésre méltó örökséget hagyott maga után. Közéleti tevékenységét nem számítva, régész-ként és íróként is megbecsült helyet foglal el a haladó szellemű magyar kultúra történetében.

Kezdetben Széchenyi, majd Kossuth híveként 1848 tavaszán először a Közcsendi Bizottmány tagja, később pénzügyi-, illetve külügyi államtitkár lett. Ebben a minőségben képviselte a Batthyány-kormányt Bécsben és többek között közreműködött a Jellasicsal folytatott utolsó egyezkedési kísérletben, a fegyverszállításokban és külföldi diplomatákkal lépett érintkezésbe. A második bécsi forradalom idején közvetített az Országos Honvédelmi Bizottmány és az osztrák felkelők között, erőfeszítéseket tett a magyar sereg segítségül hívásának érdekében, továbbá hozzájárult Bemnek a szabadságharcban való részvételéhez is.

Az Országos Honvédelmi Bizottmányban teljesített rövid hazai szolgálat után, a mindinkább forradalmi beállítottságuvá váló Pulszky 1849 elejétől diplomáciai küldetésben Angliában folytatta tevékenységét. A szabadságharc vezetésének a nagyhatalmak támogatását megszerezni kívánó - később

illuzórikusnak bizonyuló - politikájának keretén belül igyekezett a sajtó, népgyűlések és parlamenti interpellációk segítségével az angol uralkodó osztályra hatni, a Párizsban működő Teleki Lászlóval összhangban. Annak ellenére, hogy sikeresen a magyar ügy mellé tudta állítani a liberális burzsoázia, a középrétegek jelentékeny részét, az angol kormány, nevezetesen Palmerston benemavatkozási politikáját ő sem tudta megingatni. A szabadságharcunk megsegítésétől való elzárkózás a brit "balance of power", az európai erőtenyezők egyensúlyban tartásának elvéből és a nagyhatalmak forradalomellenességéből fakadt.

A továbbiakban Pulszkynek a fegyverletételt megelőző időszakban kifejtett angliai tevékenységét világítjuk meg részletesebben.

A cári intervenció első hireinek hatására, május végétől kezdve Londonban és a mindinkább erősödő reakció ellenére Párizsban a magyar követségek aktivitása rendkívüli mértékben megnőtt. Ezek a hetek, egészen a fegyverletételig, sokszor hirdetett, látszólagos eredménytelenségük mellett is a magyar diplomácia történetének legfényesebb lapjai. A magyarság soha nem állt oly mértékig Európa érdeklődésének előterében, mint a most következő időszakban. Pulszky még májusban megkapta hivatalos megbízólevelét a Szemere-kormánytól, de mivel az új magyar kormányzat elismerésére angol részről továbbra sem számíthatott egyszer sem mutatta azt fel, nehogy a magénérintkezés lehetőségét is elveszítse, mint ahogyan elődje, Szalay László. Optimizmusa Palmerston újbóli tartózkodó magatartása után sem csökkent, a haza újabb veszélybe kerülése tevékenységének ismételt lendítőerőt kölcsönzött. Hogy az angol közvéle-

ményt kedvezően befolyásolja, s ezen keresztül a kormányt most már határozott fellépésre bírja, munkatársaival rendszeresen, időnként ugyyszólván nap mint nap értekezletet tartott, amelyeken a magyar ügy melletti propagandahadjáratot megszervezték, s a legsürgősebb teendőket összeegyeztették. Közben kezdeményezésükre a parlamentben magyarbarát interpellációk egész sora hangzott el, s a képviselők élesen megvitatták a kormány benemavatkozási politikáját.

Junius elejére tehát - elsősorban Pulszky szervező munkája nyomán - megalakult a londoni magyar propaganda-bizottság, amely nyilván tekintélyi okokból elnökének Birkbeck jogászt, titkárának pedig az ismert nevű történészt, Kemble-t választotta. A bizottság számos olyan kérdést dolgozott ki, amellyel az adott pillanatban kedvező hatást vélt kiváltani, főleg a középosztály soraiban. Ösztönzőleg hatottak rá Vipan /Pulszky újságíró barátja/ azon tudósításai, melyek szerint Palmerston továbbra is szeretne gátat vetni az orosz veszedelemnek, de Magyarországot gyengének tartja erre a célra. Vipan felhívja Pulszky figyelmét arra, hogy közölje: Ausztria erőforrásai Magyarországból származnak - Palmerston ugyanis a gátat még mindig Ausztriában keresi és a magyar szabadságharcban pusztán a Habsburg monarchia gyengítését látja. A bizottság tagjai különreszortok szerint foglalkoztak azzal, hogy Magyarország miképpen tud ellenállni a tulerónek; hogy a magyarok követelései igazságosak, mérsékeltek, a nemzetiségek igényei viszont tulerónek; hogy a cári intervenció ellentétben áll a nemzetközi jog alapelveivel; tábornokok, vezető személyiségek életrajzaival, jellemzésével, stb. Kemble titkár minden ülésről jegyző-

könyvet készített, melyek közül nyolcat a levéltári Pulszky-hagyaték megőrzött az utókor számára. E jegyzőkönyvek a bizottság június és július havi munkáját dokumentálják, ahogyan azt az alábbi első feljegyzés illusztrálja:

"Határozat: 1. Szükséges, hogy a magyar nemzeti küzdelem ügyeinek vitelére, amennyire ez az ország érdekelve van, bizottság alakuljon, különösen abból a célból, hogy az angol közvéleményt irányítsa."

"5. Megállapodtak abban, hogy a következő cikkeket kell elkészíteni és az alább megnevezett hírlapokba elküldeni: Az Examiner számára: Stratimirovics életrajza és cikk a szerbekről /Kemble/. A magyar mozgalom sem nem republikánus, sem nem lengyel, hanem tisztán nemzeti /Vipan/. Magyarországi hírek összefoglalása /Birkbeck/. A Standard of Freedom részére: Vallási türelem Magyarországon. A horvátok és szerbek türelmetlensége, a háboru oka, vagy ürügye /Birkbeck/. A Spectator részére: Helyi kormányzat Magyarországon. Az Observer részére: Guyon és a magyar vezérek életrajza /Kemble/. A Daily News részére: "A hét hazugságai"."

"Felolvasták J.E. Taylor urnak Kemble urhoz intézett levelét arra vonatkozólag, hogy a londoni City-ben és Norwichban népgyűlést tartanak. Elrendelték, hogy holnap ebben az ügyben Kemble keresse fel Taylor urat. Pulszky ur küldje meg Kemble urnak az előszót Taylor ur Auerbach-fordításához." /Ford.: Horváth J., Budapesti Szemle, 1936 aug./

A munkamegosztás módszere a későbbiekben is hasonló maradt, s a bizottság mindvégig népgyűlések, meetingek szervezésére, illetve cikkírássra összpontosította erejét. Működésének legsikeresebb szakaszában nem kevesebb, mint tizennégy lap vagy folyóirat közölte rendszeresen a tagok magyar szellemű írásait. A szándékosan félrevezető és rágalmazó osztrák híradások, valamint Szécheny Antal gróf forradalomellenes cikkeinek megcáfolására külön rovatot indítottak "A hét hazugságai" címmel. Érdekes megfigyelni, hogy egy alkalommal hogyan érvel Pulszky, amikor a "Habsburg civilizáció" szerepéről Vipan figyelmébe ajánl egy esszét. Soraiból széles látókörű, fejlett

polgári történelemszemléletére lehet következtetni. Levelében felsorolja a Habsburgok összes, valaha is birtokolt országait, s felteszi a kérdést: mit tettek ők az emberiségért, vallásért, haladásért, a civilizációért? Válasza: mindenhol felborították a közszellemet és a szabadelvű régi intézményeket - II. Fülöp Spanyolországban, II. Rudolf Csehországban, II. Ferdinánd Németországban és I. Lipót Magyarországon. Leírja, hogy a Habsburgok uralma mindenhol lázadást és forradalmat okozott /Bocskai, Bethlen, Thököly, Rákóczi/. Országaikban elhal a kereskedelem /Spanyolország, Belgium/, elsorvad a gyárpar. Majd befejezésül így folytatja: az irodalom, művészet nem gazdagodik, nem Bécs, hanem Weimar a német irodalom központja. Hollandia amint szabadabb lett rövidesen felemelkedett. A protestantizmust mindenhol leverik, a mezőgazdaságot elhanyagolják.

Palmerstonnak az a hajlandósága, hogy közvetítsen a bécsi udvar és Magyarország között azt mutatja, hogy a propaganda-bizottság nem dolgozott hiába és módszereik sem voltak rosszak. Pulszkyéknak ez önbizalmat adott és optimizmusra hangolta őket további munkájukban: egészen a fegyverletétel híréig változatlan erővel irtak, agitáltak, szerveztek. Pulszky Batthyány külügyminiszterhez és Kossuthhoz küldött június 16-i levelében - megalapozatlan optimizmussal - már küszöbön állónak tartja a magyar kormány London által történő elismerését, és arra hívja fel a figyelmet, hogy az oroszok ellen kivívott jelentékenyebb siker vagy legalább bátor kitartás nagy hatást gyakorolna a nyugati hatalmakra. Meggyőződése, hogy Anglia be fog avatkozni a háboruba, hiszen Palmerston mindig nagyon szívélyesen fogadja őt. Majd így folytatja: "...az angol nép szim-

pátiája napról napra növekedik, én eddig leginkább a középosztályra hatottam. A lapok, melyek kezemben vannak eddig, a radikálokön kívül, melyekkel összeköttetésben nem vagyok, mert nincs befolyásuk, a következők: Daily News /Cobden-párt/, Globe /Palmerston orgánuma/, Sun /félradikál/, Express /Cobden-párt/. Vasárnapiak: Examiner, Spectator, Observer, Douglas Herald; havi lapok: Blackwood /tory/ és Frazer /tory/; évnegyedi: Edinburgh Review /whig/. Mindezeket el kell látnom cikkekkel, a Standard of Freedomot is, ez vallásos lap. Mindezekre pénz kell, kérek tehát pénzt." /Horváth J.: A londoni magyar propaganda-bizottság 1849-ben. Budapesti Szemle 1936 aug. 146./

Meg kell jegyeznünk, hogy a propaganda-bizottság tag-sága nem volt mindig azonos összetételű. A megmaradt jegyzőkönyvek azt tanúsítják, hogy az alapítókon kívül több, éppen kinttartózkodó magyar vagy angol személy vett részt az egyes üléseken, illetve kapcsolódott be a bizottság munkájába. Egyebek között így találkozzunk később Kossuth küldötteinek: Bik-kessy ezredesnek, Wimmernek, Csernétonynak valamint Banfield ujságírónak a nevével; s július elején, angol barátjának, Sandfordnak társaságában maga Teleki is megérkezik Párizsból. Ez volt az az időszak, amikor Teleki már lemondott minden reményéről arra vonatkozólag, hogy Franciaországban bármiféle hatóság eredményt elérhet. Junius 13-án ugyanis szétverték annak a Hegypártnak a tüntetését, amelyre a legjobban számított. Resignáltságát csak fokozta, hogy nem értett egyet Batthyány Kázmér nemzetiségi politikájával, s ezután összes bizodalma az angolokba helyezte. Megérkezéséről Colloredo osztrák követ is tudomást szerzett, azonban tevékenységéről semmit sem tudott

jelenteni Schwarzenbergnek. Csupán arról számolhatott be, hogy még azok a lapok is támadják Ausztriát, mint a Globe vagy az Observer, amelyek a brit külügyi hivatal álláspontját szokták tükrözni. Colloredo mindössze annyit tehetett, hogy a jó fizetés fejében folytonosan osztrákpárti Times-ban magyarellenes nyilatkozatokat tétetett közzé.

A cári intervenció nyomása alatt a magyar kormány június végén kiáltványban fordult segítségért Európa "civilizált" népeihez külföldön szolgáló követein keresztül. A londoni magyar követség munkája eredményesnek látszott: parlamenti viták, éles kormányellenes támadások hosszú sora, s nagyszámu magyarbarát népgyűlés zajlott le júliusban Angliában. Pulszky és Teleki még mindig őszintén hittek az angolok fellépésében és elképzelhetetlennek tartották, hogy Palmerston ellen tudjon állni a közvélemény nyomásának és ne lépjen túl békeközvetítő ajánlatán. Kossuthhoz írott leveleikben /júli. 27.; aug. 7./ mindkét követünk - Teleki még augusztus elején is Londonban - kitartásra buzdít a közelgő elismerés fejében. Teleki is igen jó angliai tapasztalatokról számolt be, különösen Cobdent /a békepárt vezérét/ értékelte nagyra. Mindez abból következett, hogy mindketten túlbecsülték a népgyűlések tömegeinek erejét, ugyanakkor lebecsülték az ellenforradalmi beállítottágu angol kormány hatalmát.

Magyarországon a Függetlenségi Nyilatkozat után felmerült a gondolat, hogy a magyar trónra egy Koburg herceget, Viktória királynő Arthur nevű fiát ültessék. E tervre korábban Kossuth ismételten felhívta Teleki figyelmét. A Londonból érkező - pusztán optimizmusból fakadó - kedvező hírektől indit-

tatva Batthyány július 14-én Szegedről Pulszkyhoz küldött utolsó levelében többek között ezt írja: "...tettek kellenek, s kellenek Európa s Angolhon érdekében nem kevésbé, mint a miénkben. Attól tartanak-e, hogy a szocialistákkal kezét fogunk...? Ön ismeri legbelsőbb viszonyainkat, de mondhatom, hogy még a respublikának sincsen itt sem alapja, sem helye... Ha Anglia fellép, s nekünk független nemzeti állásunkat biztosítja, s más királyt nem tudna vagy nem akarna javasolni, s abban találna némi megnyugtatóst, hogy királyunk a bukott dinasztiából legyen, csak ne legyen Ferenc József, arra is tudnánk talán, vagy iparkodnánk rábírnunk a nemzetet, hogy ilyent fogadjon el. De most rögtön, vagy soha!" Majd tovább megy és még nagyvonalabb ajánlatot tesz: "Ha az angol kormány nem ellenzi, és ez Önnek a teendője lesz, maga Törökország állhatna egy szövetség elejére, melyhez Magyarország hozzácsatlakoznék, s Törökország, az oltalma alatt álló fejedelemségek, s Magyarország, ez főnntartván természetesen nemzeti függetlenségét, de föderátusa lévén a portának - ez olyan testületet kéneznék, mely bizony kipótolhatná Ausztria súlyát..."

A fenti idézet több összefüggésre világít rá. Jóllehet a levél Világos előtt már nem érte el Pulszkyt, de ha meg is érkezett, néhány napon belül hatályát veszítette. Mégis megtudjuk belőle, hogy a magyar kormány megértette Anglia politikai vezetősztályának félelmét a forradalmi eszmék terjedésétől és ezért a szükséges támogatás fejében esetleg hajlandó lett volna a királyválasztás jogát is átadni Londonnak. A másik ajánlat nincs ellentmondásban az elsővel, inkább tovább viszi azt. Az utolsó hónapokban a szabadságharc vezetői és maguk Pulszky-

ék is sokat foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy miképpen lehetne Törökországot, az orosz birodalom régi ellenségét beavatkozásra bírni Magyarország oldalán, arra való tekintettel, hogy a Porta is ki van téve a cári terjeszkedési politika veszélyeinek. Nagy-Britannia oroszellenes egyensúlypolitikájában Törökország is fontos tényezőnek számított, de ebben az időben már túl gyenge volt ahhoz, hogy eredményesen fellépjen a cár ellen. Mivel gazdasági és stratégiai jelentősége révén angol érdekeltség volt, Palmerstonon keresztül kellett megközelíteni.

Az a lépés, hogy magyar-török szövetség eszméjét terjesztették elő, arra enged következtetni, hogy Kossuth és külügyminisztere végre pontosan megértették, hogy Palmerston mit értett azalatt, hogy Ausztria európai szükségesség és a hatalmi egyensúly megőrzése lehetetlen, ha a helyét apró, független államok töltik be. Ezért javasolták tehát, hogy Ausztria szerepét ne elszigetelt Magyarország, hanem erős balkáni konföderáció vegye át, amely kiterjedésében a Kárpátoktól Konstantinápolyig, s Fiumétól a Fekete-tengerig ér el. Ilyen államszövetség, - úgy vélték - területének és lakosságának nagyságát tekintve minden bizonnyal felette állt volna Ausztriának, és Palmerston kelet-európai valamint közel-keleti politikájában is többet ért volna. Az elgondolás azonban tartalmilag mégsem volt haladó, mert szövetséget kötni az akkor már hanyatló, ázsiai despotizmustól szenvedő Törökországgal haladásellenes és reálpolitikailag is illuzórikus lett volna.

Ez a szövetségi terv a magyar vezetők utolsó, kétségbeesett külpolitikai erőfeszítésének megtestesülése volt. Arról, hogy az angol külügyi államtitkár hogyan reagált az aján-

latra - ha egyáltalán megkapta, - nincs tudomásunk. Mindenesetre benemavatkozási politikáján továbbra sem volt hajlandó változtatni, s a magyar ügyvel kapcsolatban követeit is semleges-ségre intette. Semlegességének célja julius végére az lett, hogy a Magyarországon harcban álló feleket arra bírja rá, hogy ne küzdjék végig a háborút, s ezzel se gyengítse a Habsburg birodalom önmagát. Éppen ezért augusztus 1-én követe által keményhangú intést intézett Schwarzenberghez, "ki saját országát a cárnak szolgáltatotta ki". Kiegyezésre, Magyarország igényeinek kielégítésére szólította fel és ezt azzal a jóslattal töltötte meg, hogy a Magyarország romjain felépített osztrák öszs-birodalom nem lehet hosszú életű. Ugyanaznap keltezett követi utasításában az angol kormány békeközvetítő ajánlközését jelentette be. Mindez azonban már teljesen hiábavaló volt, ugyan-is követe, az ultrareakciós Ponsonby csak a fegyverletétel után volt hajlandó azt átadni, és egyébként is, az adott katonai viszonyok között már ugysem segíthetett volna.

A londoni magyar követség és propaganda-bizottság tagjai augusztus végén értesültek a világosi katasztrófáról. No-ha az utolsó percig lankadatlan kitartással és optimizmussal dolgoztak, ezzel számukra is véget ért egy fejezet. Igaz ugyan, hogy a rákövetkező hetekben és hónapokban a magyar menekültek megsegítése érdekében több-kevesebb sikerrel még tettek lépéseket Palmerstonnál és az angol kormánynál - de ez már csak utójáték volt. Pulszky, akinek a szerepe könnyen nagyobb is lehetett volna, ha a bécsi udvar korábban elfogadja az angolok közvetítési javaslatát, munkatársaival együtt ugyszólván mindent elkövetett a brit uralkodó körök támogatásának elnye-

résére, mindhiába. Mint a magyar szabadságharc külföldön tevékenykedő reprezentánsa nem fegyverrel, hanem diplomáciai készségével, tudásával és tollával harcolt ugyanazért, mint megannyi honfitársa a csatatéren. A haza sorsának jobbra fordulását szolgáló őszinte tettvégytől áthatva, a polgári forradalom, a polgári átalakulás harcosaként járt el. A magyar ügy népszerűsítése közben öt hónap alatt jelentékeny tömegbázisra és támogatásra tett szert. Magyarország nemzetközi helyzetét tökéletesen felmérni azonban - miként a forradalom mellett kitartó, többi magyar liberális vezető - ő sem tudta. Mégsem az ő és elvbarátai hibája, hogy az angol arisztokráciának és nagybúrzoáziának - a fentebb leirt okok miatt - megingathatatlan álláspontját nem bírta megváltoztatni, jóllehet széles néprétegek rokonszenvét is megszerezte. Pulszky, Kossuthhoz hasonlóan, csalódott Angliában, mert polgári forradalmár lévén nem láthatta, amit Marx és Engels láttak, hogy az angol uralkodó osztály - akárcsak a francia - 1848-49-ben a cári uralkodó osztályhoz hasonlóan, alapjaiban már forradalomellenes és reakciós volt. Ellentéteiket ekkor még könnyűszerrel félretehették, s ezért nem jöttek számításba olyan tényezők, amelyek a forradalomellenes összefogásukat meggátolták volna.

Források és irodalom

Országos Széchenyi Könyvtár kéziratára - Pulszky levelezés.

PULSZKY FERENC: Életem és korom. Bp. 1958.

WALDAPFEL ESZTER: A forradalom és a szabadságharc levelestá-
ra IV. Bp. 1964.

TELEKI LÁSZLÓ válogatott munkái I-II. Bp. 1961.

HARASZTI ÉVA: Az angol külpolitika a magyar szabadság-
harc ellen. Bp. 1951.

HORVÁTH JENŐ: A londoni magyar propaganda-bizottság 1849.
Budapesti Szemle 1936. aug.

JÁNOSSY A. DÉNES: Great Britain and Kossuth. Bp. 1936.

WALDAPFEL ESZTER: A független magyar külpolitika 1848-49.
Bp. 1962.

AZ ARADI TIZENHÁROM NÉZETEI AZ 1848-49-es FORRADALOM

ÉS SZABADSÁGHARC DÖNTŐ FELADATAIRÓL

KÖRMENDY ÉVA V. éves történelem-országos szakos hallgató

A téma kimunkálására az inspirált, hogy az aradi tizenhárom tábornoknak az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban játszott szerepéről, a forradalom döntő feladatait illető állásfoglalásairól összefoglaló, értékelő munka napjainkig nem látott napvilágot. Különböző évfordulókra jelentek ugyan meg az egyes tábornokokról összegyűjtött publicisztikai jellegű írások, de ezekből általában hiányzik az egykorú források és a későbbi feldolgozások kritikai elemzése, illetve szembesítése a valósággal. A korszakra vonatkozó összefoglaló jellegű marxista művek pedig tesznek ugyan említést róluk, de csak mint az egyes események résztvevőiről, nem vizsgálva - mivel nem is céljuk - a forradalom és szabadságharc döntő fontosságú eseményeiről vallott nézeteiket, tetteik hátterét, mozgatórugóját. Dolgozatom tehát az említett feladatok megoldásához kíván - a lehetőségekhez mérten - szerény hozzájárulást nyújtani.

+ + +

Munkám első részében igyekszem összefoglalni a tizenhárom honvédtábornok életutját a forradalom kitöréséig. Megkísérlek következtetéseket levonni származásukat, foglalkozásukat és különösen a forradalommal való kapcsolatba kerülésüket illetően. Ebben a vonatkozásban a leglényegesebb tényező az, hogy ezekben a tisztekben is - miként a forradalmat vezető köznemességben - erősek voltak a legalitási illúziók: a márciusi törvényekre tett esküjüket azzal indokolták

az aradi vésztörvényszék, de önmaguk előtt is, hogy törvényes uralkodójuk parancsára cselekedtek. Mégis - függetlenül attól, hogy a meggyőződés, a becsület, a gyors előmenetel, vagy esetleg a megtorlástól való félelem miatt maradtak meg a honvédség soraiban - mind a tizenhárom tábornokról elmondható, hogy katonai képességeiktől, képzettségüktől függetlenül mindannyian becsülettel szolgálták az ügyet, amelyre esküt tettek.

Ezt követően a tizenhárom tábornoknak a forradalom és szabadságharc döntő mozzanataihoz való viszonyát vizsgálom, az aradi vésztörvényszék az e fordulatokkal kapcsolatos magatartásuk alapján szerkesztette meg ellenük vádiratát.

E vádirat fő pontjai az alábbiak voltak:

1. Miért maradtak a magyarok oldalán az október 3-i császári manifesztum után?
2. Miért maradtak a magyarok oldalán a schwechati csata után?
3. Miért maradtak a magyarok oldalán a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadása után?

Mielőtt az egyes vádpontok, illetve a tárgyalás részletesebb ismertetésére kitérnék, szükségesnek tartom felsorolni azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek jelentősen befolyásolhatták a bírósági eljárás végső kimenetelét, illetve a vádlottak vallomását. Ezek közül a leglényegesebbek:

- a. Hiteles okmányokkal igazolható, hogy a kérdéseket feltevő és jegyzőkönyvbe diktáló Ernst törzshadbíró tudatosan olyan válaszokat jegyeztetett

le, amelyekre hivatkozva könnyen kimondható a - Haynau által már előre elrendelt - halálos ítélet.

- b. Egyes kérdésekben - különösen amelyek alapján felségsértés vádja állitható - a tábornokok között előzetes megbeszélés történt a vallomások egyöntetőségének biztosítása érdekében.
- c. Attól függően, hogy melyik fél előtt tették le a fegyvert, vallomásukat nagy mértékben befolyásolta az orosz illetve osztrák - minden reális alapot nélkülöző, de a tábornokok szemében hihetőnek tűnő - ígéretekből bizakodás is.

+ + +

1. A kihallgatások során az első - jelen összefüggésben csak néhány mondat erejéig érinthető - lényeges kérdés, amelynek kapcsán igazolniuk kellett magukat, az október 3-i császári manifesztumhoz való viszonyukra vonatkozott. A vallomások e kérdésre vonatkozó része, azoknak egyéb forrásokkal való összevetése arra enged következtetni, hogy a tábornokok állásfoglalása a manifesztumot illetően nem volt egységes. Többségük tagadta annak ismeretét, mások a már említett törvényességre hivatkoztak, egyedül Damjanich mondta ki nyíltan, hogy a magyar alkotmányra tett esküje után már azt tartotta volna törvénytelennek, ha távozott volna a honvédseregből.

2. A kihallgatások második sarkalatos pontja a schwechati csatáról alkotott véleményük, az osztrák földön, az osztrák seregek elleni harcban való részvétel megindoklá-

sa volt. Az erre vonatkozó források összevetése, értékelése alapján megállapítható, hogy az általunk vizsgált tábormokokra - de talán az egész magyar hadsereg vezetésére is - jellemző, hogy lényegileg megőrizte - legalábbis nyomaiban, hatásai-
ban - a régi császári hadsereg szellemét, a dinasztiahűség gondolatát, amely tulajdonképpen érthető magatartás volt a hosszú, sokszor évtizedes - a császári-királyi hadseregben való - szolgálat után, és amelynek következtében nem csodálható, hogy a többség hallgatólagosan, kevesek nyíltan, de mindenképpen ellenzik, vagy inkább félnek volt hadseregük ellen idegen földön harcolni. E tiszték eddig megnyugtathatták magukat azzal, hogy csupán egy lázadó sereg leverésére indulnak. Most azonban, amikor a bécsi forradalmárokkal kellett volna összefogniuk, vonakodtak attól, hogy vállalják a Habsburgokkal való nyílt szembeszegülés látszatát, mert szemükben az már letérést jelentett volna a törvényesség talajáról. Ezt viszont semmiképpen sem helyeselhatték, hiszen mindenütt azt hangoztatták, hogy ők a király által is szentesített magyar alkotmányt védik.

3. A harmadik, talán legsúlyosabb vádpont a Függetlenségi Nyilatkozathoz való viszonyuk volt. Ha ugyanis bizonyítható a vádlottakról, hogy volt valami közük a detronizáció kimondásához, akkor ez mindenképpen /feltételezhetően/ pusztán a Habsburg-ház trónfosztása után a magyar hadseregben való továbbszolgálat ténye is/ elegendő a halálos ítélet kimondásához. Éppen ezért a vádlottak kerülték ezt a kérdést, illetve ha konkrét választ kértek tőlük erre vonatkozóan, akkor szinte egyöntetűen megtagadták a Nyilatkozattal való kö-

zösségüket. Azt állították, hogy a trónfosztásról csak Kossuth és környezete tudott, és senki mást nem kérdeztek meg sem annak kimondása előtt, sem utána. Vallomásuk szerint Görgey és környezete, tehát a hadsereg vezető tisztikara függetlenítette magát - a Kossuth által kiprovokált - a detronizációt kimondó nyilatkozattól, s a továbbiakban - mintha nem is lenne - tudomást sem vett róla.

Bizonyos fenntartásokkal ugyan, de a magukat menteni akaró vádlottak részéről ez az állásfoglalás talán még el is fogadható. Az erre vonatkozó szakirodalomban is olvashatunk azonban ilyen, illetve a lényegét tekintve hasonló jellegű kijelentéseket. A művek egynémelyike egyértelműen, minden pontosítás és különbségtétel nélkül - a hadsereg és a Függetlenségi Nyilatkozat vizsgálata kapcsán - kimondja, hogy a hadsereg /értve ezen Görgeyt és környezetét/ ellenezte a detronizációt, amelyről annak kimondásáig nem is tudott.

Nézetünk szerint azonban mind az utóbbi, mind a vádlott tábornokok által képviselt álláspont több szempontból is kifogásolható, mert:

- a. Görgey és környezete - amely valóban többnyire Kossuth-ellenes volt - nem egyenlő a hadsereggel, tehát ha Görgey és környezete ellenzi a Függetlenségi Nyilatkozatot, még nem biztos, /bár természetesen nem is kizárt/, hogy az egész hadsereg ellenzi azt.
- b. Kossuth - bár valóban nem végzett széles körű közvéleménykutatást a Függetlenségi Nyilatkozat kérdésében - ha minden egyes hadtest parancsnokának nem is, de Görgeynek mindenestre tudomására hozta tervét, sőt véleményét is ki-

kérte ez ügyben. Kossuth tehát nem önmagában eldöntve és csak szűk környezetét értesítve javasolta a Függetlenségi Nyilatkozatot. Az már más kérdés, hogy milyen érvekre hivatkozva, milyen körülmények között és kikre támaszkodva fogadtatta el azt.

- c. Ha feltételezzük is, hogy sem Görgey és környezete, sem a többi hadtest, sem az egész - volt császári tisztek által vezetett - hadsereg nem helyeselte a Habsburg-ház trónfosztását, akkor ennek a detronizációt ellenző rétegnek valahol, valamilyen formában véleményt kellett volna nyilvánítania - még ha nemlegeset is - a szabadságharc talán legnagyobb jelentőségű kérdésében. Hiszen nagyon nehéz a hadseregnek a forradalmi kormány olyan forradalmi intézkedését katonailag fedezni, pontosabban védeni, amelyről - állítása szerint - "tudomást sem vett". Igaz, hogy Görgey egészen más cél érdekében folytatta tovább a harcot a Függetlenségi Nyilatkozat kimondása után, mint azt Kossuth Görgey véleményéből - pontosabban hallgatásából - kivehette. És ez a nézetbeli félreértés az adott körülmények között már végzetes volt.

+ + +

A dolgozat a továbbiakban azt a kérdést elemzi, mennyiben fogadhatóak el Kossuth 1849. április 14-én Debrecenben hangoztatott, a detronizációt sürgető érvei: ti., hogy azt a hadsereg sürgeti, a nép követeli és mindehhez még a külpolitikai helyzet is kedvező. A források összevetésével, értékelésével igyekszik tisztázni a dolgozat: értesítette-e Kossuth a hadsereget formálódó tervéről, hogyan nyilatkoztak e kérdésben a tá-

bornokok, milyen csoportok alakultak ki a Kossuth - Görgey el-
lentét kapcsán, hogyan fogadta a hadsereg - különösen az álta-
lunk vizsgált tizenhárom tábornok - a Függetlenségi Nyilatko-
zatot, egyöntetű volt-e a hadseregben annak ellenére, ahogy ezt
például Görgey emlékirataiban, vagy az őt védő irások sokasága
egyértelműen, minden árnyaltság nélkül állítja.

A források tanubizonyosága szerint a Görgey környezeté-
ben tapasztalható Kossuth - és április 14. - ellenes hangulat
nem volt általános a hadsereg egészét tekintve. Görgey is el-
ismeri ezt a tényt április 29-én kiadott komáromi nyilatkoza-
tának megjelenését indokolva: " ... arra szántam - írja - hogy
általa a régi katonáknak az április 14. elleni elvi ellenkező-
sét megingassam, és hogy köztük és a hadseregnek a Független-
ségi Nyilatkozattal rokonszenvező többi része között közveti-
tőül szolgáljon."

STIEIER LAJOS a Függetlenségi Nyilatkozat pártján állók-
hoz sorolja Klapkát és Damjanichot, de hozzáteszi, hogy: " ...
ugy Klapka, mint Damjanich a nemzetnek olyan vezérei voltak, a-
kik nem a debreceni politika feletti kritikát tartották fő fel-
adatuknak, hanem a nemzet felszabadítását. Működésüket nem po-
litikai nyilatkozatokkal igyekeztek kidomborítani, hanem kato-
nai tettekkel ... " Hogy az aradi vértanúk melyik oldalon áll-
tak, nehéz megállapítani, hiszen a statériális haditörvényszék
előtt tett vallomásaikból sokat nem tudhatunk meg őszinte meg-
győződésükről. Damjanich, akivel Kossuth Törökszentmiklóson be-
szélt az olmützi alkotmány elleni nyilatkozatról, a hadbiztos
előtt azt állította, hogy "a Függetlenségi Nyilatkozat a had-
sereg hozzájárulása nélkül hozatott, ezért mi nem vagyunk fe-

lelősségre vonhatók". Magatartását némiképp magyarózta, hogy még hozzáteszi a következőket is: "... nemcsak én, de igen sokan még énkívülem is, akik soha azelőtt politikával nem foglalkoztunk, azt hittük, hogy mi voltunk az igaz ügy szószólóiban, hiszen az alkotmányra esküt tettünk". Leiningen, Kiss Ernő, Nagy Sándor, Aulich, Lázár sablonos nyilatkozatot tettek: nem kérdezték meg őket, elleneztek, de nem tehettek semmit. Pöltenberg - Görgey híve - megjegyzi, az biztos, hogy a Görgey-féle hadtest ellenezte, a többiről azonban nem tud. Végül is Lahner mondta ki, talán nem egészen véletlenül, hogy: "Sem én, sem más nem tiltakozott az április 14-i határozat ellen". Lahner e kijelentésének igaz voltát és általános érvényűségét más jellegű források is bizonyítják. Ennek alapján azt kell föltételeznünk, hogy az aradi vértanúk azok közé tartoztak, akik a hallgatóságos elismerést semmilyen elismerésnek nem tekintették, megnyugodtak abban, hogy az április 14-i nyilatkozat a hadsereg nevében semmilyen hivatalos hódolatban nem részesült.

Az aradi tizenhárom politikai álláspontja sok tekintetben megegyezett Görgeynek és környezetének felfogásával, egy vonatkozásban azonban gyökeresen különbözött attól. Görgeyék azért tagadták meg a Nyilatkozatot, mert a trónfosztásban a megegyezésre irányuló terveik meggyűlöletét látták, és olyan, a hadsereg iránti "felelőtlen merényletnek" tekintették azt, amely a törvényes kibontakozás, a békés megegyezés útját, lehetőségét. Bár az aradiak is ezt szerették volna elérni, amikor azonban ez az út bezárult, akkor hősiiesen vállalták vég-sőkig a harcot.

A következő fejezetben a tizenhárom tábornoknak a világi fegyverletételhez való viszonyát vizsgálom, nevezetesen azt: tudtak-e, illetve hozzájárultak-e a meghatározó jelentőségű döntés meghozatalához. A probléma kapcsán Görgey felelősségének kérdése is felmerül, természetesen csak abban a vonatkozásban, hogy mennyiben járultak hozzá Görgey lépései - egyebek közt a tábornokokhoz írott, a kapitulációra felszólító levelei, valamint az orosz cár feltétlen segítségére hivatkozó ígéretei - ahhoz, hogy a tizenhárom tábornok előtt is lezárult a szabad elvonulás lehetősége. Mivel Görgeyék megelégedtek a - teljesen indokolatlanul nagylelkűnek tartott - cári tisztikar ígéreteivel, ahelyett, hogy - a helyzetet objektíven értékelve - az osztrákokkal való tárgyalásokkal - a velenceiekhez hasonló, és az okmányok szerint a magyar forradalmároknak is kilátásba helyezett - kedvező feltételeket biztosítottak volna csapataik számára.

Görgey értékelése, teljes igazolása vagy elmarasztalása napjainkig tart. Az álláspontok különbözősége az aradi tábornokok véleményében is tükröződik. A két végletet a Görgeyt védő s benne végsőig bizó Leiningen, valamint a Görgeyt árulónak tartó Nagy Sándor József megállapításai fejezik ki a legillusztrisabban. Leiningen utolsó leveleinek egyikében írja: "Ne irj nekem többet kételkedésről és bizalmatlanságról Görgey iránt, mert akkor bennem kételkedel. Hagyd meg hitemet a férfiu nagy jellemében. Én nem tántorodhatom meg benne, de fáj nekem, ha kedvezőtlen hallok felőle." Nagy Sándor József a hadbiztos előtt tett vallomásában viszont így nyilatkozott: "Görgey ... árulója volt előbb az uralkodójának, majd

a hazájának, és végül a neki hűséggel viseltető hadseregének is.”

+ + +

Ha ezek után megkíséreljük egyfelől összefoglalóan értékelni a tizenhárom honvédtábornoknak a forradalom- és szabadságharcban játszott szerepét, jelentőségét, másfelől meghatározni haladó hagyományainkban elfoglalt helyüket, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

ami a szabadságharcban játszott szerepüket illeti, úgy véljük, hogy a kortársi irodalomban róluk kialakított mítoszt kritikailag felül kell vizsgálni, és szerepüket a történelmi valóságnak megfelelően kell értékelni.

Abból kell kiindulnunk, hogy a tizenhárom tábornok - ahogy azt vallomásaikban maguk is hangsúlyozták - elsősorban nem politikus, hanem katona volt. Ez egyuttal azt is jelenti, hogy önálló politikai elképzelése lényegileg egyikőjüknek sem volt, hogy árnyalati különbségeket nem tekintve - nagy általánosságban mindannyian a forradalmat és szabadságharcot vezető középnemesség politikai álláspontját vallották.

Ismeretes, hogy a középnemesség politikai arculatát az a sajátos ellentmondás jellemezte, hogy míg egyfelől mereven ragaszkodott a legalitáshoz, másfelől - ha nagyon felemás módon is - vállalta a forradalom vezetését.

Ez az ellentmondás még kiélezettebb formában jelentkezett a tábornokok gondolkodásában és magatartásában, hiszen mivel hadműveleteket vezettek a császári csapatok ellen gyakorlatilag ők kerültek szembe legközvetlenebbül és legélesebben a legalitás megőrzésének vagy megtagadásának problematikájával.

Legalitási illuzióik oly mérhetetlenül erősek, és azokhoz oly mereven ragaszkodnak, hogy amikor gyakorlatilag elhagyják a törvényesség talaját, a legalitás formális látszatát még akkor is igyekeznek megőrizni.

Vallomásaikat sem elsősorban a megtorlástól való félelem, hanem az a meggyőződésük motiválja, hogy mindvégig a helyes uton jártak.

Ez a vonás természetszerűleg nemcsak rájuk jellemző, hiszen a szabadságharc katonai vezetői szinte mind étestek a katonai eskükhöz való hűség és a nemzethez való hűség konfliktusán és többségük nem oldotta meg, csak áthidalta ezt a konfliktust azzal, hogy a vezetésükkel kiharcolt győztes csaták segítségével a békes megegyezés elősegítését támogatta, hogy a függetlenségi nyilatkozatot kimondató Kossuth-tal szemben többségük a váci nyilatkozatot magáénak valló Görgey álláspontjára helyezkedett. A tábornokok lényegileg tehát nem voltak forradalmárok, de mint a szabadságharc győztes csatáinak katonai vezetői tevékenységükkel nagymértékben hozzájárultak annak sikereihez. Egyáltalán nem rajtuk mulott, hogy a szabadságharc végül is elbukott, hiszen mint katonák becsülettel - esküjükhöz hiven - végig tartottak mellette.

Első megközelítésben rendkívül egyszerű, a mélyebb összefüggések árnyalt figyelembevétele alapján azonban meglehetősen bonyolult kérdés a tizenhárom aradi vértanu jelentőségének méltatása, haladó hagyományaink egészében elfoglalt - objektíven indokolható - helyének meghatározása. A tábornokok nem voltak ugyan forradalmárok, azonban történelmi szerepük a későbbi nemzedékek tudatában - éppen hősi haláluk miatt - szinte

forradalmárrá misztifikálódott. Ugy hisszük, hogy a nemzeti öntudat alakulásában játszott szerepüket, jelentőségüket nem sértjük azzal, ha ragaszkodva a történelmi igazsághoz, megállapítjuk, hogy elsősorban katonák voltak, akik viszont - bizonyos értelemben kevésbé forradalmi politikai nézeteik ellenére - ebben a minőségben a maximálisat adták amit adhattak, forradalmármódként vállalták a hősi halált. Ezért úgy véljük, az aradi vértanúk emlékének tiszteletben tartásához sem misztifikációra, sem deheroizálásra nincs szükség. Mindkét véglet hangsúlyozása nélkül is hősök voltak, olyan emberek, hazafiak, akik becsülettel teljesítették kötelességüket. Életük, tevékenységük, hősi haláluk az utókor tudatában szerves, elidegeníthetetlen részévé, még ma is elevenen ható erejévé objektiválódott a magyar közgondolkodásnak, nemzeti öntudatunknak.

A marxista történetfelfogás alapvető célja ebben a vonatkozásban éppúgy mint a nemzeti függetlenségi mozgalmak egyéb - gyakran ellentmondásos - mozzanataiban a valóság sokoldalú árnyalt feltárása és mind az esetleges fiktív értékek felnagyításának, mind a valóságos értékek devalválásának egyidejű kiküszöbölése. Ez a dolgozat szerény hozzájárulás kíván lenni az aradi vértanúk történeti szerepének ilyen szempontú vizsgálatához és a nemzeti múlt e bonyolult kérdéseinek hamisítástól mentes feltárásához.

Irodalom

1945 előtt megjelent összefoglaló művek

- GELICH RICHÁRD: Magyarország függetlenségi harca 1848-1849-ben, Budapest /1882/ 1-3. kötet
- B.J. /Breit József/: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. Budapest 1897. 1-3. kötet
- RÜSTOW J.: Az 1848-49-i magyar hadjárat története. Ford.: Vértesi Arnold és Áldor Imre, Pest, 1866. 1-2. kötet
- HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának története 1-3. kötet 2. kiadás, Pest 1871.
- MÁRKI SÁNDOR: Az 1848-49-ik évi szabadságharc története. /A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR X.k. Budapest, 1898./
- SZEKFÜ GYULA: Magyar történet. V.k. III.r. 1. fejezet. /Hóman Bálint-Szekfü Gyula/: Magyar történet 2. bővített, teljes kiadás. Budapest 1936./
- GÖRGEY ARTUR: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Budapest, 1911.
- STEIER LAJOS: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. Budapest, é.n.
- BARTHA ALBERT: Az aradi 13 pörének és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930.
- GRÓF LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY honvédtábornok levelei és naplója. Fordította és bevezeti Marczali Henrik, Budapest, 1900.

1945 óta megjelent, marxista összefoglalások

- RÉVAI JÓZSEF: Marx és a magyar forradalom. /Még az 1930-as évek első felében írta, de Magyarországon csak a felszabadulás után látott napvilágot a Marxizmus, népiesség, magyarság c. kötetben./ Budapest 1949.

- MÓD ALADÁR:** Pártharcok és a kormány politikája 1848-49-ben. /Forradalom és szabadságharc 1848-1849. Budapest 1948./
- SPIRA GYÖRGY:** A magyar forradalom 1848-49-ben. Budapest 1959.
- R.A. AVERBUCH:** A magyar nép 1848/49. évi függetlenségi harca és az orosz társadalom háladó erői. /Magyar-orosz történelmi kapcsolatok. Budapest 1956./
- UGYANÓ:** Forradalom és nemzeti szabadságharc 1848-49-ben Magyarországon. Moszkva, 1965. /oroszul/
- UGYANÓ:** A cári intervenció harca a magyar forradalom ellen. Moszkva, 1965. /oroszul/
- UGYANÓ:** A magyar nép szabadságküzdelme 1848-49-ben. Budapest 1970.
- WALDAFFEL ESZTER:** A független magyar külpolitika 1848-1849. Budapest 1962.
- HARASZTI ÉVA:** Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest 1951.

FRANCIAORSZÁG GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG KORÁBAN

BÖGRE ÁGNES V. éves történelem-francia szakos hallgató

A XIX. századi francia történelemnek az előzőtől élesen elkülöníthető korszaka a második császárság /1851-1870/.

Az 1848-as forradalom és a második köztársaság gazdasági szempontból szükségképpen nem jelenthettek kiemelkedő állomást. Bár az Ideiglenes Kormány hozott anorganikus gazdasági jellegű intézkedéseket /pl. nemzeti műhelyek/, de ezeket vagy eltörölték a forradalom után, vagy maguktól számolódtak fel.

A második császárság két évtizede azonban nagy jelentőséggel bír a francia gazdaság fejlődésében.

A gazdasági - ezen belül is főleg ipari - fellendülés fontos feltétele teremtdött meg az 1848-as forradalom eredményeképpen: a pénzburzsoázia mellé az ipari burzsoázia is hatalomra került, és így egységes osztályérdekeinek megfelelően az ipari fejlődést mozdíthatta elő.

Ettől kezdve az eddig főleg a gazdaság belső törvényeiből fakadó ipari tőkés fejlődés lényegében akadályok nélkül bontakozhatott ki, az állam és az uralkodó körök támogatását élvezve.

A közel 20 éves, első felében nyugodtnak mondható időszak kedvezett a gazdasági fejlődésnek. Ugyancsak a fejlődést segítette a kapitalizmus történetében 1849-1857 között világszerte tapasztalható gazdasági prosperitás is, ami Franciaországot sem hagyta érintetlenül.

Az ország gazdasági fejlődésének üteme a második császárság éveiben volt a leggyorsabb, összehasonlítva akár az 1848 előtti, akár az 1870 utáni fejlődési ütemmel.

Elsősorban az 1850-es években tűntek zavartalannak a politikai stabilitás nyújtotta lehetőségek. A hadseregre és a bürokratikus államgépezetre támaszkodó, lényegében tekintélyuralmi rendszer kezdetben megbénított és ígéreteivel leszerelt minden elégedetlenkedő mozgólódást és szervezkedést.

A második császárság kezdeti éveiben azok az erők - elsősorban gondolunk itt a parasztságra - amelyek hatalomra segítették III. Napoleont, még reménykedtek az ígéreték beváltásában. A kiábrándulás, a rendszertől való fokozódó elfordulás a 60-as években következett be.

Az ötvenes évek politikai szilárdságát a külpolitikai események is növelték. A krími háború, de főleg a párizsi béke után Franciaország a kontinens vezető hatalma lett, és Európa-szerte óriási tekintélyre tett szert.

A gyarmati hódítások is kezdetben eredményesnek bizonyultak. Befejeződött Algéria egész területének meghódítása és megindult Szenegál, Indokina, Annam gyarmatosítása. Ezek a sikerek szintén növelték Franciaország erőforrásait és befolyását.

A 60-as években azonban a napoleoni rendszer megingott. Az egyeduralommal szemben kibontakozó köztársasági mozgalmak megerősödtek, és a kapitalizmus előrehaladásával a munkásmozgalom is kezdett erős nyomást gyakorolni a rendszerre, főleg a Le Chapelier-féle törvény kényszerű eltörlése után.

A 60-as években jelentős külpolitikai kudarcok is gyengítették a császárságot. A tömegek sem látták értelmét és hasznát Napoleon külpolitikájának, aminek lényege a gyarmati terjeszkedés és az európai államok /pl. Itália és Németország/ bel-

politikájába való beavatkozás volt. Sikertelen maradt az 1858-60-as kínai expedíció is, de az 1861-67-es mexikói kaland még nagyobb kudarc volt.

A grandeur politika nemcsak társadalmi szempontból gyengítette a rendszert azáltal, hogy a tömegeket eltántorította mellőle, hanem pénzügyi szempontból is súlyos csapást jelentett az országra, mivel rendkívül sok pénzt vont el a kincstár-ból.

Az állam fokozatosan eladósodott, és a romboló pénzügyi helyzet csak tovább növelte a társadalmi feszültséget.

Mindezek szervesen hozzájárultak az 1870-es porosz-francia háború kimeneteléhez, Franciaország gyors vereségéhez. A háború és a Párizsi Kommün után egy új, a császárság kötött, tekintélyuralmi rendszeréhez képest fejlettebb államforma következett, a harmadik köztársaság. A gazdasági életben azonban ez nem hozott oly nagymérvű változást, mint a politikai életben. Ugyanis a második császárság időszakára esik a francia szabadversenyessé váló kapitalizmus kibontakozása, és amit itt a gazdasági életben meg-
alapoznak az a harmadik köztársaság alatt folytatható lesz. A szabadversenyessé váló kapitalizmust követheti a kapitalizmus második fejlődési szakasza, az imperializmus.

A kapitalista gazdasági fejlődést az állam kettős, látszólag egymásnak ellentmondó, de valójában összefüggő tevékenysége is segítette. Egyrészt meghirdette és az ötvenes évektől meg is valósította a gazdasági liberalizmus elvét és ezzel teret adott a szabadversenynek. Másrészt ebben a szabadabbá tett gazdasági életben az ipart lényegében protekcionista intézkedésekkel segítette. Az állami megrendelések, a közmunkák, Pá-

riza átépítése, a hadsereg fejlesztése stb. mind az ipar fejlődésének kedveztek, és erősítették a tőkés állásokat.

Bár a második császárság alatt a gazdasági előrehaladás legfőbb mutatója az ipar fejlődési ütemének gyorsasága, de az ipar mellett a többi gazdasági ág is nagy fejlődésen ment keresztül. Így az egész gazdaság általános előrehaladásáról és prosperitásáról beszélhetünk ebben a korszakban.

A gőzgépeket már a termelés minden fontosabb ágában alkalmazzák, ezáltal nőtt a termelékenység, valamint javult az előállított áruk minősége. 1850-től 1870-ig az egész gazdaságban használt gőzgépek lóereje 370 ezerről 1 millió 850 ezerre emelkedett,¹ és ez a több mint ötszörös emelkedés jól tükrözi a fejlődés ütemét a gazdasági élet egészében. Ugyancsak az általános fejlődés mutatója az is, hogy a nemzeti jövedelem 1848-tól 1869-ig 50 %-kal növekedett.²

Az 1851-1870 közötti francia gazdasági fejlődés részletesebb vizsgálatát a fő gazdasági ágak tanulmányozásával végezzük el.

Az ipar XIX. század elején meginduló fejlődését a második császárság alatt nagy lendületű folytatás követte. A hatalomra került ipari burzsoázia restauráció és juliusi monarchia alatt háttérbe szorított gazdasági érdekei immár akadályok nélkül felszínre kerültek, sőt domináns szerephez jutottak. A nagy arányú ipari fejlődést az említetten kívül még két tényező indokolta ill. segítette elő.

Az egyik a gyári termékek iránti igények megnövekedése, a másik a technika gyors fejlődése.

Az első szoros összefüggésben van a népesség növekedésével, va-

lamint az önellátó gazdaságok körének - bár lassu, de jelentős - összeszűkülésével. Franciaország lakossága a második császárság végére több mint 36 millióra növekedett,³ és ennek már igen jelentős hányada a piacról vásárolt iparcikket.

Az iparosok, gyárosok és fokozatosan a földtulajdonosok is új berendezéseket, gépeket alkalmaztak, vagy felújították a régiakat. Ez is az ipari termelést fokozta.

Az urbanizáció következtében is nőtt az ipari termékek iránti igény. A városokban élő egyre nagyobb számú lakosság kereskedelmi, közlekedési, szállítási, kulturális igényeinek kielégítésében az iparnak elsőrangú szerep jutott. Párizs Haussmann báró tervei alapján történő modernizálása bizonyítja ezt a tényt.

Az ipar fejlődését segítették - de egyben maga az ipar előrehaladása sürgette - az új technikai találmányok. Fontos újítás volt az új acélgyártási technológia kidolgozása az angol Bessemer /1856/, a német Siemens és a francia Martin fivérek /1866/ tervei alapján. A Bessemer és a Siemens-Martin módszer eltérő ugyan, de mindkettő az acéltermelés tömegessé válását segítette elő.

Más nyersanyagok felhasználásánál is alkalmaztak új módszereket, de ezek is, mint az új acélgyártási technológia csak a 70-es évektől lesznek jelentősebb hatással a termelésre.

A villamosenergia alkalmazására is folytak kísérletek már 1800-tól kezdve /ekkor fedezi fel Volt a galvánelemet/, de ipari célú felhasználása Európa-szerte minimális volt. Párizs világítását is ebben az időben még gázlámpákkal oldották

meg.

Szinte az egész XIX. században a gőz maradt a legfontosabb energiahordozó.

Az ipari termelés növekedését segítő tényezők áttekintése után nézzük meg kapacitásának és fejlődési ütemének konkrét jellemzőit.

A restauráció és a juliusi monarchia vizsgálatakor fontos mutatónak tekintettük az iparban alkalmazott gőzgépek számát és teljesítőképességét. Mivel a XIX. század a gőz százada volt még, ezért erre az időszakra nézve is a gőzgépekből indulhatunk ki.

A juliusi monarchia végén a francia iparban közel 3 ezer gőzgépet számoltak, és ez 1870-re több mint 27 ezerre emelkedett.⁴ Hasonló méretű növekedés mutatható ki a gőzgépek teljesítőképességénél is. Ugyanis 1850-től 1870-ig ötszörösére növekedett az iparban alkalmazott gőzgépek lőereje, 67 ezerrel 336 ezer lőerőre.⁵

A gőzgépekkel felszerelt üzemek számában is jelentős emelkedés mutatható ki. 1852-ben 6543 ilyen üzem volt és ez 1870-re 22851-re emelkedett, tehát itt is több mint háromszoros a növekedés.⁶

Fontos mutató az üzemek és az egész ipar koncentrált-sági foka is. A restauráció és a juliusi monarchia vizsgálatánál megállapítottuk, hogy a francia gyár ipar koncentrált-sága nem volt kielégítő 1848-ig Angliához, a gyár ipar mintaállamához képest. Ezt részben a hagyományos iparágak jellegével magyaráztuk.

A kisipari jellegű foglalkozások a második császárság idején is jelentősek maradtak, ezért a koncentráció még ebben az idő-

szakban sem /és tulajdonképpen a harmadik köztársaság alatt sem/ tudta úgy rányomni bélyegét a francia gazdasági életre, mint pl. Németországban vagy az Egyesült Államokban.

A koncentráció - éppúgy mint más országokban - először a nehéziparban indult meg. Ugyanis ez lényegesen nagyobb tőkebefektetéseket igényelt mint a könnyűipar, így szükségszerű feltétel volt a tőkekoncentráció.

Jelentős összpontosulási folyamat játszódott le a creusot-i Schneider-féle kohászati művekben, ahol a 60-as évek végén mintegy 10 ezer munkás dolgozott,⁷ míg máshol az ezer munkásnál többet foglalkoztató üzemek is ritkák voltak, bár már nem mentek olyan csodaszámra, mint a restauráció vagy akár a júliusi monarchia idején.

Az egyre fokozódó vasutépítkezések is jelentős tőkebefektetéseket igényeltek, így itt is fontossá vált a koncentráció. Míg 1852-ben a 3 ezer km hosszú vasutvonallal Franciaországban 24 különálló társaság rendelkezett, addig az 1860-as évek végére ezek a társaságok hat egyesülésbe tömörültek, és 1925-ig működtek.⁸

A francia ipar koncentrációját segítette az 1860. január 23-án kötött francia-angol kereskedelmi szerződés is. Ez több francia protekcionista vámot csökkentett, vagy teljesen megszüntetett. Mivel az angol termelési technika több iparágban is felülmulta a franciát, ezért a gyengébb vállalatok tönkrementek és csak a legerősebbek voltak képesek ellenállni az angol konkurenciának.

A szerződés révén megerősödött angol konkurencia a koncentráción kívül a francia ipar fejlődését is elősegítette, mivel a

gyárak csak termelésük növelésével és a készárak minőségének javításával és olcsóságával állhatták a versenyt. A francia ipar már volt olyan erős, hogy ez a konkurencia segítse, fellen- ditse, ne pedig elnyomja az ipart.

A második császárság éveiben a koncentrálódott ipar- egak vezetői, tehát elsősorban a nehézipari vállalkozók 1864- ben létrehozták szövetségüket, a Comité des Forge-t, amely már lényegében a nagyiparosok érdekeit képviselte. A szövetségen be- kül de Wendel és Schneider-Creusot töltötte be a hangadó sze- repet. A Comité des Forge azonban majd csak a harmadik köztár- saság, illetve az imperialista fejlődés csúcspontja időszaká- ban játszik jelentős szerepet.

A koncentráció kapcsán meg kell még jegyezni, hogy bár ez a folyamat lendületesebb volt mint a század elején, de nem érte el a század végének ipari koncentráció ütemét, még kevés- bé azt a fokot, amit a pénztőke koncentrációjában kimutatha- tunk már a második császárság idején. A pénztőke koncentráció- ja minden más területet felülmult, mind 1850-70 között mind pe- dig azt követően.

A szénbányászat alakulása is fontos mutatója az ipari fejlődésnek, mivel a szén volt az alapvető energetikai nyers- anyag a XIX. század folyamán. Enélkül nem létezhetett sem az ipar, sem a közlekedés.

Már említettük, hogy Franciaország nem rendelkezett olyan nagy szénvagyonnal mint pl. Anglia vagy Németország. Ez a szénben való szegénység majd most, az ipari forradalom kibontakozása idején fog problémát jelenteni az országnak. Ugyanis a növekvő ipari- és forgalmi eszközök, berendezések működtetéséhez a ha-

zai szénforrások nem voltak elegendőek. Bár a 60-as években megkezdődött a legjelentékenyebb francia szénmedencének, a Pas-de-Calais-i bányáknak nagyobb ütemű feltárása, de még így sem tudták az igényeket kielégíteni. Szükséges volt a külföldi, főleg angol és német behozatal.

Franciaország széntermelése 1860-1864 között évente átlagban 9,8 millió tonna volt, de ezzel a világ széntermelésében csak a negyedik helyen állt.⁹

Érdeemes összehasonlítani Franciaország széntermelését Angliáéval, amelynek ugyanezen négyéves időszak évi átlaga 84,9 millió tonna volt, és ezzel magasan uralta az első helyet a világ széntermelésében.¹⁰ Ebből is látható, hogy Franciaországnak nagyon komoly akadályt jelentett a szénhiány az ipari forradalma kibontakozásában.

A vastermelést is érdemes megnézni, mivel a vas, valamint az acél az egész gépipar és a szállítás alapja. Ezen a téren nem voltak Franciaországnak olyan nehézségei mint a szén esetében, mivel Lotharingiában volt a világ egyik legjelentősebb vasérclelőhelye. Csupán Anglia és az Egyesült Államok termelése haladta meg Franciaországét, és az Egyesült Államok termelésétől ebben az időben még alig maradt el. Ugyanis 1850-ben Franciaország 509 ezer tonna nyersvasat termelt az Egyesült Államok pedig 565 ezer tonnát.¹¹ 1870 körül már jelentősebb a két ország termelése közti különbség, de még nem volt olyan nagy mint 1870 után.

Németország vastermelése 1870 után fut fel. Ez szoros összefüggésben volt azzal, hogy Elzász-Lotharingia a porosz-francia háború után Németország kezére került, ami Németország erőforrá-

sait jelentősen növelte, Franciaországot viszont csökkentette.

A szén- és vastermelést segítette és ösztönözte az ötvenes évektől óriási ütemben fellendülő vasutépítkezés. A vasut Franciaországban már korábban is jelentős szerepet játszott, de a második császárság éveiben a francia gazdaság egyik fontos ágává vált.

Azon túl, hogy a szén-, vastermelést és a kohászatot fellendítette, a vasut másik jelentősége az volt, hogy összekötötte a nyersanyagforrásokat, termelési központokat és a fogyasztókat egymással. Így kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy Franciaország a második császárság éveiben kapitalista értelemben is gazdasági egésszé lett.

1850 után a nehézipar egyik fontos ágává vált a hadiipar. Napoleon expanziós, grandeur politikája nagy lendületet adott ennek az iparágaknak, és megteremtette a századvégi, XX. század eleji háborús készülődés haditermelési alapját. Az 1850-70 közötti időszakban bontakozott ki a Massif Central-ban - védett helyen - egy hadiipari telep, Saint Etienne központtal. A második császárság idején a fegyvereket, ágyukat, hadihajókat állami üzemekben gyártották, ebben az iparágban nagyon ritka volt a magánszektor. A fegyvergyártó magánipar csak vadászpuskákat, luxus-jellegű árukat, nem háborús fegyvereket készített.

Az állami szektor ily nagy szerepe szoros összefüggésben volt azzal, hogy a második császárság a háborúknak, külső hódításoknak, gyarmati terjeszkedésnek nagy jelentőséget tulajdonított, mindezek szorosan hozzátartoztak a rendszerhez, ellentétben a restaurációval és a juliusi monarchiával. Így az állami fenn-

hatóság és az állami ellenőrzés szükségszerű volt. A magánfegyvergyártás a porosz-francia háború után megnövekedett, de az állami szektor is jelentős maradt.

A nehézipar, nagyarányú fejlődése ellenére sem törte meg a könnyűipar elsőbbségét. Igaz, az 1850-es évektől kezdve a könnyűipar fejlődési üteme lelassult, de a nehézipar csak a monopolkapitalista szakaszban, tehát a XIX. század végén kerül az élre.

1865-ben is még 4,5:1 a könnyűipar és a nehézipar aránya Franciaországban,¹² de hasonló a helyzet Angliában és Németországban is. /Angliában 4:1, Németországban 2,3:1 az arány még a XIX. század végén is./

Franciaországban a könnyűipar fejlődését az is indokolja, hogy a könnyűipari jellegű iparágaknak nagy hagyományuk volt már a korábbi időszakokban is. Gondolunk itt a selyem-, pamut-, papíriparra, luxuscikk-gyártásra stb.

A francia ipar tehát 1850-1870 között óriási fejlődésen ment keresztül. Főleg a nehézipar fejlődési ütemét emeltük ki, ami korábban háttérbe szorult, és még fejlődési lehetőségei is csak szerény kezdetekben voltak meg. Most viszont, az állami támogatást élvezve, a szabadversenyos kapitalizmus, valamint az ipari forradalom időszakában akadályok nélkül bontakozhatott ki.

A vázolt nagyarányú ipari fellendülés ellenére Franciaország 1870-ben csak a negyedik helyen állt a világ ipari termelésében, bár az egy főre jutó ipari termelés tekintetében még a második volt. Lemaradása még nem olyan nagyméretű mint a XIX. század végére, XX. század elejére lesz. 1870-ben a világ ipari termeléséből 10,3 %-ban részesedik. Franciaországot meg-

előzi Anglia /31,8/, az Egyesült Államok /23,3/, valamint Németország /13,2/.¹³ Franciaország fokozatos lemaradása összefüggött a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének tényével. Lényegesen gyorsabban fejlődtek ugyanis azok az országok, amelyekben nemrégiben indult meg a modern kapitalizmus fejlődése, mint azok, ahol az iparosítás már a XIX. század elején megkezdődött. Az új kapitalista országok már a fejlettebb új technikát alkalmazták, amivel olcsóbban, többet, jobbat tudtak termelni. Franciaországban viszont már jelentős tőkék feküdtek műszakilag elavult berendezésekben. Tulajdonosaik ezekből is meg akarták szerezni a profitot, így a korszerűsítést nem siettették. Ezzel azonban csökkentették országuk iparának versenyképességét.

Franciaország viszonylagos lemaradását az is előidézte, hogy a pénztőke önálló szerepe ebben a korszakban is kiemelkedő, és a gazdasági aktivitás is inkább pénzügyi, mint ipari jellegű volt.

A mezőgazdaság fejlődése és jellege is módosította Franciaország gazdasági és ezáltal ipari fejlődésének képét. A nagyfokú ipari fejlődés ellenére Franciaországban a második császárság idején is a mezőgazdaság maradt a domináns gazdasági ágazat. Még 1871-ben is a lakosság több mint kétharmada élt a mezőgazdaságból, százalékban kifejezve 69,5 %-a.¹⁴ Franciaország a XIX. század folyamán a kisparaszti tulajdonországa maradt. A kis földtulajdonosok makacsul ragaszkodtak birtokukhoz, ami azonban egyre kevésbé nyújtott nekik biztos megélhetést. 1862-ben 2 millió parasztnak volt 1 hektárnál kisebb telke, közel 2,5 milliónak 1-10 hektár közötti gazda-

sága volt, 636 ezer család 10-40 hektár közötti területtel birt és csak 156 ezer parasztcsaládnak volt ennél nagyobb földtulajdona.¹⁵

Ez a földaprózódás az ipari fejlődésre is kihatott. Ugyanis a kisparaszti gazdaságok a városok növekvő élelmiszerszükségleteit nehezen tudták kielégíteni, valamint az ipari munkaerő-utánpótlást is akadályozták.

A föld szétaprózódottsága magára a mezőgazdaságra is károsan hatott, mivel késleltette a mezőgazdasági munkák gépesítését.

A második császárság éveiben nagy változás történt a mezőgazdaságban, és a változás a fejlődés irányába mutatott. A fejlődést elsősorban az ipari forradalom kibontakozása idézte elő, és ebben a vonatkozásban Franciaországban ellentétes folyamat játszódott le mint Angliában. Ugyanis míg a szigetországban az ipari forradalmat megelőzte egy óriási mezőgazdasági változás, agrárforradalom, addig Franciaországban az ipari forradalom volt a mezőgazdaság emeltyűje. Az ipar fejlődése tette lehetővé a mezőgazdaság intenzitásának növelését, a szerszámok tökéletesítését és a mezőgazdasági gépek tömeges alkalmazását. Növekedett a restauráció és a juliusi monarchia éveiben még elvétve található arató-, cséplő-, szénaforgató-, stb. gépek száma, bár az elmaradottabb vidékeken mint pl. Vendée-ben a kasza és a sarló még ellenálltak az újításoknak. A kémia és a vegyipar fejlődése a műtrágya elterjedését segítette elő. Természetesen, éppugy mint a restauráció és a juliusi monarchia idején a parasztság egy része még most is idegenkedett ettől az újítástól, de aki alkalmazta, és alkalmazni tudta, jelentős terménytöbbletre tett szert a többiekkel szemben.

A mezőgazdaság technikai fejlődése a parasztság társadalmi összetételére is jelentős hatást kezdett gyakorolni. A mezőgazdasági gépek, a műtrágya megvásárlásához ugyanis jelentős tőkére volt szükség. A kis parcellatulajdonosok nagy része azonban gazdaságuk jövedelméből éppen csak, hogy önmagukat és családjukat tudta eltartani, a gépek, a műtrágya megvásárlására már nem jutott pénz. Az új technikával dolgozó földtulajdonosokkal szemben nem bírták a versenyt, így vagy tönkrementek, bérmunkásokká lettek vagy, hogy tőkéhez jussanak, adósságba keveredtek. Ezáltal a kis- és nagy földtulajdon közötti szakadék a föld megosztásának viszonylagos stabilitása ellenére is megnőtt. Tehát a kisebb paraszti birtokok XIX. század elején említett, de akkor még nem katasztrófális hanyatlása a második császárság éveiben tovább fokozódott.

A parasztság helyzetének rosszabbodásával egyenes arányban nőtt a császárságból való kiábrándulás. Mint tudjuk III. Napoleon a parasztság szavazatainak segítségével jutott hatalomra, és a földműves lakosság illúziókat táplált az új rendszerrel szemben. A császárság azonban az ipari burzsoázia érdekeit képviselte, mivel az adott gazdasági helyzet, a szabadversenyos kapitalizmus időszaka ezt írta elő. A francia parasztság helyzetének rosszabbodása a kapitalista fejlődés előrehaladásának objektív következménye volt, a császárság jellegéből folyt. A juliusi monarchiához képest is nagyobb adóterhek elsősorban a parasztságot sújtották, így a kiábrándulás a parasztság részéről érthető, még akkor is, ha ismerjük ennek szükségszerű okait.

A császárság a hitelviszonyok megjavításával bizonyos

fokig segítette is a mezőgazdaságot. Kimondottan mezőgazdaságnak nyújtandó hitel céljából hozták létre 1852-ben a Credit Foncier-t, majd 1860-ban a Credit Agricole-t. A hitelek azonban lényegében a pénzburzoáziának jelentettek újabb haszonszorzót, valamint a jómódu parasztság huzott előnyöket a hitelélet fejlettségéből, mivel jelzálog alapján adtak hitelt. A kisparasztok pedig, ha kölcsönhöz folyamodtak, kiszolgáltatták magukat a bankoknak, és a csődbe jutás veszélye állandóan kísérte őket.

A hitelek révén egyes gazdaságok meg tudtak erősödni, de ennek a paraszti rétegződés további fokozódása lett a társadalmi következménye.

A második császárság a mezőgazdasági oktatás fejlesztésével igyekezett a mezőgazdaságot támogatni, amit a kor szükségletei, a gépesítés előrehaladása is megkívánt. A termelést ugyanis már nem lehetett csupán a hagyományos paraszti tapasztalatokra alapozni.

Még a második köztársaság hozta létre a l' Institut Nationale agronomique-ot, ami mezőgazdasági felsőoktatási intézmény szerepét töltötte be. Mivel azonban működéséhez sem elég jelentős, sem elég pénz nem állt rendelkezésre, hamarosan bezárta kapuit. Az ugyancsak a második köztársaság éveiben meginduló alsóbb fokú mezőgazdasági iskolák azonban, a tanfolyamok /ferme-école/ és az un. helyi iskolák /école regionale/ továbbra is működtek.

A mezőgazdaság fejlődéséhez jelentősen, mondhatnánk döntően hozzájárult a vasúthálózat kiépülése, ami az egész gazdaságot aktivizálta. Marc Bloch ezt írja a vasút szerepéről:

"A nagy és csodálatos mezőgazdasági forradalom csak azután játszódott le, amikor a vasuthálózat a mezőgazdaság szolgálatába lépett."¹⁶ A vasut révén a mezőgazdasági áruk hamar, könnyen és olcsón eljutottak a vásárlópiacra, kiszélesedhetett a mezőgazdasági termények kereskedelme és az ipari centrumok is rövid úton elérhették a mezőgazdasági központokat, vagy akár a periférikus központokat is.

A vasut révén a nemzetközi kereskedelem is kiépült és így a francia mezőgazdaság komoly vetélytársakra talált saját országában is. Az amerikai és a német konkurencia bebizonyította, hogy a francia mezőgazdaság az akkori világszinthez képest még sok kívánnivalót hagy maga után. Ezért a földbirtokosok a nagyobb arányú fejlesztés helyett a protekcionista vámok megerősítését követelték a 60-as évektől, tehát akkor, amikor a francia gazdaságban a liberális gazdaságpolitika, a szabadkereskedelem uralkodott.

A földbirtokosok által 1867-ben létrehozott Société des agriculteurs de France nevű társaság is ennek a követelésnek adott hangot, mintegy a mezőgazdasági protekcionizmus fellegvéra lett. Szerepe a harmadik köztársaság éveiben lesz jelentősebb.

A mezőgazdaság általános fejlődésének vizsgálata után nézzük meg a fejlődés néhány konkrét mutatóját.

Növekedett a gabonatermés mennyisége, ezen belül is a buza részaránya emelkedett főleg. Ez egyrészt a művelési technika javulásának, másrészt a bevetett terület megnövekedésének volt az eredménye.

Gabonából az 1852-61 közötti periódus évi átlagtermése 89 millió hektóliter volt, míg 1862-71 között az évi átlag elérte a

98,3 millió hektólitert.¹⁷

A búzával ellentétben a gabonán belül csökkent az árpa és a rozs vetésterülete. Ez utóbbié pl. 1852-től 1905-ig 2 millió 453 ezer hektárról 1 millió 269 ezer hektárra csökkent.¹⁸ Ez a jelenség összefüggésben volt az életkörülmények és a táplálkozás javulásával.

A szőlő már régtől fogva fontos mezőgazdasági termék volt Franciaországban. A szőlőtermesztés virágzása, főleg az ország déli részén, Languedoc-ban ebben a periódusban is folytatódott. Az ötvenes években csupán egy helyen, Côte d'Or-on volt jelentősebb szőlőkár a lisztharmat miatt. Ez egyes termeszőkeket eltántorított a szőlőtermesztéstől, mások viszont tökéletesítették a technikát pl. bevezették a kénezést és így növelni tudták terméshozamukat.

Ami az állattenyésztést illeti; növekedés mutatható ki a sertés-, szarvasmarha- és lóállományban, egyedül a juhok száma csökkent. Ez utóbbi jelenség oka egyrészt a legelőként használt ugar összeszükülése, másrészt a durva gyapju árának csökkenése volt.

A szarvasmarha- és sertésenyésztésnél az lett az elsődleges szempont, hogy a fajtát javítsák. A legjobban tejelő fajták Charentes-ban és Poitou-ban voltak, ahonnan kiváló minőségű vajjal és sokféle sajtot exportáltak.

A sertések esetében a hussertések számát növelték, mivel csak így tudták kielégíteni a városi lakosság húsigényét. /A városi lakosság lényegesen több sertéshúst fogyasztott mint a vidéki./

Az állattenyésztésben tehát általánosnak mondható fejlődésről beszélhetünk, mivel a fajta és minőség javítása lett

a fő szempont és az állatállomány mégsem csökkent.

A meginduló nagy mezőgazdasági fejlődés szoros összefüggésben volt az ország általános gazdasági növekedésével, a vasúthálózat kiépülésével, az életszínvonal viszonylagos emelkedésével és részben III. Napoleon politikájával is, akinek érdeke volt, hogy hatalomra segítő bázisát a parasztságot és vele együtt a mezőgazdaságot segítse.

A vázolt fejlődés azonban viszonylagos. A francia mezőgazdaság fejlődési üteme jelentősen lemaradt a német vagy az amerikai mezőgazdaság fejlődésétől. Felszereltségi színvonala nem tette lehetővé, hogy olcsón termeljen, ezért nem is bírta a növekvő külföldi konkurenciát.

A francia mezőgazdaság alig exportált, csupán luxus jellegű mezőgazdasági árukat /bort, pálinkát, vajat, sajtot/, és azokat is főként csak a közvetlen szomszédnak, Angliának.

Ez a viszonylagos fejlődés is azonban elég volt ahhoz, hogy a paraszti rétegződés, a kisparaszti parcella hanyatlása tovább fokozódjon. Ez a folyamat majd a harmadik köztársaság alatt fog még nagyobb méreteket ölteni, amikor a mezőgazdaság és az egész gazdaság tőkés átalakulása még magasabb szintet ért el.

Az előző korszak vizsgálatánál láttuk, hogy a pénzburzoázia milyen nagy hagyományokkal és befolyással rendelkezett Franciaországban. A második császárság éveiben az ipari fejlődés nagy üteme elhalványítani látszik a pénzügyi körök virágzását, de valójában a régi hagyományok 1850-70 között is folytatódtak. Sőt a kapitalizmus kibontakozásával megnőtt és kiszélesedett a pénzemberek meggazdagodási lehetősége, egyrészt a gazdasági élet minden területére kiterjedő hitelek, másrészt a pénztőke exportálása révén.

A bankok a XIX. század első felében elsősorban csak bankjegykibocsátással foglalkoztak, az iparnak, kereskedelemnek és főleg a mezőgazdaságnak nyújtott hitelek jelentéktelenek voltak. A bankok csak az államnak nyújtottak jelentősebb hitelt, gyorsabb és nagyobb hasznot biztosító visszafizetést és politikai befolyást remélve.

A XIX. század második felében, a kapitalista rendszer kibontakozása és virágzása idején a helyzet a bank- és hitelélet területén is megváltozott, éppugy mint a gazdasági élet minden ágában.

Az ipar fejlődése, a tőkés nagyvállalatok létrejötte, a vasútépítés kibővülése óriási tőkéket igényelt, amit csak a bankok tudtak kielégíteni. A kiszélesedett hiteltevékenység a bankoknak nagy hasznot biztosított, mivel a náluk elhelyezett szabad tőkéket jelentős kamat ellenében bocsátották a vállalkozók rendelkezésére. Bár ezek a kamatok már nem voltak olyan magasak, mint a XIX. század első felének uzorakamatái, de mivel több tőkét kölcsönöztek a haszon is nagyobb lett.

A bankok ekkor kezdték befolyásukat kiterjeszteni az ipari é-

letre, így a második császárság idején épült ki az inar és a bankok szoros kapcsolatának alapja, amiből majd a század végére kialakul a francia fináncnöke,

Az 50-60-as években megalakultak azok a bankok, amelyek már aktív szerepet játszottak a gazdasági életben. Ezek koncentrálódásából jött létre az a három vezető francia bank, amelyek a századfordulótól az "uzsorásimperializmus" jelképei lettek.

Az első beruházási bankintézmény a már említett Credit Mobilier volt, amit a Pereire fivérek alapítottak 1852ben. A bank elsősorban vasútépítkezések finanszírozásával foglalkozott, nemcsak Franciaországban, hanem az Osztrák-Magyar Monarchiában, Oroszországban, Olaszországban és Spanyolországban is. A Credit Mobilier-t az 1857-es világválság tette tönkre, amikor is a bank nem tudott osztalékot fizetni. Később bíróság elé is került spekulációi, tőzsdei üzérkedései miatt, amikre a válság után derült fény.

A mezőgazdasági hitelek kiszélesedését a már ugyancsak említett Credit Foncier de France nevű jelzáloghitel-intézmény segítette.

A külkereskedelmet az 1849-ben alakult Comptoir National d'Escompte de Paris /Párizsi Nemzeti Leszámitolási Fiók/ nevű bank aktivizálta kölcsönei révén. A bank a 60-as évektől jelentős pénzügyi segítséget nyújtott a francia külkereskedelemnek a piacért folytatott harcban.

Elsősorban az ipart, de a kereskedelmet is ösztönözte az 1859-ben alapított SociÉTé Générale de Credit /Általános Hitelegyesület/ nevű hiteltársaság, amely a francia tőke iparba való bevonásában kiemelkedő szerepet játszott.

Az 1863-ban létrejött Credit Lyonnais /Lyon-i Hitelin-tézet/ minden gazdasági ág finanszírozásával foglalkozott, és így óriási tőkét halmozott fel. Az imperializmus időszakában a Credit Lyonnais lesz az egyik vezető bank.

Az országon belül nyújtott hiteleken kívül a bankok meg-gazdagodásának másik forrása a tőkeexportból származó haszon volt. Franciaország ugyanis elsősorban pénztőkét vitt kölcsön formájában külföldre.

Az ország a XIX. század első felében még alig exportált tőkét. A második császárság idején azonban a világ második legnagyobb hitelező országává vált Anglia után. A Párizsban működő Ottomán Bank pedig közös angol-francia intézmény volt.

A tőke kivitel oka ebben az időszakban elsősorban az volt, hogy a hazai ipari befektetések - a fejlődés ellenére is - korlátozottak voltak.

A mezőgazdasági lakosság nagy száma és a parasztság szegénysége miatt viszonylag szűk volt a belső piac és így a vásárlói igények nem elég gyors növekedése korlátozta a termelés emelését.

Lenin ezt általánosan, más országokra vonatkoztatva is így fogalmazta meg: "... A tőke kivitel szükségessége abból adódik, hogy néhány országban a kapitalizmus "tulérett", és a tőkének /minthogy a mezőgazdaság fejletlen és a tömegek nyomorognak/ nincs elég tere <hasznot hajtó> befektetésre."¹⁹

A második császárság első felében a hazai ipar nagyiramu fejlődése, az ipari forradalom a tőkék jelentős részét lekötötték, ezért a tőke kivitel ekkor még, a későbbiekhez képest jelentéktelennek mondható. A 60-as évektől azonban - az említett okok miatt - már kevesebb tőkét investáltak otthon és ezzel párhuz-

zamosan nőttek a külföldi tőkebefektetések.

1855-ben Franciaország külföldi tőkebefektetése 3 milliárd frank körül mozgott és ez 1869-re 10 milliárdra emelkedett.²⁰

A második császárság éveiben a tőkeexport növekedési aránya kb. a nemzeti jövedelem növekedési arányával volt egyenlő, de a nemzeti jövedelem 1869-ben még kétszerese volt a tőkekivitelnek. /Nemzeti jövedelem 20 milliárd frank, külföldön befektetett tőke 10 milliárd frank./²¹

A francia tőkeexpánzió fő terei Európa elmaradott országai voltak, ellentétben Angliával, ahonnan elsősorban a gyarmatokra ment a tőke.

A tőkekivitel leggyakoribb formája államoknak vagy városoknak nyújtott kölcsön volt. Ezáltal a hitelező és az adós ország közötti kölcsönműveletek politikai befolyással kapcsolódhattak össze.

A második császárság éveiben tehát a bank- és hitelélet területén abban láthatjuk a legfontosabb változást, hogy a bankok gazdasági életben eddig játszott passzív szerepe aktívizálódott azáltal, hogy a letétbe helyezett tőkét hitel formájában a gazdasági élet minden ágába bevonták. Így egyrészt a gazdasági fejlődést segítették elő, másrészt tovább gazdagították a pénzburzoáziát, amely a fokozatosan meginduló tőkekivitelben újabb haszonforrásra talált.

A bank- és hitelélet terén a második császárság a fináncburzoázia kialakulását segítette elő és megteremtette szilárd alapjait - jobban mint a juliusi monarchia - a századforduló tájára kialakuló uzsoraimperializmusnak is.

A második császárság a tőkés kereskedelem számára is

virágzó korszakot jelentett. A tőkés kereskedelem - főleg a külkereskedelem - fejlődési lendülete olyan nagy volt, amilyen még egyetlen korszakban sem. A belső kereskedelem kiszélesedését a vasuthálózat fentebb vázolt kiépülése tette lehetővé. A vasut révén nagy mennyiségű áru olcsó szállítása vált lehetségessé, meggyorsultak a mezőgazdasági és ipari vidékek kereskedelmi kapcsolatai. A belső piac lényegében csak a második császárság alatt, a 60-as években alakult ki, és ebben, mint már említettük, a vasutnak elvitathatatlanul nagy szerepe volt.

A városokban megnövekedett lakosság áruigényeinek minél korszerűbb és minél szélesebb körű kielégítésére a magántőke megszervezte a kereskedelmi hálózatot.

A még ma is működő áruházak egy része a császárság éveiben jött létre. 1852-ben Aristide Boucicaut megalapította a Bon Marché-t, 1855-ben pedig a Louvre és a Printemps nyílt meg. Az áruházak életéről, üzleti tevékenységéről ad hiteles illusztrációt Zola *Hölgyek öröme* című regénye. Párizson kívül más városokban is alakultak modern áruházak, pl. 1866-ban Reims-ben az első élelmiszer-áruház nyitotta meg kapuit a vásárlók előtt.

A külkereskedelem fejlődési üteme a belkereskedeleménél is nagyobb volt. 1852-től 1868-ig a külkereskedelem értéke több mint másfélszeresére emelkedett.²²

Ennek elsősorban a szabadkereskedelem elvének győzelemre jutása volt az oka.

1815-től a negyvenes évekig Franciaországban az államhatalom csoportérdekeket támogató gazdaságpolitikája uralkodott. A negyvenes években kezdett a szabadkereskedelem koncepciója egyes, főleg ipari és kereskedelmi körökben utat törni. Ezt az idősza-

kot a konzervatív protekcionizmus és a szabadkereskedelem közti harc éveinek is nevezhetnénk. Ez a harc a második császárság idején dőlt el a szabadkereskedelem javára. Az első jelentős győzelem 1850-ben volt, amikor is a gabonavámokat csökkentették.

Az iparra csak 1860-ban terjedt ki a szabadkereskedelem, amikor is Franciaország kereskedelmi egyezményt kötött Angliával, Olaszországgal, Poroszországgal a szén, a fémek és a gépek behozatali vámjának csökkentéséről. Franciaországban elsősorban a kereskedők és a vasutépítési vállalkozók voltak a szabadkereskedelem hívei, akiknek érdeke volt az árak csökkenése és a forgalom növekedése. Az ipari vállalkozók már nem álltak egyértelműen a liberális gazdaságpolitika mellett. Egyrészt azért, mert a hagyományos gazdaságpolitikával védve voltak a külföldi konkurenciától, másrészt pedig a régi magas vámok megszünése csökkentette az áruk értékét ami a profit nagyságára is negatívan hatott. Főleg az Angliának tett gazdasági engedmények ellen lázadoztak, mivel elsősorban ezek csökkentették áruik versenyképességét a hazai piacon. Az ipari vállalkozók nem látták be és nem is láthatták, hogy a külföldi versenytárs megjelenése hosszabb távon serkentőleg hatott a hazai ipar fejlődésére.

A mezőgazdaságban sem nézték jó szemmel a szabadkereskedelem térhódítását, mivel - mint már említettük - a megnövekvő behozatal révén megmutatkoztak a francia mezőgazdaság gyengeségeirés az exportárakkal szembeni versenyképtelensége.

A modern protekcionizmus hívei, mint majd látni fogjuk a porosz-francia háború után érvényre juttatták érdekeiket, de a második császárság a szabadkereskedelem uralmát biztosította.

Külkereskedelmi kapcsolatok alakultak ki és élénkültek meg Franciaország ujonnan szerzett ill. régi gyarmataival is. A gyarmatok Franciaország számára is éppen úgy, mint a többi gyarmatosító országnak egyrészt nyersanyagforrás, másrészt felvevő piac volt.

Nyersanyag szempontjából azonban Franciaország nem volt annyira részorulva gyarmataira mint Anglia, mivel a francia ipar nem igényelt olyan nagy mennyiségű nyersanyagot mint az angol. A francia gyarmatok természeti adottságai ki is zárták lényegileg, hogy az anyaország a gyarmatok nyersanyagát felhasználja, mivel azok elsősorban olyan természeti kincsekkel rendelkeztek, pl. vassal, amiben az anyaország sem szenvedett hiányt. A francia iparhoz szükséges nyersanyagok viszont pl. a szén, a gyarmatokon sem voltak feltárható mennyiségben.

Az ujonnan meghódított gyarmatok mint Uj Kaledónia egyes részei, a szenegáli birtokok, Indokina stb. gazdaságilag még nem voltak kiaknázhatók, mivel egyelőre ezen területek teljes meghódítása és leigázása volt a fő feladat.

Másrészt a nagy távolság miatt a szállítás is költséges lett volna, mivel csak nagy mennyiségű ipari nyersanyag segített volna Franciaországon és ez a szállítási lehetőségek akkori szintjén nem volt megoldható.

A második caészárság gyarmatai egyébként is csak sejtetik a XIX. század végére kialakult óriási francia gyarmatbirodalom méreteit, bár a század elejéhez képest ezen a téren is nagy a növekedés.

Franciaország külkereskedelmi lendületét és az afrikai gyarmataival kiépülő gazdasági és politikai kapcsolatait segí-

tette az 1859-1869 között megépülő Szuezi csatorna. Ezzel könnyebbé vált Franciaország nyersanyagellátása és áruexportja is. A csatorna olcsó egyiptomi munkaerővel, de francia pénzen épült és ez óriási nyereséget biztosított a francia pénzügyi köröknek.

A csatorna távlati jelentősége mind gazdasági, mind politikai szempontból óriási volt. A Szuezi csatornán meginduló kereskedelmi hajózás révén kapcsolódott be újra a világkereskedelemben - a középkori levantei kereskedelem óta - Dél-Franciaország is. Marseille a csatorna megépítése után indult nagy lendülettel fejlődésnek.

A francia kereskedelem kiszélesedésének a gőzhajózás fejlődése is kedvezett. Hajózási társaságok alakultak, a régi magánvállalkozók háttérbe szorultak, mivel nem tudtak lépést tartani a fejlődő igényekkel. 1855-ben alakult meg a Compagnie générale maritime, ami 1861-től Compagnie générale transatlantique néven szerepelt.

A második császárság idején a francia kereskedelmi hajózás Anglia mögött, attól nem sokkal lemaradva, a második helyen állt.²³

A vázolt külkereskedelmi fejlődést Franciaország világkereskedelmi helyzete nem tükrözte kellőképpen. Ugyanis az ország százalékszerű részesedése a világkereskedelemből fokozatosan csökkent. 1850-ben 11,4 % a részesedése, 1860-ban 10,6 %, 1870-ben pedig már csak 9,8 %.²⁴ Ennek az volt a legfőbb oka, hogy a világkereskedelem nagyobb ütemben fejlődött, mint a francia külkereskedelem. Németország, az Egyesült Államok /amelynek részesedése a külkereskedelmi forgalomból még ekkor nagyjából megegyezett Franciaországgal/ és főleg az első helyen álló Anglia külkereskedelmi fejlődése sokkal lendületesebb volt

Franciaországnál. Ez az eltérés a századfordulóra még világosabban látható lesz.

A közlekedés fejlődésén belül a vasuthálózat kiépülését emelnénk ki.

Franciaországban a 60-as, 70-es években befejeződött a vertikális vasutvonalak kiépülése, amelyek Párizst kötötték össze a vidéki városokkal, falvakkal. Ezáltal megteremtődtek a vasut fő útőerei, amelyekkel a különböző vidékek, nyersanyagforrások, és termelési központok, ipari és mezőgazdasági centrumok egész közel kerültek egymáshoz. 1850 körül több mint 3 ezer km.²⁵ hosszú vasutvonallal rendelkezett az ország és ez 1870-re 17.929 km-re növekedett.²⁶

A közlekedés fejlődését az ipar és az egész gazdaság előrehaladása tette szükségessé, de a közlekedési hálózat széleskörű kiépülése vissza is hatott a gazdasági életre, további lendületet adva fejlődéséhez.

A második császárság korszakát mind politikai, mind gazdasági szempontból ellentmondások, törvényszerűségek és francia fejlődési sajátosságok tarkítják.

E periódus gazdasági és politikai életének rövid, de rendkívül tömör összegezését adta Marx A polgárháboru Franciaországban című munkájában:

"A császárság, melynek születési bizonyítványa az államcsíny törvényesítése az általános szavazati jog és jogara a kard volt, azt állította magáról, hogy a parasztságra támaszkodik, a termelő azon nagy tömegére, mely nincs közvetlenül belekeveredve a tőke és a munka harcába...

Uralma alatt a burzsoá társadalom minden politikai gondjától megszabadulva olyan fejlődési fokot ért el, amelyről maga sem álmodott. Ipara és kereskedelme óriási méreteket öltött; a pénzügyi szélhámosság kozmopolita orgiákat ült; a tömegek nyomora élesen elütött a pazar, tobzódó, aljas fényűzés pompájától...

Az államhatalom látszólag magasan a társadalom felett lebegve maga volt minden korrupciónak a melegágya. Saját rothadtságát és az általa megteremtett társadalom rothadtságát Poroszország szuronya tárta fel, Poroszországgé, mely maga égett a végytől, hogy ennek a rendszernek a központját Párizsból Berlinbe helyezze át..."²⁷

A második császárság ellentmondásosságát bizonyítja a következő összevetés: az egész kor gigantikus fejlődésről tanuskodik, Párizs a pénzügyi világ központja; a világkiállítások fejlett iparról dicsekednek.

Az egész világ fejlett, virágzó országnak hiszi Franciaországot. A porosz-francia háboru kirobbanásakor kevesen vártak po-

rosz győzelmet, és mégis, a kifelé erősnek látszó ország néhány nap alatt összeroppant Poroszország támadásától. Ez a tény pedig nem választható el a gazdasági és társadalmi összefüggésektől. Poroszországnak térre volt szüksége, hogy a franciaországihoz hasonló utat, a kapitalizálódás útját járja. Mivel ebben Franciaország akadályozta és a francia gazdasági fejlődés egyébként is ekkorra már lelassult, Franciaországnak törvényszerűen engednie kellett a történelem szükségszerű menetének.

Jegyzetek

1. KUCZYNSKI: A munkásosztály helyzete Franciaországban. 120.
2. G. ROUX: Napoleon III.
3. KUCZYNSKI: i. m. 152.
4. GUOTHFALVY DORNER ZOLTÁN: Franciaország ipara és iparpolitikája 1870-1914. 89.
5. GUOTHFALVY: i. m. 89.
6. KUCZYNSKI: i. m. 153.
7. Világtörténet 6. kötet 559.
8. G. ROUX: Napoleon III. 289.
9. J. CIEPIELEWSKI-I.KOSTROWICKA-Z.LANDAU-J.TOMASZEWSKI:
A világ gazdaságtörténete a XIX. és a XX. században 43.
10. J. CIEPIELEWSKI-I.KOSTROWICKA-Z.LANDAU-J.TOMASZEWSKI:
i. m. 43.
11. J. CIEPIELEWSKI-I.KOSTROWICKA-Z.LANDAU-J.TOMASZEWSKI:
i. m. 44.
12. BEREND T. IVÁN-RÁNKI GYÖRGY: Gazdaság és társadalom 27.
13. J. CIEPIELEWSKI-I.KOSTROWICKA-Z.LANDAU-J.TOMASZEWSKI:
i. m. 46.
14. AUGÉ-LARIBÉ: La revolution agricole 135.
15. J. CIEPIELEWSKI-I.KOSTROWICKA-Z.LANDAU-J.TOMASZEWSKI:
i. m. 71.
16. AUGÉ-LARIBÉ könyvéből kiemelt idézet i. m. 5.
17. LEVASSEUR: La situation agricole 158.
18. LEVASSEUR: i. m. 147.
19. LENIN: Összes Művei 27. kötet 342.
20. Az 1855-ös adat: KUCZYNSKI: i. m. 161.

Az 1969-es adat: LENIN: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka.

/Népszerű vázlat - Szikra 1949/

7o.

21. KUCZYNSKI: i. m. 159.
22. KUCZYNSKI: i. m. 124.
23. G. ROUX: i. m. 282.
24. KUCZYNSKI: i. m. 125.
25. KUCZYNSKI: i. m. 157. /kerekített érték/
26. KUCZYNSKI: i. m. 124.
27. MARX-ENGELS: A polgárhéboru Franciaországban.
Válogatott Művek /Szikra 1949./
I. köt. 500-501.

A GÖMBÖS-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJÁNAK EGYES KÉRDÉSEI A
MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM TÜKRÉBEN ⁺

LIPTÁK DOROTTYA IV. éves történelem-német szakos hallgató

A 60-as évek folyamán számos értékes mű jelent meg, melyben történészeink a Gömbös-kormány külpolitikáját közvetlenül, vagy közvetve behatóan elemzik. A téma vizsgálatánál számos egyező pont mellett, találkozunk olyan kérdésekkel is, amelyek megítélésében a kutatók eltérő véleménnyel vannak. A szakirodalom gazdagságára való tekintettel a dolgozatnak nem az a célja, hogy a Gömbös-kormány külpolitikájának minden egyes elemét behatóan tanulmányozza, mint inkább az, hogy szembesítse egyes kérdésekben a történészek által képviselt álláspontokat a tényekkel és kísérletet tegyen arra, hogy a vizsgált kérdésekben a történelem által igazolt megállapításokhoz jusson.

A Gömbös-kormány külpolitikája elemzésének egyik vitatott kérdése, mióta érvényesült a magyar külpolitikában a német orientáció egyértelműen és ezzel összefüggésben, mikor szorult a második helyre a kormány olaszbarát politikája. A Gömbös-kormány külpolitikájának másik szintén vitatott problémája Magyarország állásfoglalása az Anschluss-kérdésben, amely szervesen összefügg az előbb felvetett kérdéssel. A magyar történeti szakirodalomban abban a tekintetben térnek el egymástól a vélemények, mikortól támogatta Gömbös nyíltan a

---

⁺A debreceni Országos Tudományos Diákköri Konferencián a dolgozat a KISZ Központi Bizottság különdíjában részesült.

németek Anschluss-törekvéseit. Mindkét kérdés megválaszolása csak a nagyhatalmi politika összefüggéseibe illesztve lehetséges. - A harmadik vizsgált kérdés, annak a ténynek a megállapítása, mikortól ismerte fel a magyar kormány az ország katonai gyengeségét.

A vizsgálódás eredményei a három említett kérdésben:

1. A német orientáció a Gömbös-kormány külpolitikájában 1936. január 6. és 1936. július 11. között vált egyértelművé.
2. Az Anschluss-kérdésben ugyanebben az időszakban fordult a Gömbös-kormány egyértelműen a német álláspont felé.
3. A magyar kormányok lényegében véve már a trianoni békekötés óta tisztában voltak az ország katonai gyengeségével és nemcsak a Marseille-i merénylet óta ébredtek ennek tudatára.

+ + +

1932. október 1-én Gömbös Gyula került a miniszterelnöki székbe. A politikai vezetőréteg és az állami bürokrácia szélsőjobboldali csoportja eme - a belpolitikában totális és nyílt fasiszta diktaturára törő - vezérének négy rövid esztendő is elegendő volt ahhoz, hogy Magyarországot a külpolitikában végleg elindítsa azon az uton, amely egyenesen ahhoz vezetett, hogy az ország a fasiszta hatalmak oldalán lépjen be a második világháborúba.

Ez a döntő jelentőségű tény készíthette - többek között - történéseinket arra, hogy a 60-as évek folyamán számos értékes műben a Gömbös-kormány külpolitikáját közvetlenül, vagy közvetve behatóan elemezzék. Valamennyi szerző meggyezik abban, hogy a Gömbös-kormány külpolitikáját agresszív külpolitikaként kell értékelnünk, melynek alapvető célja a

status quo megváltoztatása és a trianoni béke széttörése volt.

Ez a revíziós politika azt jelentette, hogy Magyarország területi követelésekkel lépett fel Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ellen, és ennek következtében mereven elutasított minden lehetőséget, mely a kisantanthoz történő közeledést jelenthette volna.¹

A Gömbös-kormány céljainak megvalósítását abban látta, ha Magyarország a Dunától délre Olaszországra, s a Dunától északra Németországra támaszkodik, vagyis arra a két fasiszta hatalomra, mely szintén agresszív külpolitikát folytatott. Gömbös igyekezett Berlin és Róma közt a szorosabb együttműködést tőle telhetően segíteni és olyan létszatot kelteni, mintha a magyar külpolitika önálló volna. Ez a törekvés az ún. "konkurrens fasizmus" koncepció magyar változata volt.² Ez a közvetítő és egyensúlyozásra törekvő politika nem valósulhatott meg, ami azonban nem a Gömbös-kormány tevékenységén mulott. A megoldás Németország és Olaszország viszonyának alakulásában rejlett.

A Gömbös-kormány külpolitikájának másik jellemző tényezője volt, miként 1919 óta az előző kormányoké is, a legelvakultabb szovjetellenesség, melynek célja az volt, hogy Magyarország a szövetséges partnerek oldalán, alkalmas időpontban közreműködjék a szovjet rendszer megsemmisítésében.

A téma vizsgálatánál számos egvező pont mellett találkoztunk olyan kérdésekkel is, melyeknek megítélésében a kutatók eltérő véleményen vannak. Éppen ezért e dolgozatnak nem az a célja, hogy a Gömbös-kormány külpolitikájának minden egyes elemét behatóan tanulmányozza, mint inkább az, hogy rá-

világítson egyes kérdésekben a történészek által képviselt különböző álláspontokra.

Magyarország, mint ismeretes, a Gömbös-kormány működése alatt került a német külpolitika uszályába. Ezt elősegítette Hitler hatalomrajutása, akivel Gömbös már korábban is igen jó kapcsolatokat tartott fenn. Annak a kérdésnek megítélésében azonban, hogy a magyar külpolitikában mióta érvényesült egyértelműen a német orientáció, és ezzel összefüggésben mikor szorult a második helyre a kormány olaszbarát külpolitikája, történészeink eltérő nézetet vallanak.

KARSAI ELEK, Gömbös 1933. június 17-18-án Hitlernél tett látogatását jelöli meg határköként. Ennek a találkozásnak a szerepét úgy itéli meg, hogy "döntő jelentőségű volt a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikai vonalvezetésében, a magyar külpolitika - e találkozó után - végleg csatlakozott az agresszív német külpolitikai koncepcióhoz".³

ORMOS MÁRIA, RÁNKI GYÖRGY, PRITZ PÁL, ÁDÁM MAGDA és KEREKES LAJOS ellenben azt a nézetet képviselik, hogy Gömbös az 1933 júniusi találkozó során még nem fogadta el teljesen Hitler külpolitikai elképzeléseit, különösen ami a revízió kérdését illeti. Az olasz orientáció így továbbra is elsődleges maradt a magyar külpolitika vonalvezetésében. ORMOS MÁRIA megállapítja, hogy Gömbös berlini útja kétségtelenül a német orientáció megalapozását jelentette, de külpolitikánk további fejleményei megmutatták, hogy Magyarország ekkor még nem kötelezte el magát végleg Németországnak.⁴

BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY, Gömbös 1935 szeptemberi látogatását fordulópontnak tekinti. Ekkor ugyanis - meg-

állapításuk szerint - Gömbös hajlott arra, hogy Hitler - Magyarország irányában már korábban is hangoztatott - revíziós elképzeléseit elfogadja és ennek fejében a magyar kormány Jugoszlávia felé közeledést mutasson.⁵ BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY a magyar kormány részéről a német álláspont elfogadását olyan folyamatnak tekinti, mely 1935 őszén indult meg és 1936 folyamán tovább erősödött.⁶

PRITZ PÁL a kérdésről viszont Göring 1935 májusi budapesti látogatására, valamint Sztójay Döme berlini magyar követ 1936 nyarán a külügyminisztériumnak küldött jelentésére, továbbá Neurath német külügyminiszter 1937 júniusában tett budapesti látogatására hivatkozva úgy véli, hogy a Gömbös-kormány, valamint a Darányi-kormány is, egy ideig még nem fogadta el Németország koncepcióját a revízió kérdésében. Döntő változásnak ebben a kérdésben PRITZ PÁL csak Darányi 1937 novemberi németországi látogatását tekinti.⁷

ÁDÁM MAGDA, a kormánynak a német külpolitikához történő végleges csatlakozását 1936 őszére teszi. Gömbösnek 1935 szeptemberében Hitlernél tett látogatását, - melynek során a magyar kormány Jugoszláviával szemben támasztott eddigi revíziós igényeit mérsékelte úgy ítéli meg, hogy Gömbös az engedményt "csupán kényszerhelyzetben tette és esze ágában sem volt Hitlernek tett ígéretét megvalósítani."⁸ Ezt az érvelést alátámasztja Szabó László római katonai attasé 1936-ban kelt titkos feljegyzésével, mely szerint Olaszország győztesen kikerülve az abesszin háborúból, Jugoszlávia ellen támadást tervez, melybe a Gömbös-kormányt is bele kívánja vonni.⁹ A terv szerint Magyarországnak kellett volna az olaszokat fedeznie, és feltar-

tóztatnia Csehszlovákia és Románia esetleges közbeavatkozását.

ÁDÁM MAGDÁNAK, a fentiekre vonatkozó érvei helytállóak, Olaszország katonai erejét ugyanis az abesszin háború jelentősen megrendítette. Ezenkívül a magyar hadsereg sem lett volna képes ellenállni a feltételezhetően bekövetkező csehszlovák és román rohamoknak. Ezt egyébként a magyar kormány is így ítélte meg. A legdöntőbb érv azonban az, hogy Németország ellenére, ebben az időpontban már, sem Olaszország, sem Magyarország nem kezdetett volna háborút. Jugoszlávia megtámadása viszont éles ellentétben állt Hitler balkáni politikájának elképzeléseivel.

Ugy lehet, éppen ÁDÁM MAGDA helyes érvei mondanak el-
lent következtetéseinknek, vagyis annak, hogy a magyar külpo-
litikában az olasz orientáció döntő sulya csak 1936 őszén
szűnt meg. Olaszország ugyanis az abesszin háboruban annyira
meggyengült, hogy már nem volt képes diktálni a Duna-medence
politikáját. A Gömbös-kormány sem kockáztathatott ilyen, a né-
met érdekekkel szembenálló kétes kimenetelű kalandot. 1936 ő-
szén már nem beszélhetünk a magyar kormány részéről Németor-
szág és Olaszország közötti egyensúlyozó politikáról. Ekkor-
ra Magyarországon a német befolyás már egyértelműen előretört.

Ennek az állításnak az igazolására vizsgáljuk meg rész-
letesebben az 1935 ősze és 1936 ősze között lejátszódó nemzet-
közi eseményeket, mivel ezek a magyar külpolitika irányvonalá-
ra is döntő hatással voltak.

1935. október 3-án Olaszország hadat üzent Abesszini-
ának. Mussolini úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a nyugati ha-

talmak, vagyis Anglia és Franciaország, nem fognak kifogást emelni Olaszország eme lépése ellen. Ezt az elképzelését döntően a Lavallal létrejött megegyezésére alapozta. Az 1935. január 6-án született paktum egyik lényeges eleme a gyarmati kérdés rendezése volt. Ebben a szerződésben olyan megállapodásra jutottak, hogy Franciaország Szomáliában egy kisebb sávot átad Olaszországnak. Határkiigazítást fognak végrehajtani Libia és Egyenlitői Francia Afrika között. Egyezményt kötöttek a tuniszi olaszok jogi helyzetének rendezésére. Franciaország részéről azonban a legjelentősebb engedményt az jelentette, hogy a Dzsibuti-Addisz Abbeba-i vasutvonal francia tulajdonban lévő részvényeinek egy részét átengedte az olasz félnek. Ez azt jelentette, hogy Olaszország megkaparintotta azt a vasutvonalat, mely az olasz felvonulást és utánpótlást biztosíthatta Abesszinia ellen.¹⁰

Még sem eldöntött tény, hogy a Mussolini és Laval között folyó magánbeszélgetés során Laval szabad kezet adott-e Mussolininak Abessziniát illetően. Laval ezt határozottan tagadta, csak a gazdasági engedményeket ismerte el. Viszont Mussolini többször kifejtette, hogy Laval ebben a kérdésben teljesen az olaszok belátására bízta a dolgokat.¹¹

Laval valószínűleg tehetett olyan kijelentést, amellyel Mussoliniben azt a meggyőződést kelthette, hogy Franciaország az Abessziniába történő behatolást nem ellenzi.

Anglia, Franciaországhoz hasonlóan, mérséklő magatartást tanúsított az olasz-abesszin kérdésben. Londoni politikai körökben úgy vélték, hogy az európai status quo fenntartása Olaszország nélkül nem lehetséges. Ezért hajlottak a

kompromisszumra, nehogy esetleges határozott fellépésükkel Olaszországot a hitleri Németország felé tolják.¹² Ennek jelei már 1934 végén megmutatkoztak, amikor Olaszország részéről az Abesszinia elleni első határincidensek megtörténtek. Abesszinia panaszt tett ugyan a Népszövetségnél, de a két nagyhatalom gondoskodott arról, hogy a panasz ne találjon orvoslásra.

Mussolini tehát annak a tudatában kezdhette meg Abessziniába való behatolását, hogy maga mögött tudhatta Franciaország és Anglia hallgatólagos beleegyezését, vagy legalábbis pozitív semlegességét. Anglia 1935 nyarán még olyan hangokat hallatott ugyan, hogy nem fogja tétlenül nézni Olaszország agresszióját, de a gyakorlat megmutatta, hogy nem sokat tett ennek érdekében. Nem avatkozott be Abesszinia oldalán sem szárazföldi csapatokkal, sem hajóhadával, hogy elvágja a Földközi-tengeren az olasz utánpótlást. Sőt, 1935. december 9-én Hoare és Laval titkos egyezményt kötött, mely szerint Olaszország megkapja Etiópia kétharmad részét. A maradék, formálisan független Etiópia pedig Olaszország gyámsága alá kerül. A titkos egyezmény szövege viszont a sajtóban lelepleződött és ez a két politikus bukásához vezetett.¹³

A Népszövetség 1935. október 7-i ülésén szankciókat léptetett ugyan életbe Olaszország ellen, de ezek nem terjedtek ki katonai területre, csak gazdaságilag érintették Olaszországot. A hadiipar számára döntő fontosságú nyersanyagok behozatalát pedig továbbra is biztosították.

Mégis, Mussolini az angol és a francia kormány lépéseit nem a tolerancia jeleként értékelte, hanem kifejezetten úgy érezte, hogy Anglia és Franciaország az abesszin kérdés-

ben becsapta őt. Villani római magyar követnek a Duce kijelentette, hogy "ma már tisztán látja, mit ér a francia barátság."¹⁴ December végén pedig Mussolini azzal fenyegetőzött, ha a francia kormány nem lép fel a kőolaj-szankciók bevezetése ellen, mely Olaszországot nagymértékben sújtaná, felrugja az olasz-francia egyezményeket és kilép a Népszövetségből.¹⁵ Olaszország gondjait fokozta, hogy csapataik igen nehezen és súlyos áldozatok árán haladtak előre. Ezenkívül a lira árfolyama erősen esett, és így Olaszország gazdasági nehézségei szaporodtak. Ezek után Mussolini 1936 januárjában döntő lépésre szánta el magát.

Hitler az abesszin konfliktus első hónapjaiban visszahuzódó magatartást tanusított. Von Hassell római német követ ezt így foglalta össze: "Németország ugyan nem vett részt a Népszövetség által meghirdetett bojkottban, mert nem kívánja, hogy Olaszország és Mussolini fasiszta rendszere, mely a szovjettel szemben értékes hajtóerő, jelentékenyen meggyengüljön, de nem bánja, ha az orrára ütnek egyet. Ezt a leckét Róma megérdemli, azért az elbizakodottságáért, mellyel a többi hatalmat és különösen Németországot kezelte."¹⁶

Hitler a helyzetet úgy ítélte meg, hogy az Olaszország melletti nyílt kiállítás nem érné meg Németországnak azt, hogy Nyugat felé esetleg be kelljen csuknia kapuit. Különösen vonatkozott ez Angliára, hiszen az 1935 júniusában kötött német-angol flottaegyezmény révén a két ország között kialakult szivélyes viszonyt, Németország pozitív állásfoglalása Olaszország mellett, bizonyára nehezítette volna. Hitler óvatosságának oka az volt tehát, hogy nem volt meggyőződve Mus-

solini abesszin akciójának sikeréről és eleinte még nem tudta kiszámítani erre vonatkozólag Franciaország és Anglia reagálását. Kezdetben Hitler Olaszország felé az exportot ezért nem növelte. Erre az intézkedésre hatott Németország erőteljes felfegyverkezése is, ami jelentősen lekötötte gazdasági erejét. Hitler Genfben is tudtul adta, hogy Németország bizonyos mértékben a szankciós politika részese.

Hitler az események alakulásából fokozatosan megértette, hogy Olaszországnál jelentős eredményeket érhet el. Ezt a nézetét egyrészt Párizs és London magatartására alapozta, ahol a gyengeség jelei erősen mutatkoztak. Anglia ugyanis a fegyverkezés terén jelentősen elmaradt Németországtól, Franciaország határozott cselekvését pedig a belső erők széttagoaltsága nagymértékben akadályozta. Hitler tehát meggyőződhetett arról, hogy a két nagyhatalom nem úgy lépett fel Olaszország ellen, ahogy azt ő eredetileg várta.

A másik döntő lépést viszont Olaszország tette meg. Olaszország - korábban említett gyengesége miatt, - kezdte Ausztriával szemben vállalt kötelezettségét terhesnek érezni és megpróbált Németország felé közeledni. Ennek egyik jele volt az, hogy taktikai okokból megindította a Brenneren állomásozó csapatainak visszavonását.

Mussolini ennek a politikai változásnak leghatározottabb formában 1936. január 6-án adott hangot. Ulrich von Hassell római német nagykövettel folytatott beszélgetésében "az osztrák kérdésben 1933 óta képviselt álláspontját teljesen revideálta. Bizonyos érdeklődést még mutat Ausztria állami létének fenntartására, ha azonban Ausztria, mint for-

málisan feltétlenül önálló állam, gyakorlatilag Németország csatlósává válnék, neki semmi ellenvetése nem volna ez ellen."¹⁷

KEREKES LAJOS megvilágítja azokat a pragmatikus megfontolásokat, amelyek Hitlert 1933-ban arra kényszerítették, hogy eltűrje, sőt külszínre támogassa Ausztria függetlenségét, holott, mint ausztriai születésű, fanatikusan ragaszkodott az Anschlusshoz.^{17/a}

A Duce nyilatkozata meggyőzte Hitlert, hogy Mussolini számára "Stresa egyszer és mindenkorra halott", vagyis az abesszin válság lehetővé teszi, hogy esély nyíljon Németország terveinek reagálására, ami a Rajna remilitarizálását és a locarnoi szerződés széttörését jelenti.¹⁸

Február 22-én Mussolini ismét biztosította Hassellt arról, hogy Németországnak semmiképpen sincs félnivalója Olaszországtól. Abban az esetben, ha Németország a francia-szovjet ratifikációs szerződésre hivatkozva felbontja a locarnoi szerződést, Olaszország, Franciaországgal és Angliával nem fog együttműködni.¹⁹

Hitler Mussolini nyilatkozatából levonta a következtetéseket és 1936. július 11-én megkötötte a német-osztrák szerződést. Ausztria ezentúl külpolitikai lépésre csakis Németország jóváhagyásával szánhatta el magát és az osztrák náciakat is kénytelen volt bevonni az új kormányba. Egyidejűleg titkos megállapodás született Németország és Olaszország között, mely a Duna-térségben való együttműködést biztosította.

Az 1936. január 6. és július 11. között eltelt időszak eseményei egyértelműen kifejezik: Olaszország annyira

meggyengült az abessziniai háboruban, hogy kénytelen alárendelni magát Németország elképzeléseinek. Ez egyben azt jelentette, hogy a magyar kormány számára is megszűnt az egyensúlyozási politika lehetősége. Az egyik pillér, Olaszország, kidőlt. Így Magyarország külpolitikájában a német orientáció vált elsődlegessé.

Külpolitikánk megítélésének másik jelentős sarkköve Magyarország állásfoglalása az Anschluss-kérdésben, amely szervesen összefügg az előbb tárgyaltakkal. Ismeretes, hogy szubjektív hajlamaik szerint az akkori magyar politikai vezetők, Horthy, Gömbös és csoportja, sőt Bethlen is egyetértettek az Anschluss-szal. A politikai érdekek azonban egyelőre más állásfoglalásra készítették őket. A történeti szakirodalomban abban a területben térnek el a nézetek, mikortól számítható Gömbös nyílt szinvallása az Anschluss mellett.²⁰

KARSAI ELEK, Gömbös és Hitler 1933 júniusában lezajlott találkozásából arra a következtetésre jut, hogy Gömbös már ekkor "áldását adja az Anschlussra."²¹

Bethlen, akinek külpolitikai elveit Gömbös ekkor még hűen követi, már 1927-ben, Mussolininél tett látogatásakor erről a kérdéstről úgy nyilatkozik, hogy: "... az Anschluss, akár nem is tehet ellene semmit."²² Ezt az álláspontot fejezi ki Bethlen 1934. március 14-én a Pesti Naplóban megjelent cikke is, mely jól tükrözi a Gömbös-kormány véleményét is ebben a kérdésben. "Magyarországnak az osztrák kérdésben semlegességi álláspontot kell elfoglalnia mindaddig, ameddig nem teljesítik követeléseit a nagyhatalmak."²³

KARSAI ELEK véleménye szerint tehát a magyar kor-

mány hajlandó az Anschlusst támogatni, ha cserébe megfelelő ellenszolgáltatást kap.

ORMOS MÁRIA, a Gömbös-Hitler találkozó beszélgetéstervezetét elemezve a helyzetet szintén úgy itéli meg, hogy a magyar kormány az Anschlusst eladható kérdésnek tekinti, kedvező kereskedelmi egyezményért. A téma egészét tekintve viszont úgy vélekedik, hogy "változás a magyar kormány osztrák-politikájában a berlini ut után annyiban következett be, hogy míg korábban egyértelműen Dollfuss mellett állt, addig most Hitler ígérete alapján, - ami tudniillik a Gömbös féle általános koncepció megvalósíthatóságát illeti - elképzelhetőnek tartotta, hogy Ausztriában valamivel később választásokat tartsanak, s azok eredményeként keresztényszocialista-nemzetiszocialista koalíciós kormány alakuljon."²⁴

BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY az 1933 júniusi Gömbös-Hitler találkozóval kapcsolatban azt a következtetést vonja le, hogy "Gömbös az azonnali Anschluss ellen foglalt állást, viszont hangoztatta, hogy teljesen egyetért és támogatja az Ausztriával kapcsolatos jelenlegi német álláspontot,²⁵ vagyis választások útján egy nácibarát kormány hatalomra kerülését. BEREND és RÁNKI, Gömbös 1935 szeptemberi berlini látogatását értékeli úgy, hogy "az Anschluss kérdésében is megváltozik a korábban Olaszország és a római hármass egyezmény politikai céljait erősen tekintetbe vevő magyar álláspont. Gömbös nemcsak, hogy nem foglal állást az Anschluss ellen, hanem a megbeszélések során Németország támogatása is felmerül."²⁶

A kérdés magvát jól ragadja meg JUHÁSZ GYULA, amikor rámutat, hogy Magyarországnak az állásfoglalása a lényeges kül-

politikai kérdésekben döntően a német-olasz viszonytól függ.²⁷ Ahhoz tehát, hogy a Gömbös-kormány szerepét az Anschluss-kérdésben világosan meg tudja ítélni, ezen időszak német-olasz kapcsolatait kell tüzetes vizsgálat alá venni.

Berlin és Róma elképzelése 1933 nyarán még igen távol állott egymástól. A Duce ekkor még erősen ragaszkodott Ausztria függetlenségéhez, ami természetesen jelentősen befolyásolta a magyar kormány álláspontját is. Alátámasztja ezt Gömbös feljegyzése, Hitlerrel folytatott 1933 júniusi találkozásáról, melyben úgy véli, hogy "Hitler a többséget - tudniillik az ausztriai választásokon - ugysem kapja meg, - így módunkban lesz az önálló Ausztria gondolatát, amely Olaszországnak és Magyarországnak is célja, és megkönnyíti az európai helyzet kifejlődését is, továbbra is képviselni."²⁸

Ha figyelembe vesszük, hogy Gömbös eme feljegyzése abból a célból készült, hogy Kánya külügyminiszter számára támpontokat biztosítson Hory római magyar követnek adandó utasításokhoz, akkor Gömbös kijelentését úgy kell megítélni, hogy - mintegy közvetve - bizonygatni kívánja az olasz kormánynak: ha az ausztriai választások Hitler számára nem lesznek sikeresek, akkor a magyar kormány hallgatólagos hozzájárulását az Anschlusshoz semmisnek lehet tekinteni és Olaszország és Magyarország is visszatérhet ebben a kérdésben korábban képviselt álláspontjához.

Az Anschluss-szal kapcsolatos valóságos magyar álláspontról Gömbösnek 1933. június 19-én Hitlernél tett, a német pártkörök kezdeményezésére történt látogatása alkalmával kifejtett nézetei tájékoztatnak. Ekkor ugyanis Gömbös a követ-

kezőket mondotta Hitlernek: "A magyar közvélemény néhány évvel ezelőtt nem volt kedvezőtlen az Anschluss-kérdéssel szemben. A hangulatot nagymértékben megváltoztatta az elzárkózó német külkereskedelmi politika. A magyar mezőgazdasági körök rémülettel gondolnak arra az eshetőségre, hogy az Anschluss következtében az osztrák piacot is elveszithetik, aminek a magyar mezőgazdaságra katasztrófális kihatása lenne. A helyzetet lényegesen módosítaná, ha sikerülne a magyar-német viszonyt olyan bázisra fektetni, amely a magyar gazdasági érdekeket kielégítené. Egyébként Magyarország, sajnos oly csekély hatalmi tényező, hogy az Anschluss-kérdésben egyik irányban sem gyakorolhat nagyobb befolyást. Az osztrák-német viszony elmérgesedése magyar szempontból igen sajnálatos. Mindkét országgal jó viszonyban vagyunk és rendkívül fontos ránk nézve, hogy mindkettőjünkkel számos kérdésben, hol paralel érdekeink vannak, együttműködjünk." Majd kérdést intéz Hitlerhez: "hajlandó volna-e politikáját enyhíteni az osztrák kormánnyal szemben? ... Hogyan ítéli meg Hitler a jelenlegi német-olasz kapcsolatokat és fejlődésüknek kilátásait?"

Hitler erre azt válaszolta, nem gondol az Anschlusra, de kitart az ausztriai új választások mellett és azok után a nemzetiszocialisták és a keresztényszocialisták képviselőiből alakítandó koalíciós kormány követelése mellett, Ausztriával kapcsolatban közös a német-olasz-magyar érdek. Csak amiatt ragaszkodik a nemzetiszocialisták részvételéhez az osztrák kormányban, hogy kellő biztosítéka legyen arra, hogy Ausztria nem orientálódik Franciaország vagy a kisantant felé. Kijelentette azonban azt is, hogy Dollfussban nem bizik. Gömbös azzal a meg-

győződéssel távozott Berlinből, hogy Hitler és Dollfuss között megegyezés nem lehetséges. Új választások esetén pedig Dollfuss nem maradhat többé az osztrák kormány élén.²⁹

Jelentős részben, bár az előzőkből kitetszően, nem bizonyult teljesen helyesnek ORFOS MÁRIA, továbbá BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY véleménye.

KARSAI ELEK feltételezését, már tudniillik azt, hogy a Gömbös-kormány elvileg nem ellenzi az Anschlusst, csak az időpontot nem látja még erre alkalmasnak, - Gömbösnek az 1934-es római osztrák-olasz-magyar szerződés létrehozásakor tett kijelentése látszik igazolni, amely szerint Magyarország ugyan egyetért Ausztria függetlenségével, de nem tehet lépéseket Németország ellen, mert revíziós igényeinek támogatásában feltétlenül szüksége van rá.³⁰ A római hármasségyezmény megkötése azonban kétségtelenül Ausztria függetlenségének a megerősítését jelentette. Míg azonban Mussolini és Dollfuss, Ausztria önállóságának jelentőségét emelték ki, addig Gömbös; mindenáron a németeknek a szerződéshez való csatlakozását szorgalmazta.³¹ A londoni olasz nagykövet jelentése is beszámol arról, hogy Mussolininek igen nagy erőfeszítésébe került, míg Gömbös hozzájárult a politikai szövetség megkötéséhez, mivel a magyar miniszterelnök a revízió miatt erősen ragaszkodott a németek bevonásához. Az a tény azonban, hogy Magyarország kormánya, - ellenvetései ellenére - aláírta a római szerződést, vagyis engedett Mussolini politikai nyomásának, mutatta, hogy Gömbös hajlott ugyan arra, hogy engedjen Hitlernek az Anschluss kérdésében, de ezt ekkor még nyíltan Mussolini miatt nem tehette meg.

1934. június 14-én Velencében találkozott először a két fasiszta hatalom vezetője. Ekkor még az erőviszonyok a Ducénak kedveztek és elutasította Hitler ajánlatát az ausztriai népszavazásra vonatkozólag. Figyelmeztette Hitlert, ha továbbra is nyomást gyakorol Ausztriára és folytatja izgatásait, ez negatív hatással lesz a két ország viszonyára.³²

A Mussolini és Hitler között kialakult feszült viszonyt tovább élezte június 25-én Dollfuss osztrák kancellár meggyilkolása. Mussolini a puccs hírére két hadtestet vont össze a határon. Táviratban erősítette meg Ausztria függetlenségét és teljes katonai támogatást ajánlott fel. Ezzel szemben Gömbös a 8 órai Ujságban olyan cikket jelentetett meg, amely Németország nyilvánvaló felelősségét az akcióban egyetlenegy szóval sem emlegette. Gömbös július 26-án Colonna olasz követnek kifejtette, hogy helyteleníti az olasz csapatösszevonásokat és a Németországgal való együttműködés szükségességéről beszélt.³³ Érthető volt a Gömbös-kormány aggodalma, mivel Olaszország esetleges lépései miatt úgy érezte, hogy külpolitikánknak a tengelye inoghat meg. Számára Ausztria függetlensége nem sokat jelentett. A lényeg az volt, hogy az általa hón óhajtott Berlin-Róma tengelynek semmi sem álljon utjába.

1934 augusztusában Schuschnigg, az új osztrák kancellár Firenzébe látogatott. Mussolini itt ismét felajánlott az osztrákoknak nagymennyiségű hadifelszerelés-szállítást és gazdasági támogatást, valamint újból demonstrálta Ausztria függetlenségét.

Novemberben pedig még Gömbös tárgyalta a Ducével. Elő-

zólég azonban a marseillei merénylet válságos helyzetbe sodorta a magyar kormányt. Mussolini tehát jelentős helyzeti előnyben volt Gömbössel szemben. Ezt a tényt megfelelően ki is használta, hiszen Magyarország a marseillei ügyben csak Olaszországtól várhatott segítséget. Mussolini és Gömbös ismét megerősítette a római egyezmény szellemét és Ausztria függetlenségét. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy Magyarország kormánya egy percig is lemondott volna a német vonalról és a közvetítés lehetőségéről.

1934 vége felé új szelek kezdtek fújdogni az olasz külpolitikában. Megindult a közeledés Olaszország és Franciaország között. A tervezett szerződés fő pontja a gyarmati kérdés rendezése volt, bizonyos francia engedmények nyújtása, Mussolini afrikai behatolásának elősegítésére. Másodrangú kérdés volt a Duna-medence rendezésének ügye. A francia-olasz dunai paktumtervezet a Népszövetség keretében kívánta a kelet-európai államok ügyét rendezni, olyan egyezmények megkötésével, melyek garantálják az érdekelt országok területi integritását, a belügyekbe be nem avatkozást, és megakadályozzák a politikai rendszerek erőszakos megváltozását. A dunai paktum tervét azonban az osztrák kormány igen kevésnek találta Ausztria függetlenségének biztosítására, míg Gömbös váltig azt hangoztatta, hogy Ausztria függetlenségét csakis a nagyhatalmak hivatottak szavatolni, köztük természetesen Németország is.³⁴

Mussolinit mindez nem befolyásolta abban, hogy Gömböstől függetlenül, 1935. január 7-én megkösse a szerződést Lavalal, vagyis elfogadja a francia dunai paktum tervet. Mussolini mindenáron szabadkezet akart kapni Abesszinia ellen, s

ugy gondolta, az európai kérdést "pihentetni" addig, ameddig az abessziniai háboruból győztesen nem kerül ki. Mielőtt azonban még elindította volna a hadjáratot Abesszinia ellen, szerette volna Olaszország helyzetét Németországgal szemben biztosítani. Roatta, az olasz hadsereg kémelhárítási főnöke 1935 júliusában Budapesten közölte, hogy rövidesen Berlinbe fog utazni, mivel a Duce enyhíteni kíván az olasz-német viszonyokon. Ennek feltétele azonban Ausztria német részről való függetlenségének elismerése volt.³⁵

Az abesszin események mutatták, hogy Mussolini már nem nagyon szabhat feltételeket. A Ducénak szüksége volt Németország támogatására, és ennek elnyeréséért neki is nyújtania kellett valamit. Ez pedig a Duna-medencéből való politikai visszavonulás volt, ami egyben Ausztria függetlenségének feláldozását is jelentette. Világosan kifejezi ezt Mussolini és von Hassell, már korábban említett, 1936. január 6-i beszélgetése, melyben a Duce gyakorlatilag lemondott az önálló Ausztria szavatolásáról,³⁶ valamint a Mussolini egyetértésével június 11-én megkötött német-osztrák szerződés.

Schuschnigg a helyzetet úgy fogta fel, hogy mindez csak átmenet. Ha Olaszország győztesen fejezi be az abessziniai háborút, ismét nagyobb teret tud szentelni az osztrák kérdésnek, ami Ausztria megerősödését is jelentheti. Olaszország azonban ekkorra már gyakorlatilag levette a kezét Ausztriáról, ami azt jelentette, hogy a magyar kormány elől is elhárult az akadály, hogy az Anschlusst nyíltan is támogassa.

Annak, hogy a Gömbös-kormány külpolitikai elképzelé-

seit megvalósítsa, egyik elengedhetetlen feltétele volt, hogy Magyarország ütőképes hadsereggel rendelkezék. Mind a Bethlen, mind a Károlyi-kormány, és természetesen a Gömbös-kormány számára is világos volt, hogy a revíziós terveket csak háborúval lehet megvalósítani. Éppen ezért úgy tűnik, nem érdektelen, ha ezek után a Gömbös-kormány katonapolitikáját vesszük rövid vizsgálat alá.

Mint ismeretes, 1934. október 9-én Marseille-ben meggyilkolták Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. A nyomozás szálai - többek között - Magyarországra is vezettek. Ennek következtében a végsőig kiéleződött a jugoszláv-magyar viszony és esetleges háború kitörése sem tűnt lehetetlennek.

ÁDÁM MAGDA ezzel kapcsolatban a marseillei merénylet után kiéleződött háborús helyzetet úgy ítéli meg, hogy tulajdonképpen ez döbhentette rá a katonai vezetőket arra, hogy Magyarország alkalmatlan a hadviselésre. Ezt a véleményét azzal indokolja, hogy közvetlenül a merénylet után a Gömbös-kormány támadólag lépett fel Jugoszlávia ellen és a sajtó útján erőszakos akciót helyezett kilátásba. Azonban, mivel látta, hogy a helyzet komolyra fordul és a háborús veszély közelsége kézzelfoghatóvá válik, a támadó hang mérséklődött és csak politikai téren kívánták a merénylettel kapcsolatban felmerült vádakát elhárítani.³⁷

A magyar hadsereg alacsony létszáma, gyenge felszereltsége miatt valóban alkalmatlan lett volna Jugoszlávia ellen háború viselésére, de - véleményünk szerint - ezzel a ténnyel a magyar katonai vezetők már Marseille előtt is tisztában voltak.

A trianoni békeszerződés 35 ezer főben szabta meg a hadsereg létszámát. Tilos volt páncélos harci eszközöket és repülőgépeket gyártani és vásárolni, valamint a könnyű fegyverek létszámát is korlátozták. A magyar kormány azonban az első perctől kezdve lépéseket tett annak érdekében, hogy e korlátokat tullepje. Olaszország már 1920-ban, a trianoni béke aláírásának hónapjában vállalta, hogy fegyvert szállít Magyarországnak. Ez azonban még a Monarchia idejéből, az első világháború során ottmaradt fegyverekre vonatkozott.

1927 májusában lejárt a Szövetségi Ellenőrző Bizottság tevékenysége, melynek feladata a fegyverkezés korlátozásának ellenőrzése volt. A Bethlen-kormány ezután megkezdte az előkészületeket a hadsereg fejlesztésére és megfelelő fegyverzettel való ellátására, melyről az 1927-28. évi koronatanácsi üléseken döntöttek.³⁸ Ennek nyomán a honvédelmi miniszter elrendelte az általános védkötelezettség fokozatos bevezetését. 1928-ban megindultak az olasz fegyvercsempészési akciók is Ausztrián át, melyek azonban sorra lelepleződtek. 1929-30-ban a kormány harckocsikat és repülőgépeket rendelt Olaszországtól.

Azt, hogy a magyar katonai vezetés mennyire tudatában volt a hadsereg gyengeségének, mutatja az, hogy mindent megtett az egyenjogúsítás elnyerése érdekében. 1931 márciusában német, osztrák és magyar ezredek tanácskoztak Bécsben abból a célból, hogy a genfi leszerelési konferenciára összehangolják tevékenységüket és ragaszkodtak a teljes jogegyenlőség kimondásához. Magyarország álláspontja az általános védkötelezettség bevezetésének, a hadianyagállomány minimális kiegészítésének

és szabad mozgósításának kivívása volt.³⁹

1932. február 2-án megnyílt Genfben a leszerelési konferencia. A magyar delegáció vezetője, Apponyi Albert, a magyar kormánytól azt az utasítást kapta, hogy a legfontosabb cél az egyenjogúsítás elérése. Hiszen - hangzik az utasítás - "állami önállóságunk, állami létünk egyedüli biztosítéka saját védképességünkben áll. Ez adja meg békében a politikai kiváltságaink alátámasztására szükséges nyomás gyakorlásának lehetőségét."⁴⁰ A magyar kormány a konferencia során olyan követeléseknek is hangot adott, mint: 70 ezer fős napi állomány, 10 hónapos szolgálati idő, a hadianyag korszerűsítése és kiegészítése, ellenőrzés megszüntetése és katonai repülés engedélyezése.⁴¹ Mint ismeretes, a genfi leszerelési konferencia kudarcba fulladt. A magyar kormány pedig célját egyre inkább olasz és német segítséggel kívánta elérni.

Gömbös Gyula először, mint a Károlyi-kormány hadügyminisztere, majd mint miniszterelnök, külpolitikai elképzeléseivel szoros összefüggésben erőteljesen fokozta a fegyverkezést. 1932 novemberében Rómában olasz-magyar fegyverzeti bizottság ült össze a katonai szabadalmak kicserélésére.⁴²

1933 januárjában nagymennyiségű hadianyag indult utnak Olaszországból Magyarországra, mely "Hirtenberg-i ügy" néven vált ismertté. A botrány részletei köztudottak. A fegyverszállítmány fele azonban az 1934 márciusi római szerződés alapján, ha kerülővel is, eljutott Magyarországra. Így a magyar hadsereg újabb 42 ezer puskával és 500 gépfegyverrel gazdagodott.

1933 októberében a hadsereg létszáma már 64 ezer 599

fő volt, ami kétszerese a békeszerződésben engedélyezett létszámnak.⁴³

Végezetül hadd idézzek egy 1933-as katonai Emlékiratból: "Jelenleg Csonka-Magyarország éppen ellenkezőleg abban a helyzetben van, hogy nagyon kedvezőtlen katonai politikai helyzetéből kifolyólag háborút viselni egyáltalán képtelen."⁴⁴

A fentiek alapján el kell fogadni ÁDÁM MAGDÁNAK azt a megállapítását, hogy Magyarország valóban erőtlen volt ahhoz ebben az időpontban még, hogy háborút viseljen. Az előbbieken feltárt anyag alapján azonban úgy véljük, hogy a magyar kormány részéről ennek a ténynek a felismerése sokkal hamarabb bekövetkezett, mint 1934 ősze.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Vö. erre legújabban KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Értekezések a történeti tudományok köréből. 70.sz. Budapest, 1975. 149-151, 153-160., tovább ugyanó: Az osztrák tragédia 1933-38. Budapest, 1973. 117-119.
Mindkét helyen rámutat a magyar és az osztrák kormány érdekellentétére Csehszlovákiával összefüggésben.
2. KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. Budapest, 1973. 144-146.
3. KARSAI ELEK: Iratok a Gömbös-Hitler találkozó /1933.juni. 17-13./ történetéhez. Levéltári Közlemények. 1961. 152.
4. ORMOS MÁRIA: Franciaország és a keleti biztonság, 1931-36. Budapest, 1969. 239.
5. BEREND-RÁNKI: Magyarország a fasiszta Németország életterében. Budapest, 1961. 130-131.
6. BEREND-RÁNKI: i.m. 133.
7. PRITZ PÁL: A Kiel-i találkozó, Századok, 1974. 3-4.sz.
8. ADÁM MAGDA: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968. 78.
9. Szabó László római katonai attasé titkos feljegyzései. OL.Küm.res.pol. 1936-49-204.
10. ORMOS MÁRIA: i.m. 350. és Ambró ideiglenes párizsi ügyvivő jelentése, OL.Küm. 1935. jan. 3. 63.pol.oszt. 1935-11/27-3/45/.
11. Barcza vatikáni magyar követ jelentése, OL.Küm.res.pol. 1935. 11/27-1128.
Szabó László római magyar katonai attasé jelentése. OL.Küm.res.pol. 1935-23-677. K.64.
12. Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg. /Veröffentlichung des Instituts für Zeitgeschichte. I. 440-447. Deutsche Verlaganstalt, Stuttgart, 1971.
TOKODY GYULA-NIEDERHAUSER EMIL: Németország története, Budapest, 1972. 311-312. 316-318.
GILBERT BADIA: Németország tegnap és ma. Budapest, 1965. 252-258.
13. DIÓSZEGI ISTVÁN: Két világháború árnyékában. Budapest, 1974. 239.

14. Villani római magyar követ jelentése. OL.Küm.res.pol. K.64. 1935-23-771.
15. ORMOS MÁRIA: i.m. 393.
16. von Hassell római német követ jelentése. OL.Küm.pol.oszt. 161. 21/7. 3002/1935.
17. E. ROBERTSON: Zur Wiederbesetzung des Rheinlandes, 1936. Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte, 1962. 2.sz. 189.
- 17/a. KERÉKES LAJOS: i.m. 133, 146., továbbá uő.: Az osztrák tragédia, 129-130.
A nyílt politikai fordulat felé azonban, mint a szövegben erről szó van, Hitler csak 1936 elején Mussolini nyilatkozata után tette meg az első lépéseket.
18. Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg, I. 450-452.
19. E. ROBERTSON: i.m. 198.
20. Horthy véleménye az Anschluss-kérdésben, vö. erre KERÉKES: Az osztrák tragédia, 100. Schuschnigg visszaemlékezése Horthynak az 1934 augusztusában Budapesten folytatott beszélgetésére.
21. KARSAI ELEK: A budai Sándor palotában történt, Budapest, 1964. 247.
22. Bethlen-Mussolini tárgyalás: OL.Küm.res.pol. 1927-23-171.
23. KARSAI ELEK: i.m. 251.
24. ORMOS MÁRIA: i.m. 240.
25. BEREND-RÁNKI: i.m. 91.
26. BEREND-RÁNKI: i.m. 130.
27. JUHÁSZ GYULA: Magyarország külpolitikája, 1919-1945. Budapest, 1969. 145.
28. Gömbös Gyula feljegyzése Hitlerrel folytatott tanácskozásról.
KARSAI ELEK: i.m. Lev.Köz. 185.
29. KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. 145-146.
KERÉKES LAJOS: Az osztrák tragédia, 128-130.
30. KERÉKES LAJOS: Anschluss, 1938. 117.
31. RÁNKI GYÖRGY: A római hármasság egyezménye és a német külpolitika.
Századok, Klny. 1961. 662-663.

32. Budapesti olasz katonai attasé jelentése. OL.Küm.res.pol. 1934-23-320.
33. Colonna budapesti olasz követ jelentése. OL.Küm. 1934-23/7-2760.
34. Gömbös Gyula személyes üzenete Mussolininek, 1935. január 4-én. OL.Küm.res.pol. 1935-23-9.
35. Roatta tábornok beszélgetése Somkuthy vezérkari főnökkel, 1935. július 8-án. OL.Küm.res.pol. 1935-23-494.
36. E.ROBERTSON: i.m. 189.
37. ADÁM MAGDA: i.m. 67.
38. A honvédelmi miniszter előterjesztése. OL.HF.jkv. 1934. március 9.
39. Siegler Géza vkszt. ezredes jelentése. HL.VKF. 1926-34.
40. Utasítás a magyar delegáció részére az általános lefegyverkezési konferencián képviselt álláspontot illetően. HL.VKF. 1926-34.
41. A kormány utasítása a genfi magyar leszerelési delegáció számára. HL.VKF. 1926-34.
42. RÓZSAI ÁGNES: Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához. Hadtörténeti Közlemények, 1969. 637.
43. HL.VKF. 1933. VI-1.oszt. 105. 601.
44. RÓZSAI ÁGNES: i.m. 641.

A TAURUS GUMIGYÁR FIATAL MUNKÁSAINAK HELYZETE

BODONYI ILONA V. éves történelem-oroszl szakos hallgató

VÁLYI ZSUZSA magyar-pedagógia szakos középiskolai tanár

A JATE Móra Ferenc Kollégiumban 1973 szeptemberében alakult meg az a legújabbkori történelemmel foglalkozó szakkollégiumi csoport, amely a mai munkásosztály helyzetének megismerését, vizsgálatát választotta témájjá. A csoport tevékenységét Dr. Somlyai Magda tudományos főmunkatárs irányította, a feladatok gyakorlati megvalósításában Dr. Micheller Magdolna kollégiumi tanár segített.

Miután szakirodalmi felkészüléssel elméleti téren bizonyos áttekintést nyertünk a témában, a gyakorlati munkát 1974 februárban kezdtük meg a szegedi Taurus Gumigyárban.

A szakcsoport munkáját két szakkollégista dolgozta fel diákköri dolgozatban; a gumiipari és a gyár történetével foglalkozó részt Bodonyi Ilona, történelem-oroszl szakos hallgató, a felmérés alapján a munkások életének elemzésével foglalkozó részt Vályi Zsuzsa, volt magyar-pedagógia szakos hallgató állította össze.

Témaválasztásunkat egyrészt azzal indokolhatjuk, hogy mint egyetemisták, mint jövődó értelmiségi szakemberek szükségesnek éreztük közelebből megismerkedni a munkások életével, problémáival. Ugyanakkor a lehetséges kutatási témák közül fontos és aktuális kérdésnek tartottuk ezt, különösen abból a szempontból: az idősebb munkásgenerációt felváltó fiatalok milyen elgondolásokkal, elvárásokkal kerülnek munkahelyükre, a munkahely milyen feltételekkel segít beilleszkedniük és helytállni-

uk, s mi jellemzi a fiatalok magatartását, tevékenységét.

Szakcsoportunk munkája - időnkhez és erőnkhez mérten - nem a teljesség igényével készült, s nem a széleskörű, kvantitatív vizsgálati eljárások segítségével bonyolult összefüggéseket feltáró szociológiai elemzésre irányult, hanem szűkebb vizsgálati körben a kérdések mélyebb megközelítésére, az okok és belső indítékok feltárására.

Igy fő módszerünk a mélyinterjú volt, amelyet a 30 éven aluli fiatalok /490 fő fizikai állományú munkás/ alapsokaságából 10 %-os reprezentatív, véletlen kiválasztáson alapuló, mintavételén végeztünk el. Emellett, a vizsgálat komplexitásának biztosítása érdekében csoportos interjúkat folytattunk a munkásokkal, beszélgetést a közép és felső szintű vállalati vezetőkkel, KISZ titkárral, s felhasználtuk a vállalati dokumentumokat is.

A vizsgálat színhelyéül választott szegedi gumigyár munkásainak több, mint 50%-a a fiatal korosztályhoz tartozik. A gyár történetével kapcsolatban csak néhány jellemző adat kiemelésére szorítkozhatunk.

A Budapestről lekerülő gyáregységet 1966-ban adták át. A gyár profiljába a nehézműszaki gumiáruk gyártása tartozik /mélyfurótömlők, tömlők, hevederek, hajtószíjak, tömítő lemezek/. A termékek jelentős részével szemben igen nagy kereslet jelentkezik a nyugati piacokon, ami a vállalat termelési mutatóinak és exportjának rendkívül gyors növekedéséhez vezetett. Export szállítás jelenleg több, mint 20 államba történik. Az intenzív termelés következtében rövid idő alatt a nagy nyereséggel termelő vállalatok egyike lett, /1967-ben már 250 millió forint nyereséggel zárta az évet/ ennek eredményeként nyer-

te el 1970-ben a Kiváló Gyár címet.

A Taurus dolgozóinak munkásarculatát sajátosan meghatározza az a tény, hogy az összlétszám 60%-a ingázó. Ez jelentősen nehezíti a parasztból munkássá válást mind társadalmi, mind gazdasági szempontból /szabadidő felhasználás, továbbtanulás, munkaintenzitás/. A fiataloknál pedig problematikusabbá teszi a gyár életébe való szerves bekapcsolódást.

A munkahelyi kötődés vonatkozásában több tényezőt vizsgáltunk: milyen indítékkal jöttek a gyárba a fiatalok, milyen munkakörülmények között milyen jellegű és tartalmu munkát végeznek, a bérezés, az ösztönzési formák jellege, a gyár demokratikus színterei, a munkahelyi kollektívák élete. Az interjúk során kapott vélemények, megítélések rávilágítottak a fiatalok belső motivum- és érdekeltségi rendszerére, igény szintjére. Ehhez hasznos gondolatokat kaptunk a szabadidő eltöltésével, az egyéni távlati tervekkel és a baráti körrel kapcsolatosan megfogalmazott válaszokból.

Szükséges utalnunk arra, hogy a vizsgálat során a felvetődött problémák egy része általánosan jellemző a gyár munkásai körében, másik része sajátosan a fiataloknál jelentkező probléma.

Jelen dolgozatunkban a munkahelyhez való viszonyt meghatározó két igen fontos objektív tényezőről, a munka és a bérezési feltételekről adunk képet.

I.

Mindenekelőtt a munkások véleménye és részben az általunk látottak alapján megpróbálunk reális képet adni a gyárrészlegek, az egyes műhelyek munkájáról és munkakörülményeiről.

Általában a gumiipari munka jellemzője a szennyezett levegő, a nagy zaj és piszok, néhány területen vegyianyag-szennyezettség és veszélyesség. Ez az egyes műhelyekben különböző mértékű. Például legnagyobb a piszok és egészségtelen levegő a kormozóban; legtüzveszélyesebb terület a szövetkenő, ahol a munka természetesen nagy óvatosságot és pontosságot igényel. A gépesítés ellenére többé-kevésbé mindenütt található fizikai erőfeszítést igénylő munka.

Ezek a tények már eleve jelzik, miért kell a munkát magasabban megfizetni.

Érdekesekek voltak a megítélések az egyes munkahelyeken végzett munkafolyamatok fontosságával kapcsolatban. A gyárban végzett szakmunkástanulók, akik tanulmányaik során több üzembrészt is megismerhettek, igen magasra értékelték a gumigyártással kapcsolatos munkahelyek közül a mélyfurótömlő részleg, valamint a heveder üzem munkáját. Nem véletlenül, hiszen a gyár exporttermékei között világviszonylatban is a legfontosabb helyet foglalják el ezek a termékek.

A kalanderben és a felépítő gépen dolgozók munkájának megítélése egyértelműen azt jelezte, hogy ezt a munkát bárki el tudná végezni, "mindegy, hogy szakmunkás vagy betanított munkás dolgozik, nincs különbség".

A hengerüzem és a csigaüzem munkásai technikai nehézségeik ellenére is pozitívan nyilatkoztak; igen nagy felelősség kell munkájukhoz.

Azt viszont szinte minden fenti részlegben nehezményezték, hogy a munka egyrészt automatikusság jellemzi.

A legellentmondásosabb vélemények a TMK részlegből

hangzottak el, ahol lakatos, esztergályos, gépszakmunkás, villanszerelő munkakörben dolgozókkal beszélgettünk. Véleményünk szerint ők feleltek meg leginkább az "öntudatos munkás" fogalmának.

Egy részük nagyon elégedett a munkával, változatosnak, szépnek tartja. Ennek a munka alkotó jellege az oka. Egy géplakatos szakmunkás így fogalmazta: "Érdekes munka ...új dolgokat csinál az ember. Az az érdekes, ha egy szerszámot vagy gépet állítanak össze, és őneki, a munkásnak a keze munkája is benne van, és látja, mi az eredménye".

Elégedetlenséget ott tapasztaltunk, ahol ezt hiányolták. Cseportvezetőjük így foglalta össze: "...sajnos nemcsak szerszámokkal foglalkozunk, hanem nagyon sok másféle munkával, ami egy szóval sem függ össze a profilunkkal. És itt olyan speciális lakatosok vannak, olyan srácok, akik szeretik a melójukat, és csinálni akarnak valamit, de amihez vizsgát tettek."

A munkafolyamat értékének megítélését illetően fel kellett figyelniünk egy jelenségre. Elgondolkoztató, hogy amikor a kérdést nem általánosan, hanem személyre szólóan tettük fel, a fiatalok közül többen úgy érezték, nem jelent problémát, ha kiesnek a munkafolyamatból: "elvégezheti más is, ugyanis létszámhiányunk van, egy ember nem hiányzik". Ilyen válaszokat sajnos a legnagyobb mértékben a TMK részlegből kaptunk, s olyan fiataloktól is, akik előzőleg épp azt emelték ki, hogy munkájuk az egész gyár termelésével kapcsolatban van, tehát fontos.

A munka fontosságának és az egyén felelősségének inadekvát-

sága olyan problémát vet fel, hogy nem minden munkás érzi saját szerepét lényegesnek ebben a munkában. Ez pedig alapvető fontossága a munkához való viszony szempontjából. Hol vannak az okok? Mit tesz ezért a gyár?

Tény, hogy az egyes munkafajták közötti különbségek erősen foglalkoztatják a munkásokat és különbözőképpen érinti őket a bérezés és a technikai felszereltség vonatkozásában is.

A technikai felszereltségről, a munkakörülményekről meglehetősen sok negatív vélemény hangzott el. Elsősorban az anyagmozgatás okoz nagy gondot, jóllehet vannak erőgépek, ez jelentős részben még kézi erővel történik. Szintén sok kifogás merült fel a karbantartást végző szerszámok minőségével szemben, sok használhatatlan, nincs hozzá alkatrész.

A csigaüzemben nagyon egyértelműen megfogalmazták: "a gépesítettség minimális; ötven évvel ezelőtt is így csinálták..." Szinte minden üzembrészből elhangzott, hogy a folyamatos termelést a gépek állandó leállása akadályozza.

A fentiekkel összefüggésben utalnunk kell arra, hogy a gyár technikai felszereltsége csak részben mondható modernnek. A gyár nagyrészt a Budapestről letelepített, régi típusú gépi berendezésekkel működik /áthelyezés előtt alaposabb javításnak és felújításnak sem vetették alá!/, amelyek meghibásodásukkal nemcsak a folyamatos termelésben gátló tényezők, hanem a modern technológiai eljárások bevezetését is nehezítik.

A részben elavult, részben modern gépparkkal hozzák azokat a magas termelési mutatókat, amelyeket a bevezetésben elmondtunk.

Ez, amely kétségkívül érdeme a gyárnak, szükségszerűen bizonyos termelés-centrikusságban jut kifejezésre, ami a munkatényezők rovására történik.

A meghibásodott gépek gyors kijavításával kapcsolatban kifogás nem merült fel, viszont a TMM dolgozói közül többen így utaltak erre a jelenségre: " ... meg kell mondanom, hogy ebben a gyárban minden a termelésért van. Hogyha egy gép rossz és meg lehet csinálni 5 perc alatt szabványtalanul, akkor úgy kell megcsinálni. Így kevesebb idő, meg pénz is."

A lakatos és esztergályos műhelyből is megfogalmazták ezt a gondolatot, amely a termelési szerkezet mennyiségi-minőségi ellentmondásosságára utal.

A feszített munkatempó kihat a normák oldalára is; népgazdasági érdekből sokszor többet vállal a gyár, mint amit el tudnak végezni a munkások, s ezt a normaváltoztatások kényszerítő hatásával próbálják biztosítani. "A csigaüzemben 66 óta még állandó normát nem adtak. Ez annyit jelent, hogy mindig kiadnak egy ideiglenes normát, akkor jön egy nagy csomó nyugati megrendelés, - s hopp, emeljünk tiz százalékot a normán és ebből adódik, hogy óriási a munkaerővándorlás a gyáron belül... "

Nem volt módunk ezt a fontos kérdést mélyebben, más összefüggésben megvizsgálni, az interjúkban különbözőképpen felvetett probléma mégis arra enged következtetni: a termelési szempontok előtérbe helyezése gyakran már a munkaerkölcs, a fegyelmezett, folyamatos munkavégzés kérdéseit is veszélyezteti. Ennek következménye, hogy a TMM munkáját a kampányjel-

legü javítás, nem pedig a folyamatos hibamegelőzés jellemzi.

És itt csak egy mondatnyi kitérés: " ... a nagyvállalat tőkés exportja érdekében valóban gyors és rugalmas taktikával tudja kihasználni a kínálkozó pillanatnyi előnyöket." - írja Oroszi István a januári Népszabadságban. Vizsgálódásaink tükrében viszont felvetődik az a kérdés, a taktika mennyire felel meg az átlagmunkások érdekeinek, mennyire juttatja érvényre azt a követelményt, hogy a termelésnövekedés a hatékonyabb munkafegyelem és a szocialista munkaerőkölcs, a tudati tényezők eredménye legyen.

Az anyagszállítással kapcsolatos információk már szorosán a munkaszervezés kérdését érintik. A válaszok realitását bizonyítja, hogy a megkérdezettek 90%-a valamilyen formában kiemelte az anyagszállítás problémáját.

Többen is szóvá tették a hibás anyagok átvételét, aminek eredménye selejtes munka vagy a teljesítmény csökkenése, ez pedig az órabér "lefaragásával" jár. A munkások saját bőrükön tapasztalják a termelésben jelentkező feszített munkatempót: " ... ha a 75%-os exportot nem érjük el... akkor levonnak az órabérből..., de a kalanderosoktól kapjuk a rossz anyagot, őket is ki kellene vizsgálni. A kalander a hibás anyagokkal nyugodtan tudja teljesíteni a mennyiséget."

A félkész- és készáruraktárak anyagellátása sokszor nem biztosított, ugyanez a helyzet a kintről behozott anyagokkal. A szerszámok és gépek alkatrészproblémái nemcsak a termelési folyamat menetében okoznak nehézséget, hanem jelentős anyagi befektetést is igényelnek. Ezt hangsúlyozta a

TMK egyik csoportvezetője, amikor arról beszélt, mit jelent, ha az anyagot itteni alapanyagból a munkásoknak munkaidőben kell előállítani.

Ő az előbb idézett munkással szemben már szélesebb szemszög-
ből, a munkás és a vállalat érdekei felől világította meg a
problémát: " ... a baj akkor van, amikor nem hozzák be az a-
nyagot. És akkor én nekiállok, azt mondom az esztergályosok
csoportvezetőjének, nekem kell 12-es anyát csinálni, s ő ne-
kiáll hatszöganyagból csinálni ezeken az esztergapadokon.
Számolom az anyagot, számolom azt, hogy a gép elektromos,
fogyaszt, számolom a gép rongálódását, számolom az esztergá-
lyos munkaidejét, ha mindezt összeadom »horribilise« összegbe
kerül egy anyá. És akkor hol marad a munkás rendes melója."

A gyár igazgatója szerint ennek az egyre súlyosab-
ban érezhető jelenségnek az oka főleg két tényezőre vezethe-
tő vissza; jelentős mennyiségű import alapanyagra van szük-
ségük, melynek folyamatos biztosítása gyakran akadályozott,
másrészt a gyár nagymértékű és nem tervezett termelésfelfu-
tásával van kapcsolatban. A készárutermelés ugyanis gyorsab-
ban nőtt, mint ahogy az alapanyaggyártó berendezések fejleszté-
tése történt.

Az igazgató látja, hogy az itt meghuzódó problémák a népgaz-
daság "kényszerítő" érdekei, a vállalat és a munkás egyéni
érdekei között jelentkező ellentmondások negatív lecsapódá-
sai. A termelés jelentősebb visszaesése nélkül már nem áll-
hat fenn sokáig ez a helyzet, a kiegyensúlyozatlanság meg-
oldását /pl. hazai alapanyagokra való átállás/ a vezetés még
keresi.

Arra a kérdésre, ha hatáskörükbe tartozna, mit változtatnának a munkakörülményeken, a fiataloknak mintegy fele a gumiipari munka szükségszerű velejárójának, a szennyezettségnak a megszüntetését, a takarítás, portalanítás, a szellőzés megoldását hangsúlyozta. Ugyanilyen jogos igénnyel emelték ki az öltözők zsúfoltságát, a védőital és a normális ivóvíz biztosítását. Érdeemes megemlíteni, hogy már 1970-ben is ezek voltak az alapvető problémák, - amelyeken változtatás igen csekély mértékben történhetett azóta. Ezeknek az égető kérdéseknek a sürgős megoldására hívta fel a vállalatvezetés figyelmét a gyári párt végrehajtó bizottság 1974 decemberi ülésén.

Még egy, szintén nem egyedi kérdést vetettek fel a szövetkenő dolgozói. A három műszakot olyan területen is alkalmazzák, ahol amúgy is nagy a létszámhiány; éjszaka rendszerint egy műszakvezető és egy munkás dolgozik, az előregyártás pedig megoldhatónak bizonyul.

Természetesen itt felmerül - amire a művezetők is hivatkoztak -, hogy a gépi berendezések folyamatos kihasználása a célszerű.

Egyetértünk az anyagi szempontokkal, de ez abban a viszonylatban is érvényes, hogy a termelő munkaerejének és a gazdaságosságnak a kihasználása ésszerű egyeztetéssel kiviteleződjön.

II.

A munkahelyhez való viszony vonatkozásában az objektív munkakörülmények, a munka tartalma és jellege mellett lényeges

meghatározó a bérezés. A kérdéskört két oldalról közelítettük meg; mit biztosít a gyár a fiatalok számára bérezési és ösztönzési rendszerével, s ez milyen kapcsolatban van a munkások megítélésével, elvárásával.

Ha az átlagbérszínvonalat nézzük, nagyon kedvező képet kapunk; a termelő üzemekben dolgozók keresete jóval kétezer forint felett van. Ez a gyár kiemelkedően gazdaságos termékeinek, kedvező értékesítési lehetőségeinek köszönhető, valamint annak, hogy igen jó a termelékenység százalékos aránya. /10%-os munkaerő 20%-os termékproduktuma 33%-os haszonnal jár./

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a munka jelentős része minőségileg nem igényel speciális képességeket, színvonalas szakmai tudást.

A bérdifferenciálásban a termékekben mutatkozó gazdaságossági szempontok állnak első helyen, vagyis a termelésben súlyponti helyet elfoglaló termékeket gyártó üzemrészek mind a fejlesztésben, mind a bérezésben kiemelten döntáltak. /Jelenleg mélyfurótömlő, heveder, tömlő II./

Ezzel együtt jár, hogy a termékekkel szembeni igényektől változóan hol negatív, hol pozitív előjellel változik a munkások jövedelme.

A bérezési rendszer tehát kockázatos, de a jelenlegi körülmények között szükségszerű - az igazgató véleménye szerint. Következményeit a munkások véleménye mélyebben tükrözte.

A munkabérek megállapításának másik tényezője a végzett munka nehézségi szintje és a munkakörülmények, különösen ha ez a létszámnál is problémát jelent.

A bérezésben az előbbrejutás lehetősége általában biztosított. A folyamatos differenciációt az eltöltött évek száma után kapott hűségbér biztosítja. /1-3 évi törzsgárdatagság után 100 forint, 3-5 év után 150 forint, 5 év felett 200 forint./ Ebben mintegy 364 munkás részesült 1974-ben.

Visszatérve a kereset megítélésének vizsgálatára, látnunk kellett, hogy a bérezésben jelentkező különbségeket a dolgozók meg lehetős szubjektivitással értékelik. A megkérdezettek kevesebb, mint egyharmada válaszolta azt, hogy keresetével nem elégedett. Az indoklásokban nagyrészt a munka nehézségét, az erőkifejtést, az egyes munkafolyamatokkal járó piszkos körülményeket, egyéni szociális körülményeket hangsúlyoztak.

Ott, ahol sem a termékek fontossága, sem a munkakörülmény különös nehézségi foka nem hat emelően a bérekre, az átlagkereset nem éri el a 2000.- Ft-ot sem. Itt természetesen elégedetlenek a bérükkel. Ez megmutatkozik abban is, hogy ezeken a munkaterületeken állandó a munkaerőhiány, ami a termelési folyamat kezdő és befejező szakaszánál dolgozókra vonatkozik elsődlegesen.

A bérezésükkel kapcsolatos kifogásokat pl. a főlépitőknél /ahol hamarosan normarendezésre kerül sor/ így fogalmazták meg: " ... hárman vagyunk a gépen, bárki kezelheti; nincsen megfizetve ez a munka" /1800.- Ft-ot kereső, 1966 óta itt dolgozó munkásnő/.

Ezeknek a problémáknak egy részét az üzemvezetőkkel történt beszélgetés után reálisnak tekinthetjük; néhány munkahelyen

a végzett munka valóban nem nyújt anyagi perspektívát a dolgozóknak.

Meglehetősen sokan adták azt a választ: "elég, nem kevés, de lehetne több is". A keresettel nem megelégedettek arányával azonos volt a fizetésükkel elégedettek száma, jóllehet ezt elég bizonytalanul fejezték ki.

Csak konkrét rákérdezés alapján került fény arra - a gyárban általánosan meglévő problémára -, hogy a szak-, betanított- és segéd munkások bérezésében a differenciálás minimális, sőt a szak és betanított munkások keresete között sokszor semmi különbség nincs.

"Miért tanuljak, hallottam, hogy aki a gyárban iskolát végez, az sem keres többet, mint mi." /betanított munkásnő/

"Ha idejön egy uriember a maga 6 általános iskolájával és odateszik trógernak vagy kiségitőnek, annyit keres, mint egy szakmunkás, aki itt van 10 éve." /szakmunkás, csigatömlő/

"Nincs megkülönböztetve, hogy én szakmunkás vagyok, a másik csak betanított, mi is ugyanazt csináljuk, mint ők. Azon a gépen, ahol én vagyok, ketten vagyunk szakmunkások a többi betanított és segéd munkás, de van, aki többet keres, mint én." /csoportvezető helyettes főlépitőn/

"Nincs nagy különbség a fizetésben, de a szakmunkásnak nagyobb a felelőssége, a betanított munkást nem lehet úgy felelősségre vonni, ha valami komolyabb van, mellénk osztják be őket, minket vesznek elő." /szakmunkás a főlépitőn/

Ez a probléma, mint bérezési kérdés, joggal okoz feszültséget a dolgozók között. Meg kell jegyeznünk, hogy még

két vonatkozásban érinti és foglalkoztatja a munkásokat; a végzett munka értékessége és a szakmai perspektíva tekintetében, - ez a kettő pedig lényeges szempont a munkás oldaláról.

A feszültség a gyári munka egészének jellegéből következik, nevezetesen abból, hogy a munkafolyamatok nem igénylik jelentős mértékben a speciális szaktudást és a speciális képességeket; első fokon tehát a munka szerinti értékelés sem épülhet ezekre.

A termelés oldaláról vizsgálva bármennyire megértjük a bérezési rendszernek a fentiek által determinált, szükségyszerűségét, látnunk kell azt is, hogy az egyéni képzettség, képesség, szaktudás, ha a fizetésben nem szerepel mint értékmérő, mint motiváló, ez állandó ellentmondások forrása a dolgozók között, hiszen a dolgozó által teljesített munka értéke a munkás számára az elismerés pénzbeli mértékében tükröződik.

A vállalat vezetősége ezt látja és feloldását, a gazdasági érdekek és a munka erkölcsi értékének egymáshoz való közelítését, a béreken a már említett juttatásokkal és egyéb ösztönzési formák alkalmazásával igyekszik elérni.

A szakmai téren a kvalifikációban jelentkező szintkülönbségeket az üzemvezető az évvégi nyereségrészesedésnél honorálja. A kiemelkedően dolgozó szakmunkások ilyenkor többet kapnak a részesedésből. Persze ez is üzemrészekről függően alakul, pl. a mélyfurótömlőből hangzott el ez a vélemény: " ... jutalmazásnál szakmunkás, betanított kap többet? Attól függ, milyen jól csinálja meg a munkáját és mennyit

csinál az ember."

A szakmunkás nem szakmunkás ellentét feloldását szolgálja a vállalatvezetésnek az az alapelve is, hogy a fiatal megkerülő munkásokat nem szabad magasabb bérért felvenni, mint az üzemszabályban dolgozók átlagkeresete. A gyakorlatban ugyan néha ez is megvalósíthatatlan, főleg a rossz munkakörülmények között dolgozó, munkaerőhiánnyal küszködő üzemszabályokban, ahol a hiányzó munkáskezelés pótlása bármilyen áron érdeke a gyárnak. A bérezésben ez a hatáskör az üzemszabályra tartozik, érthető ha más módon nem tud, így segít a létszámgondokon. Ennek a "megoldásnak" az eredménye viszont az, amit a megkerülő munkások is nehezményeztek; hogy a több éve dolgozó szakmunkás nem kap még 20-30 fillér órabéremelést sem, inkább elengedik, s helyette magasabb órabérral fiatalabb munkást vesznek fel, de a fontos cikkek gyártó üzemszabályába.

A fent jelzett feszültségek feloldását különböző jut-
tatásokkal próbálják megoldani. A premizálás formái közül jelentős a munkások rendszeres, differenciált részesedése a részjegyes mozgalom keretében. Tagjai csak egyéves munkaviszonnyal rendelkező, kiemelkedően jó teljesítményt nyújtó dolgozók lehetnek, akik munkájuk alapján 200-2000 Ft-ig részjegyet nyerhetnek alkalmanként, amit a vállalat év végén fizet ki.

/1969-ben, a bevezetés évében 166 fő, 1970-ben 490 fő, 1974-ben 520 fő volt a részjegyesek száma./

A megkerülő dolgozók több, mint egyharmada részjegyes volt, de csak rákérdezés után sorolták az érte kapott pénzt a jutalom közé.

"Annak számít, de kevés", "nevezhetjük jutalomnak is" mondták. Az interjúból arra következtettünk, hogy a fiatalok közül többen szinte természetesnek tartanak azt, hogy 1-2 év munkaidő után automatikusan részjegyes tagok legyenek és minden évben jutalmat kapjanak.

Egyetlen másfél év óta dolgozó fiataltól hallottuk: " ... még nem kaptam semmit, de hát vannak itt régi dolgozók, meg talán még nem is mutattam föl annyit."

Általában azt tapasztaltuk, hogy nem tisztázott a dolgozók előtt és nem tesznek különbséget aközött, hogy a különböző juttatásokat mikor kapják mint jogos bérkiegészítést és mikor mint jutalmat.

"Elismerést nem kaptam, anyagi jutalmat túlmunkáért, ha úgy külön bejöttem, szóval kimondottan a munkámért nem. Egyébként jutalmat nemigen adnak, részjegy van meg pófapénz, ezt a főnökök adják, - az előbb elfelejtettem, a múlt hónapban kaptam 500 Ft részjegyet." /1969 óta dolgozik/

A vállalat vezetői is igen súlyos szemléletbeli problémát éreznek ennek a magatartásnak a mélyén. A fiatalok részéről saját értékük nem kellő felmérése, a társadalomtól való túlzott elvárásuk fejeződik ki benne.

Csak szórványosan tapasztaltunk a fiatalok munkájának megítélésénél önértékelést.

"A csoportvezetői pótlékot reálisnak érzem. Van, aki többet kap van, aki kevesebbet. Én nem tartom magamat olyan kiválónak, hogy 20 vagy 25%-ot kapjak, a 8% reális ... " /csoportvezető, TMK/

"Meg vagyok elégedve magammal, a munkát becsülettel ellátom.

Ugy érzem nem azért kaptam eddig jutalmat, hogy kapjak valamit, hanem mert tényleg igyekszem többet kihozni magamból."
/szakmunkás, tömlő II./

Elgondolkoztató, hogy a megkérdezettek döntő többsége az elismerést a pénzbeli juttatással tartja egyenlőnek. Csak azt értékelik, ami a borítékban van. Persze kérdés, hogy ezen kívül mit és milyen keretek közt kapnak?

Vizsgálatunk során egyedinek számított annak a munkásnak a véleménye, aki a Kiváló Dolgozó cím elnyerésével kapcsolatban azt mondta: " ... ez pénzjutalom is, meg egy jó érzés; legalábbis nekem az volt, mert mindenki előtt kaptam úgy, hogy látták, hogy megérdemeltem - és ez esett nekem a legjobban."

A dolgozók, a vállalatvezetés, a magunk tapasztalatait egyeztetve nyugodtan mondhatjuk, hogy a vállalat igyekszik differenciált módon biztosítani a dolgozók munkájának elismerését, az említett nehézségek megoldása is napirenden van.

Többen azok közül, akikkel beszéltünk, elnyerték a Kiváló Dolgozó címet, célprémiumot, nyereségrészesedést kaptak, néhány jutalomüdvülésben, szabadságban részesültek.

Mindent összevetve maguk a munkások is, ha tettek is jogos kritikai észrevételt, a jutalmak elosztását általában igazságosnak tartották, és a néhány kirívó esetért elsősorban az üzemvezetők szubjektivitását tették felelőssé.

Érdemes azonban megemlíteni, hogy nehezményezték a dolgozók az üzem közép- és felső vezető garniturájának járó igen magas nyereségrészesedést. A probléma teljes kifejtése tulmutat az általunk vizsgált gyári kérdéskörök elemzésén,

ezért csak annak az érzékeltetésére szoritkozunk, hogy a munkásoknak nincs kellő informáltságuk arról, hogy a valóban magas prémiumok /30-50 ezer Ft/ milyen részekből tevődnek össze. /Pl. több évtizedes gyári mult, magas alapbér, minőségi szakmunka, stb./

A dolgozók általában a maguk oldaláról vonnak le következtetést a tapasztalt tényekből, s nem közömbös, hogy a vezetők mennyiben segítenek ezt reálissá tenni.

- . -

A termelés, a munkakörülmények, a bérezés vizsgálatánál felmerült nehézségek egy része gazdasági életünk más területén is jelentkező problémák sajátos lecsapódása. A gyár a jelenlegi világgazdasági és népgazdasági érdekek követelményeihez a legnagyobb mértékben igyekszik és tud alkalmazkodni; a hatékony, jelentős nyereséggel járó termelés azonban nem mindig felel meg az ésszerűség, a belső vállalati szervezés szempontjából a gyár és a dolgozók érdekeinek. Tapasztalatunk szerint ezzel hozható összefüggésbe, hogy a vállalati érdekeltségi rendszer, amelynek célja, hogy az egyes dolgozótól a kollektíváig minden szinten ösztönözzön a társadalmi igényeknek megfelelő nyereséges termelésre, és amely bizonyos területeken helyes elvek alapján működik, a gyakorlatban még mindig egyoldalú.

Dr. Horváth László, a Taurus vezérigazgatója ezt így fogalmazta meg: "Helyesen számol ugyan a társadalmi és vállalati célokkal, de mivel keveset tudunk az egyéni és csoportcélokról, az érdekeltségi rendszer nem tartalmazza azt a komp-

romisszumot, amely a célok egyeztetése eredményeképpen jöhet létre." /1975. március 9. Népszabadság/

A szegedi gyárban ennek a problémának sajátosan megnyilvánuló jelenségei több vonatkozásban fellelhetők.

Vizsgálatunk során azt tapasztaltuk, hogy az idekerülő fiatalok elvárásai döntő mértékben anyagi jellegűek.

A szakmai képzés, önképzés, önművelés mint belső motiváló csak a megkérdezettek felénél fogalmazódott meg igényként, a többieknél vagy fel sem merült, vagy "tanulnék valamit, de ezt a munkát így is el lehet végezni" indokban fejeződött ki. A munka jellegéből adódó ezzel kapcsolatos nehézségek éppen az ösztönzési formák által lennének megoldhatók, s így az egyéni érdekelttség további alakulására pozitív hatásuk.

Természetesen a kérdést nemcsak a vállalat oldaláról kell néznünk, ugyanis nem egy esetben talákoztunk figyelemre méltó jelenséggel a fiatalok gondolkodásmódjában is; pl. igényszint az önművelésben, a szabadidő értelmes felhasználásában, az egyéni jogok túlzott hangsúlyozása a követelményekkel és a felelősséggel szemben mind a munka, mind a társadalmi tevékenység terén. A szakmai, közéleti és kulturális érdeklődésben, tevékenységben és igényszintben tapasztalt hiányosságokat és negatívumokat azért tartottuk komoly problémának; megfogalmazásukat hangsúlyozottabb és kiélezettebb formában szükségesnek, - mert fiatalokról van szó. Ez nemcsak a kérdésnek a súlyát növeli, hanem a fiatalok formáltságában, nevelésében résztvevő felnőttek és közösségek felelősségét is.

A tudatformálásban, a cselekvő aktivitás növelésében nagy szerepe lehetne a munkahelyi kollektíváknak, az erős kis-

közösségeknek. Ezt azok a munkások emelték ki, akik ilyen brigádokban dolgoznak.

A vállalati demokratizmus színtereinek vizsgálata is azt mutatta, hogy ezek a formák még nem segítik elég hatékonyan a fiatalok beilleszkedését, helyes nevelését.

Megítélésünk szerint a fenti tények is hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyáron belül még mindig jelentős a fluktuáció /27%/, s a megkérdezettek kétharmadánál távlati tervükben nem szerepelt egyértelműen a "gyárban maradás".

Véleményünk szerint a fiatal gyárnak, amely a vegyipar fejlődő jellegénél fogva erősen vonzza a fiatalokat, még jónéhány objektív és szubjektív nehézséggel kell számolnia egy állandó munkásgárda kialakításánál, de ezek a nehézségek éppen egy kifelé jó eredményeket mutató gyár részéről megoldhatók.

Munkánk és a felmérés iránti érdeklődés, a segítőkész és szives fogadtatás azt jelezte, hogy a gyárban szükségesnek és fontosnak tartják minél közelebből megismerni a munkásoknak, a dolgozók egyes csoportjainak érdekét s ez, valamint a vezetőkkel történő beszélgetések során tapasztalt józan és önkritikus "hozzáállás" megítélésünk szerint biztosíték annak megvalósításához, amit a vezérigazgató így fogalmazott meg:

"... első lépésként olyan információs rendszert kell kiépítenünk, amely a vezetés ismereteit az egyes dolgozókról, azok csoportjairól... bőviti és átfogóbbá teszi, és segíti a besző irányítási és érdekeltségi rendszerünk továbbfejlesztését."

Felhasznált irodalom

- FERGE ZSUZSA:** Társadalmunk rétegződése
/Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1969./
- HÉTHY LAJOS-MAKÓ CSABA:** Munkásmagatartások és a gazdasági
szervezet /Akadémiai Kiadó, Bp. 1972./
- HÉTHY LAJOS-MAKÓ CSABA:** Marxista szociológia és a valóság-
feltérés /Társadalmi Szemle 1973 november/
- HUSZÁR TIBOR:** Az ösztönzés szocialista rendszere és az
erkölcsi értékek /Társadalmi Szemle 1974
június/
- JENEI GYÖRGY:** Az üzemi demokrácia: szemléleti kérdés is
/Társadalmi Szemle 1974 július/
- LACKÓ MIKLÓS:** Ipari munkásságunk összetételének alakulá-
sa 1867-1949 /Kossuth Kiadó, Bp. 1961./
- LÁSZLÓ-BENCSIK SÁNDOR:** Történelem alulnézetben
/Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1973./
- LITVÁN GYÖRGY szerk.:** Magyar munkásszociográfiák 1888-1945
/Kossuth Kiadó, Bp. 1974./
- MOLNÁR LÁSZLÓ:** Az üzemi demokrácia rendszerszemléletü
megközelítése /Szociológia 1974 február/
- MÓD ALADÁRNÉ-KOZÁK GYULA:** A munkások rétegződése, munkája,
ismeretei és az üzemi demokrácia
/Akadémiai Kiadó, Bp. 1974./
- ZDRAVOMISZLOV:** A szociológiai kutatások módszertana
/Kossuth Kiadó, Bp. 1973./

KIEGÉSZÍTÉS

A Budapesti Műszaki Egyetemen hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából rendezett XII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia marxizmus-leninizmus szekciójában Bodenyi Ilona - Vályi Zsuzsa: A Taurusz Gumi-gyár fiatal munkásainak helyzete c. dolgozata elnyerte a zsüri különdiját.